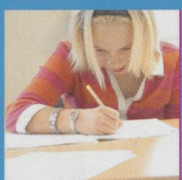
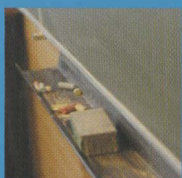

KLEIO

NR 2 | APRIL 2007 | JAARGANG 48

Michiel de Ruyter

een ideale

Nederlandse held

De Holocaust

in het

onderwijs

Het nieuwe leren,

weren of

waarderen?

Algemeen Bestuur VGN

Jan-Maarten de Wit
voorzitter (*Cevo en Cito/
tweede fase, Kleio*)
Van den Berghweg 13
6942 ZL Didam
Tel. 0316 - 226 568
jm.dewit@liemerscollege.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris (*commissie VAVO,
Commissie havo/vwo*)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86
mwHinke@hotmail.com

Maud Knook
penningmeester
(*commissie Didactiek en
activiteiten*)
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
piketknook@planet.nl

Marjan de Groot-Reuvekamp
vice-voorzitter
(*commissie PABO; SLO*)
Rompertdreef 26
5233 EK Den Bosch
Tel. 073 - 64a2 06 92
p.m.degroot@home.nl

Wim Duyff
(*commissie vmbo, nieuwe
onderbouw*)
Karnstraat 6
1445 KT Purmerend
Tel. 0299 - 649 870
w.duyff@planet.nl

Maas van Egdome
(*redactie website*)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@wanadoo.nl

Berichten voor de VGN
Bestuur kunt u mailen of
opsturen aan de secretaris,
Wendy Hinke. Kleio is het
blad van de Vereniging van
docenten in geschiedenis en
staatsinrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen het
gratis. Wilt u lid worden?
Aanmelding is mogelijk via
de VGN-site.

VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN
E-mail: vgn-kleio@orange.nl
Website: www.vgnkleio.nl

Redactie Kleio

Jan van Oudheusden
hoofdredacteur
Massenetstraat 21
5144 WP Waalwijk
Tel. 0416 - 33 74 30
jan.oudheusden@home.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140
2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Joke Noordstrand
bladmanager
Lorentzplein 18
2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Martijn Strobos
redacteur *Kleiokrant*
Splinterlaan 12
2352 SJ Leiderdorp
Tel. 071 - 589 40 20
mstr@davinci-leiden.nl

Carla van Boxtel
Langemeijerstraat 13
5473 GS Heeswijk-Dinther
Tel. 0413 - 29 29 96
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Stefan Boom
Graaf Janlaan 46
1412 GH Naarden
Tel. 035 - 694 87 42
s.boom@hccnet.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 193
3162 SB Rhooen
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Erik Joosse
Hooglandse
Kerkgracht 30
2312 HV Leiden
Tel. 071 - 512 81 31
ejoosse@yahoo.com

Juul Lelieveld
eindredacteur
Tooropstraat 171
6521 NL Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
redactie@juul.nl

Uitgever: SchoolBV
Opmaak: Fizz reclame com-
municatie

Fotografie: Saskia Lelieveld
Met dank aan de leerlingen
en docenten van het Liemers
College, Zevenaar

Druk: Drukkerij Giethoorn Ten
Brink, Meppel

ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt
u sturen naar Martijn Strobos.
Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op
met Joke Noordstrand.

COLOFON

Contributies 2007

• Salaris t/m LB6	€ 50
• Salaris vanaf LB7	€ 60
• Docent met drie of meer vakken	€ 35
• Baan van minder dan 0,6 fte	€ 40
• Kennismakingslid (alleen voor studenten)	€ 25
• Buitengewone leden, pensioen, VUT	€ 45
• Partnerlidmaatschap	€ 70

Abonnement:

• Binnenland	€ 61
• Buitenland, Europa	€ 65
• Buitenland, overig	€ 75
• Losse nummers	€ 8
incl. verzendkosten	

VAN DE REDACTIE

Dat was nog eens nieuws: leerlingen die in de media klagen over de kwaliteit van het onderwijs, zoals gebrek aan contacturen en inhoudelijke lessen. De PvdA kondigde meteen een parlementair onderzoek aan naar wat er mis ging in het onderwijs. Vervolgens beloofde het regeerakkoord een actieplan dat onder meer het lerarentekort, de kwaliteit van lerarenopleidingen, het loopbaanperspectief, de hoeveelheid contacturen en de professionalisering van de docent onder de loep neemt. Wie weet komt eindelijk in kaart wat er mis ging met het 'nieuwe leren', en welke machten en krachten uit het 'maatschappelijk middenveld' dat omstreden concept doordrukten. Ondertussen oriënteert minister Plasterk zich samen met zijn staatssecretarissen honderd dagen lang op het onderwijsveld, om dan met plannen te komen. Wie weet

staan ze vandaag of morgen ineens bij u of bij mij op de stoep. In dit nummer geeft Hans Pols alvast wat voorzetjes: hij onderzocht wat er gebeurt als het nieuwe leren ook het geschiedenisonderwijs binnensluipt. Daarnaast een gevarieerd aanbod. Tineke Bogaerts vergelijkt de nieuwe methodes voor het leergebied M&M. Gijs van der Ham schildert Michiel de Ruyter als 'held', en Remco Menke keek kritisch naar geschiedenis-tv. Met de 4-5-mei-herdenkingen in zicht, besteedt Kleio ook ruim aandacht aan de Tweede Wereldoorlog; met name aan wat de leestafel biedt, en wat voor vruchtbare veldwerk je op dit terrein - zie Christel Tijen en Esther Koops - met je leerlingen kunt verrichten. Veel inspiratie!

Jan van Oudheusden

Leden- en abonnementenadministratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlansdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

INHOUD

4

MICHIEL DE RUYTER: HELDHAFTIG SYMBOOL VAN HOLLANDSE MOED EN EENVOUD

Een kloekmoedige zeeleeuw

GIJS VAN DER HAM

9

LEERLINGEN GEVEN VERGETEN NAMEN EEN GEZICHT

De oorlog dichtbij huis

CHRISTEL TIJENK EN ESTHER KOOPS

18

FILMMAKERS NEMEN EEN LOOPJE MET DE HISTORISCHE WERKELIJKHEID

Het oude Rome als soap

REMCO MENKE

22

EEN BEETJE VAN DIT, EEN BEETJE VAN DAT

De nieuwe M&M methoden voor vmbo

TINEKE BOOGAERTS

30

WEREN OF WAARDEREN?

Het nieuwe leren

HANS POLS

EN VERDER

12

De Zoektocht. Een stripboek over de Holocaust

14

Oude en nieuwe vooroordelen. Een lessenserie over antisemitisme

16

De oorlog in de boekwinkel

27

Kleioskoop: The Wind That Shakes the Barley

37

VGNieuws

38

Boek van de maand

40

Boeken

41

Recensies

46

Kleiokrante

Een kloekmoedige zeeleeuw

MICHIEL DE RUYTER: HELDHAFTIG SYMBOOL VAN HOLLANDSE MOED EN EENVOUD

In Nederland is men het er al generaties lang over eens dat Michiel Adriaensz de Ruyter (1607-1676) een nationale held is. Het bijzondere aan het heldendom van De Ruyter is dat hij deze status al tijdens zijn leven had. Vier eeuwen als held vereerd worden, dan moet je wel van goeden huize komen. Maar De Ruyter was juist van zeer eenvoudige komaf. Waarom werd De Ruyter zo'n grote held en waaruit blijkt dat? En hoe komt het dat hij ook dit jaar weer wordt herdacht en geëerd, vierhonderd jaar na zijn geboorte?

De allereerste Nederlander die een postzegel kreeg waarop zijn portret stond afgebeeld is Michiel de Ruyter, als we althans regerende vorsten uitsluiten. In 1907 verschenen drie zegels met hetzelfde portret maar in verschillende kleuren en van verschillende waarden. Sindsdien is nog drie keer een zegel aan hem gewijd en daarmee is hij – de staatshoofden nogmaals buiten beschouwing gelaten – een van de Nederlanders van wie de meeste postzegels zijn verschenen. Slechts één man moet hij voor laten gaan: Rembrandt. Van hem verschenen inmiddels zes verschillende zegels. De laatste verscheen vorig jaar, vanwege zijn vierhonderdste geboortedag. Zo kunnen twee leeftijdsgenoten – ze scheelden nog geen jaar – als de meest vooraanstaande Nederlanders worden aangemerkt. Er is alle reden hen als helden te omschrijven, al bereikte Rembrandt die status pas in de negentiende eeuw en bezat De Ruyter die status al tijdens zijn leven.

Legendarisch

De Ruyter was van eenvoudige komaf. Zijn grootvader was boer en zijn vader zeeman. Zijn blauwgeruite kiel en het touwslagerswiel waaraan hij in zijn jonge jaren moest draaien om de kost te verdienen zijn legendarisch; bij heldendom hoort mythevorming. Michiel volgde al snel het voorbeeld van zijn vader en koos voor een zeemansbestaan. Zijn carrière verliep tamelijk voorspoedig maar was lange tijd niet

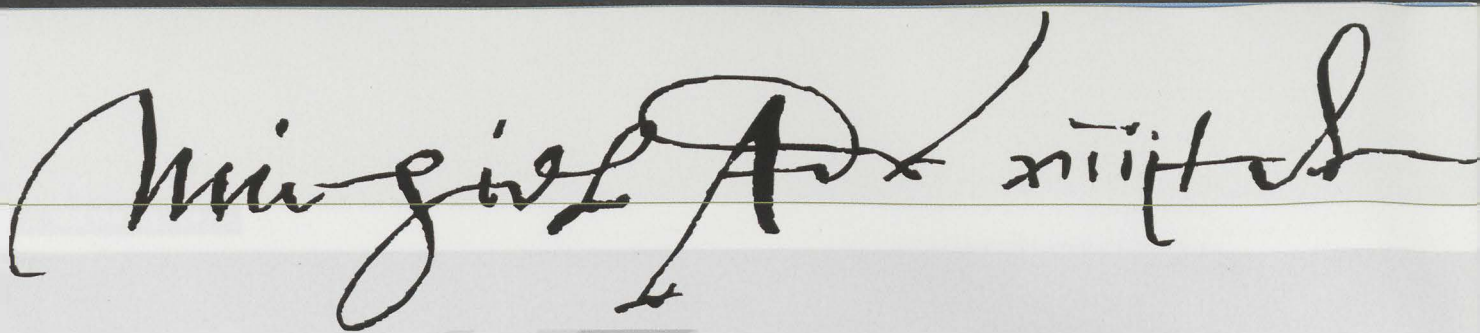
uitzonderlijk. Wel had hij er genoeg mee verdiend om rond 1650 in Vlissingen een eigen huis te kopen. Dat huis betrok hij met zijn derde vrouw Anna de Gelder en hun vier kinderen, onder wie zijn enige zoon Engel, die in 1649 was geboren. In 1651 zei hij het varen vervolgens vaarwel. Beroemd was hij nog niet op zijn vierenveertigste, laat staan een held.

Nadat hij in 1652 zijn bestaan aan de wal opnieuw had verruild voor dat op zee en op de oorlogsvloot terecht kwam, begon zijn roem toe te nemen. In 1665 bracht De Ruyter het tot opperbevelhebber (luitenant-admiraal) van de vloot. Hij was toen 58 jaar oud. Pas daarna wist hij uit te groeien tot een nationale held, vooral dankzij zijn spectaculaire overwinningen op Engeland.

Net als de Republiek was Engeland een zeevarende natie. Engeland had lang tot de bondgenoten van de jonge Nederlandse staat behoord. Toen in 1648 de Vrede van Munster en Vrede van Westfalen werden gesloten, kwam er in Europa een nieuw machtsevenwicht waardoor de twee landen tegenover elkaar kwamen te staan. Het waren wezenlijke verschillen die de landen scheidden. De Republiek hing het in 1609 door Hugo de Groot geformuleerde principe van de 'vrije zee' aan omdat ze daar voor de handel baat bij had. Engeland omarmde het principe van de 'gesloten zee' om de eigen handel te beschermen en die van andere landen te belemmeren.

Gijs van der Ham is conservator geschiedenis van het Rijksmuseum, waar hij momenteel de tentoonstelling *Held* voorbereidt, die van 11 augustus t/m 11 november a.s. in de Nieuwe Kerk Amsterdam te zien is. Hij publiceerde onder meer *Geschiedenis van Nederland* (Amsterdam, Uitgeverij Sun, 2004) en *200 jaar Rijksmuseum. Geschiedenis van een nationaal symbool* (Zwolle/Amsterdam, Waanders/Rijksmuseum, 2000).

Pamfletten

Door de vrede van 1648 kwam de Nederlandse handel tot bloei, waardoor Engeland, dat zich in zijn welvaart bedreigd voelde, tegenmaatregelen nam. Vanaf oktober 1651 mochten buitenlandse (lees: Nederlandse) schepen in Engeland alleen goederen aanvoeren die uit eigen land afkomstig waren; alle andere handelswaar mocht alleen in Engelse schepen aan wal worden gebracht. Dit leidde in 1652 tot de Eerste Engelse Oorlog, die uitsluitend op zee werd uitgevochten. De Ruyters ster begon toen al te rijzen. Na Maarten Tromp, die in 1653 sneuvelde, was hij de populairste admiraal. Pamfletten prezen hem als 'een overstoutmoedig en onvertsaagde held' en een 'kloekmoedige zeeleeuw'. Arnoldus Montanus karakteriseerde De Ruyter in 1654, toen hij zijn biografie van de in 1653 gesneuvelde Jan van Galen aan hem opdroeg, als iemand wiens 'nederige ooren liever na[ar] 't steeken der trompetten en lossen der bussen dan loftuiting luisterden'. Daarmee lijkt hij de kern van De Ruyters populariteit te pakken te hebben: een held die eenvoudig was gebleven en zich op zijn moed niet liet voorstaan. Hoe Nederlands! Hier ben je immers pas echt held als je volhoudt dat jouw moed niets bijzonders is en dat iedereen in eenzelfde situatie hetzelfde zou doen, ook al weten jij en iedereen dat dit onzin is.

Vernederd

Na de vrede van 1654 bleef de principiële tegenstelling tussen Nederland en Engeland bestaan. Een nieuw conflict was onafwendbaar, al duurde het tot 1665 voordat een tweede oorlog uitbrak. De Nederlandse vloot stond nu onder de directe leiding van De Ruyter, zij het dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid bij Johan de Witt (1625-1672) lag, die als raadpensionaris van Holland de Republiek als een soort president leidde. Al meteen deed De Ruyter van zich spreken. In 1666 wist hij in een vier dagen durende slag de Engelse vloot een zware nederlaag toe te brengen. Toen Engeland datzelfde jaar werd getroffen door een pestepidemie, grote delen van Londen door een enorme brand werden vernietigd en men bovendien als gevolg van dit alles het jaar daarop geen oorlogsvloot kon uitrusten, rook De Witt zijn kans om een al ouder, vermetel plan uit te voeren: een landing op de Engelse kust.

Op 22 juni 1667 voeren Nederlandse schepen de Medway op, een zijrivier van de Theems. Na een moeizaam begin wisten de Nederlanders het belangrijke fort bij Sheerness te veroveren, zes belangrijke oorlogsschepen bij de vlootbasis Chatham te verbranden en het Engelse vlaggenschip, de *Royal Charles*, op sleeptouw naar Hellevoetsluis te nemen. De volgende dag werden nog eens drie grote Engelse schepen in brand

gestoken, waarna de Nederlanders zich terugtrokken. Engeland was vernederd, Londen verkeerde in paniek. Velen ontvluchtten de stad, uit angst voor een Nederlandse verovering. Voor het eerst sinds de slag bij Hastings (1066) was Engeland op eigen bodem door een vijandige mogendheid met succes aangevallen, een daad waarin nadien geen vijand meer zou slagen, ook Napoleon en Hitler niet.

Staatsieportret

De Ruyter speelde bij dit alles slechts een beperkte rol. De aanval stond onder leiding van Cornelis de Witt, broer van de raadpensionaris, en van luitenant-admiraal Willem van Ghent. De Ruyter was halfziek op zee gebleven met het grootste deel van de vloot en arriveerde pas aan het einde van de eerste dag, toen de aanval was geslaagd. Desondanks kreeg De Ruyter als bevelhebber de meeste lof. De Staten van Holland eerden De Ruyter, Cornelis de Witt en Van Ghent ieder met een schitterende beker, waarvan die van De Ruyter nu tot de collectie van het Rijksmuseum behoort. In de talrijke pamfletten en prenten over de tocht naar Chatham kreeg bijna alleen De Ruyter alle lof toegezwaaid. Vondel beschreef hem als een 'Zeeleeuw op den Theems', J.A. van der Goes vergeleek hem in 'De Teems in brant' met de Carthaagse held Hannibal en L. van de Roer liet in 'De geboeyde Teems' weten dat 'De zeedrack van 't hoovaerdigh Londen, / die d'oceanen als wetten stelt, / door Hollandts Ruyter is verslonden, / en zijn trotsen Kop gevelt'.

Deze loftuitingen borduurden voort op het enorme eerbetoon dat De Ruyter al in 1666 ten deel was gevallen. Na de Vierdaagse Zeeslag van dat jaar had Ferdinand Bol van hem maar liefst vijf staatsieportretten geschilderd, bestemd voor de vijf Admiraliteiten, een ongekend eerbetoon. De Deense koning bestelde een jaar later nog zo'n portret. De Franse koning Lodewijk XIV begiftigde hem met de Orde van Saint Michel. Zijn heldendom kon niet meer stuk.

Rampjaar

Tijdens de in 1672 uitgebroken Derde Engelse Oorlog maakte De Ruyter zijn enorme reputatie meer dan waar. De Republiek dreigde dat jaar - het 'rampjaar' - door een gezamenlijke aanval van Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen onder de voet te worden gelopen, maar De Ruyter zocht die zomer de aanval. De uiterst heftige slag die hij op 7 juni voor de kust van het Engelse Solebay met de Engels-Franse vloot uitvocht, zorgde ervoor dat een invasie op de Nederlandse kust werd afgewend. Het lijkt weinig twijfel dat zo'n aanval voor de Republiek de nekslag had betekend. In 1673 moest De Ruyter, inmiddels 66 jaar oud, opnieuw zijn kunnen tonen. Eerst wist hij bij Schooneveld, voor de kust van Walcheren, een aanval van de Engelsen af

te slaan, een week later koos hij voor de tegenaanval en sloeg hen terug tot voor hun eigen kust. Later die zomer probeerden de Engelsen met de Fransen opnieuw op de Nederlandse kust te landen. Op 21 augustus kwam het bij Kijkduin op de noordelijkste punt van Holland tot een laatste treffen tussen beide vloten. Hoewel geen feitelijke winnaar kon worden aangewezen, zorgde deze slag ervoor dat een Engels-Franse landing definitief werd voorkomen. De Ruyter had simpelweg het land gered en zo zag men dat toen ook.

Als held was De Ruyter onaantastbaar geworden, zeker toen de Engelsen in 1674 vrede sloten. Gerard Brandt, die in 1687 de eerste biografie van De Ruyter zou publiceren, vatte het belang van De Ruyters daden kernachtig samen in een gedicht dat bij een portret van de held verscheen: 'Aenschouw den Heldt, der Staten rechterhandt, / Den redder van 't vervallen vaderlandt; / Die in één jaer twee groote koningrijcken / tot driemaend toe de trotse vlag deed strijken; / Het roer der vloot, den arm daer Godt door stree / Door hem herleef de vrijheit en de vreë.'

Een bed van eer

Je zou zeggen dat het nu wel genoeg was geweest en dat de nieuwe machthebber, prins Willem III, De Ruyter met pensioen zou sturen. Niets was minder waar. Met de Fransen was namelijk nog niet afgerekend. Achtereenvolgens leverde De Ruyter slag met hen bij Martinique en Sicilië. Daar, voor de kust bij Messina, werd hij uiteindelijk getroffen door een kogel. Op 29 april 1676 overleed hij aan zijn verwondingen. 69 jaar oud en gestorven in het harnas, op het bed van eer, dat waren de ultieme ingrediënten voor De Ruyters heldendom.

Sinds 1607, De Ruyters geboortjaar, maar ook het jaar waarin Jacob van Heemskerck sneuvelde tijdens de Slag bij Gibraltar, kregen zeeofficieren die in dienst van de Republiek het leven lieten, een staatsbegrafenis en een grafmonument. Zij werden officiële helden. Stierf je gewoon thuis, dan had je pech gehad, ook al had je in dapperheid niet voor je collega's ondergedaan. Voor Van Heemskerk was het eerbetoon nog een tamelijk eenvoudig epitaaf geweest aan een zuil in de Amsterdamse Oude Kerk, maar latere zeehelden kregen een vaak indrukwekkend praalgraf: Piet Heijn en Maarten Tromp in de Oude Kerk in Delft, Jan van Galen in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, Willem van Ghent in de Domkerk in Utrecht.

De Ruyters laatste rustplaats was de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Daar vond op 18 maart 1677 de plechtige begrafenis plaats. De loftuitingen aan zijn adres leken oneindig, het door Rombout Verhulst ontworpen monument is zonder twijfel het hoogtepunt van die verering. Het kwam in 1681 gereed, op de plaats

waar in katholieke tijden het hoogaltaar had gestaan. De Ruyter ligt in harnas op zijn bed van eer, zijn laatste gevecht is in reliëf weergegeven. Zeegoden blazen op kinkhoorns en de Faam op haar bazuin. Links en rechts staan respectievelijk de allegorische Voorzichtigheid en Kloekmoedigheid. Zoon Engel liet zijn vaders monument in 1683 door Emanuel de Witte schilderen. En de Amsterdamse hoogleraar Petrus Francius, degene die het uit 110 Latijnse verzen bestaande lijdendicht had geschreven, liet zich door Ludolf Bakhuizen voor het monument portretteren. De Ruyter was de eer gegeven die hem toekwam, als laatste admiraal trouwens. Zijn heldenstatus was voor altijd in marmer vastgelegd, midden in de belangrijkste stad van het land op de belangrijkste plek in de kerk.

Hollands glorie

De nationale held die De Ruyter tijdens zijn leven en ook meteen na zijn sneuvelen was, zou hij nadien blijven. Wel raakte zijn verering steeds verder weg van zijn feitelijke daden en werd zijn betekenis in toenemende mate symbolisch. Uiteraard werd hij het symbool voor de Nederlandse zeemacht - talrijke schepen, meestal de belangrijkste, werden naar hem vernoemd.

In de achttiende eeuw was het vaak De Ruyter met zijn daden die aan tijdgenoten ten voorbeeld werd gesteld, als toonbeeld van de Nederlandse glorie van eertijds, waarbij zowel patriotten als prinsgezinden hem voor hun karretje probeerden te spannen. Niet voor niets werden twee van de vijf nationale voorwerpen die de Franse generaal Dumonceau op 11 maart 1795 na de verovering van de Republiek en de verdrijving van stadhouder Willem V aan de officiële vertegenwoordiger van het Nederlandse, nu Bataafse volk teruggaf, met De Ruyter gelieerd - een zwaard en een kanon. Hiermee werden deze voorwerpen trouwens de basis van de Nationale Kunstgalerij, die in 1800 zijn deuren opende, het eerste nationale museum in Nederland en de directe voorganger van het Rijksmuseum¹.

In de negentiende eeuw werd De Ruyter neergezet als hét voorbeeld van vaderlandslievendheid en diende hij - met andere zeventiende-eeuwers onder wie Rembrandt - als instrument om het nationaal gevoel in het jonge Koninkrijk der Nederlanden te bevorderen. Hij had boven zijn schilderende tijdgenoot als voordeel dat hij een trouw gezinshoofd en godvruchtig man was. Vooral de jeugd kon niet om hem heen, sinds in 1823 als eerste in een lange reeks van de hand van G. Engelberts Gerrits *Het leven en de daden van M.A. de Ruiter, Neêrlands doorluchtigsten zeeheld* was verschenen. Ook het liedje over zijn blauwgeruite kiel, geschreven door Anton de Rop, is een negentiende-eeuws product. Hij was bovendien een van de eersten

Zie Gijs van der Ham, 200
jaar Rijksmuseum. *Geschiedenis van een nationaal symbool* (Amsterdam/Zwolle 2000), p. 9, 17.

Officieel Art-logo, 400
jaar Michiel de Ruyter.
www.michielderuyter.nl

die een openbaar standbeeld kreeg, in zijn geboortestad Vlissingen, waar het in 1841 werd onthuld. Dat van Rembrandt in Amsterdam zou nog elf jaar op zich laten wachten.

Deze De-Ruyter-mania werd Multatuli te veel. In zijn verhaal over de lotgevallen van Woutertje Pieterse liet hij in 1862 een van de leerlingen van meester Pennewip een gedicht op De Ruyter fabriceren dat een regelrechte parodie op al die De Ruyter-verering was, met de treffende regels 'Toen hebben heren Staten / hem aangesteld als held.'

Een ideale held

Het verschijnen van De Ruyter op postzegels en

in 1970 ook op een bankbiljet geeft aan dat zijn heldendom steeds meer een symbolische en algemene betekenis kreeg. Soms wordt hij voor politieke doelen ingezet. De Duitse bezetter en zijn Nederlandse aanhangers gebruikten hem vanwege zijn oorlogen tegen Engeland zelfs om jongeren te werven voor onder meer de Waffen SS. Desondanks bleef hij ook na de oorlog als een echte, eenvoudige Nederlandse held vereerd, zij het dat steeds minder mensen weten wat zijn concrete verdiensten waren. Hij wordt ook nu nog in spotprenten aan politici ten voorbeeld gesteld, onder meer tijdens de crisis rond Srebrenica. Dit jaar wordt de officiële herdenking van zijn vierhonderdste geboortedag gebruikt om hem onder de kreet 'Samen Nederland' te associëren met goed burgerschap. Het Rijksmuseum neemt deze gelegenheid te baat om in de Nieuwe Kerk een tentoonstelling te maken over heldenverering in Nederland. Want één ding is zeker, zoals De Ruyter is nooit een ander hier vereerd: eenvoudig, onbaatzuchtig, gelovig, moedig en nederig, en zich zonder politieke bijbedoelingen opofferend voor het Vaderland. Een ideale Nederlander dus, en daarom een ideale Nederlandse held.

LITERATUUR

- R. Prud'homme van Reine, **Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter** (Amsterdam 2007, 5e druk)

De oorlog dichtbij huis

LEERLINGEN GEVEN
VERGETEN NAMEN
EEN GEZICHT

In 1942 werden in de Oranjestraat in Assen elf joodse gezinnen opgepakt en naar de vernietigingskampen weggevoerd. Slechts één persoon overleefde. Leerlingen van de eindexamenklas vmbo van het Dr. Nassau College uit Assen deden onderzoek naar deze gebeurtenis. Aan de vooravond van Internationale Holocaust Memorial Day presenteerden ze het resultaat. Deze presentatie vormde het startschot van een landelijk project voor scholieren dat door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is opgezet: De oorlog dichtbij huis.

'Ze kwam naar buiten met een koffertje, zwaaide naar ons en zei: ik ga op reis! Dat was de avond dat ze werden opgehaald.'

Aan het woord is mevrouw Van Manen. In 1942 woonde zij als kind in de Oranjestraat in Assen. Op 2 oktober 1942 werd haar vierjarige joodse buurmeisje Anna Mosis opgepakt en naar kamp Westerbork gebracht. Van daaruit werd zij samen met haar ouders naar Auschwitz gedeporteerd, waar ze werd vermoord. Mevrouw Van Manen vertelt haar herinneringen aan de leerlingen uit de examenklas vmbo-tl geschiedenis van het Dr. Nassau College in Assen. In tweetallen onderzoeken zij de levensgeschiedenissen van joodse bewoners van de Oranjestraat. Het brengt de oorlog letterlijk dichtbij huis, want de locatie Penta van het Dr. Nassaucollege ligt op een steenworp afstand van deze straat. Annika Giezen (15) en Janine Tjassens (15) voelden zich erg betrokken bij 'hun' bewoners: 'Eerst waren het alleen maar namen. Nu zijn ze voor ons mensen geworden.'

Op vrijdag 26 januari, een regenachtige middag, presenteren de leerlingen het resultaat van hun onder-

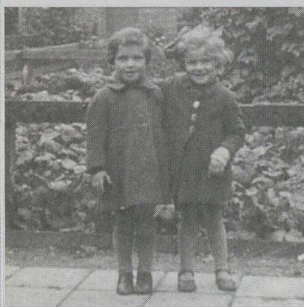
zoek. De straat is uitgestorven maar de doopsgezinde kerk barst bijna uit zijn voegen. Er is veel belangstelling voor het gemeenschappelijke verleden: scholieren, ouders, huidige en voormalige buurtbewoners, overlevenden van kamp Westerbork, vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap. Na toespraken van docent Roelof Hut, leerlingen en de burgemeester van Assen worden in de voortuinen van de elf huizen aan de Oranjestraat lessenaars tentoongesteld met de levensverhalen van de voormalige joodse bewoners. Mevrouw Jetta Leget-Lezer, afkomstig uit Assen en overlevende van Westerbork en Auschwitz, onthult een blijvend gedenkteken met een door de leerlingen geschreven tekst.

Lokale gebeurtenissen

Het project in de Oranjestraat staat niet op zichzelf, maar is het startpunt van een landelijk project waarbij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork scholen begeleidt in het onderzoek naar de lokale oorlogsgeschiedenis. Het afgelopen jaar zijn op verschillende scholen in Drenthe en Groningen pilotprojecten uitgevoerd. Variërend van groep 7 tot 2-vmbo en van

Christel Tijenck is coördinator publieksbegeleiding in Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Esther Koops is coördinator van het project *De oorlog dichtbij huis*.

De buurmeisjes Anna Mosis en Sientje Rozeveld woonden in de Oranjestraat in Assen. Ze werden met hun familie op 2 oktober 1942 naar kamp Westerbork gedeporteerd. Van daaruit werden zij vrijwel direct doorgestuurd naar Auschwitz, waar zij op 8 oktober 1942 werden vergast. Anna was 4 jaar en Sientje was net 5 geworden.

praktijkonderwijs tot 5-atheneum, verdiepten leerlingen zich in gebeurtenissen uit hun eigen omgeving; het neerstorten van een Brits vliegtuig, de arrestatie van een verzetsvrouw en de bij haar ondergedoken joodse man, het oppakken van de joodse leden van een voetbalclub uit Winschoten.

Met *De oorlog dichtbij huis* wil het Herinneringscentrum Kamp Westerbork leerlingen én docenten aanmoedigen zich te verdiepen in lokale gebeurtenissen tijdens de bezetting. Hoe zat dat met dat bombardement en met de verzetsman naar wie een straat is vernoemd? Maar ook: wat was het verhaal van de slachtoffers? De moord op meer dan honderdduizend Joden, Sinti en Roma betekent honderdduizend keer de moord op een mens, een moeder, een opa, een broer, een dochter, een buurman. *De oorlog dichtbij huis* maakt dat anonieme en vaak vergeten namen weer een gezicht krijgen.

Op maat

De oorlog dichtbij huis wordt door Herinneringscentrum Kamp Westerbork op maat samengesteld. Immers, elke plek heeft zijn eigen unieke verhaal en iedere school heeft zijn eigen wensen en mogelijkheden. Hoeveel tijd kan er aan het project besteed worden? Zijn er mogelijkheden voor een vakoverstijgende aanpak? Wat zou het eindproduct moeten worden?

Vervolgens wordt geïnventariseerd welke sporen van de oorlog in de directe omgeving te vinden zijn. Samen met de geschiedenisdocenten wordt een aansprekend onderwerp gekozen. Het Herinneringscentrum legt vervolgens contacten met erfgoedinstellingen in de omgeving zoals het archief, de bibliotheek en het regionaal museum. Dit contact mondt uit in een totaalpakket, waaronder bronpakketten op maat met gerichte opdrachten voor de leerlingen. Maar ook een ooggetuige in de klas of een bezoek aan bijvoorbeeld de plaatselijke synagoge is mogelijk. Uiteraard wordt bij de samenstelling rekening gehouden met kennis en vaardigheden van de leerlingen.

Het werk van de leerlingen kan resulteren in een (openlucht-)tentoonstelling, muurkranten, powerpointpresentaties, een monument, gedichten of een andere presentatievorm.

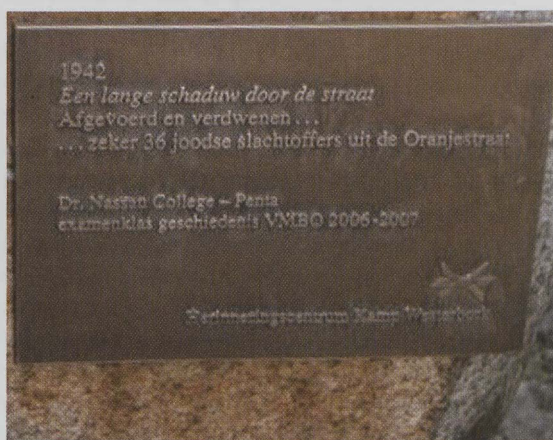
Vanaf het eerste gesprek tot de evaluatie van het eindproduct wordt het traject intensief begeleid door medewerkers van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

De docent speelt echter een cruciale rol binnen het project. Elk project is tijdrovend en intensief, maar werken aan de *De oorlog dichtbij huis* is ook emotioneel en kan confronterend zijn.

Onschatbare waarde

Voor docenten is zo'n erfgoedproject, zoals gezegd, doorgaans bijzonder tijdrovend. Er komen zaken aan de orde als de samenwerking met historische verenigingen, het uitnodigen van gastsprekers en het gebruik van archiefstukken. Met de klas naar het archief gaan is organisatorisch lang niet altijd mogelijk. Moet je dan het archief in de klas halen? Of moet de docent op zoek naar geschikte materialen om te digitaliseren? Hoe kan hij de kennis van de historische vereniging inzetten en ooggetuigen naar school halen? Hij kan nu eenmaal niet veertig uur besteden aan het voorbereiden van een lesproject voor één klas. Dat is jammer, want een project met bronnen uit de eigen omgeving is van onschatbare waarde. Een pluspunt van het project is dat het voorwerk wordt verricht door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Maar dat betekent dus niet dat de docent er makkelijk van afkomt!

Hij wordt niet alleen geconfronteerd met problemen bij de interne organisatie (computers, lokalen, begeleiding van leerlingen). Het onderzoek naar de levens van verdwenen en vermoorde mensen (van wie de documenten slechts een fractie aan informatie bieden), is geen gewone opdracht uit het lesboek. Er is geen goed of fout antwoord. En dan doet zich ook de vraag voor wanneer je stopt met het onderzoek? Er blijven altijd vragen onbeantwoord.

Het monument met de door leerlingen geschreven tekst.

De biografieën die in het kader van **De oorlog dichtbij huis** samengesteld worden, zijn te vinden op www.westerborkportretten.nl. De levensverhalen van de joodse leden van voetbalclub WVV uit Winschoten werden beschreven door leerlingen uit vwo-5 van het Dollard College, resulterend in het boek **De joodse jongens van WVV**, onder redactie van Dirk Mulder en Harm van der Veen. De portretten van de inwoners van de Oranjestraat worden permanent geëxposeerd in de Doopsgezinde Gemeente in Assen. Het monument in de straat vormt een blijvende herinnering. Mevrouw Derkje Meijer van Dijk en de bij haar ondergedoken Meijer van Hessen kregen een gedenksteen in Eelde.

de Tweede Wereldoorlog, maar wanneer de leerlingen er zelf actief mee bezig zijn, wordt het veel concreter. Onderzoek te doen naar mensen die het slachtoffer zijn geworden van een van de meest gruwelijke episodes uit de geschiedenis is moeilijk. Al is het dan alleen maar omdat hun levensgeschiedenis bijna is gewist. Vaak heb je aan het begin niet meer dan een geboorte- en sterftedatum, en heel soms een foto. De leerlingen hebben hun eigen woorden gebruikt, het is hún project. Bij de leerlingen heb ik gemerkt dat we echt begonnen zijn met namen op papier, en dat we het nu over mensen hebben, een familie, een vader, moeder, kinderen. Het zijn weer mensen van vlees en bloed. Ze hebben iets onvergetelijks hebben neergezet. In ben ontzettend trots'.

Trots

Ondanks deze bezwaren is *De oorlog dichtbij huis* als project zeer zeker de moeite waard. Geschiedenisdocent Roelof Hut van het Dr. Nassau College is onder de indruk van wat zijn leerlingen de afgelopen weken hebben gedaan: 'Ik kan ze nóg zoveel vertellen over

Docenten die **De oorlog dichtbij huis** in hun klas willen uitvoeren, kunnen contact opnemen met de educatieve dienst van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork: 0593-592600, of per e-mail: info@kampwesterbork.nl

Assen. Oranjestraat.

RUUD VAN DER ROL

ANNE FRANK STICHTING
in samenwerking met De Hollandsche Schouwburg

DE ZOEKTOCHT

Eric Heuvel | Ruud van der Rol | Lies Schippers

Ruud van der Rol is medewerker van de Anne Frank Stichting

TENTOONSTELLINGEN

De museale presentatie in de Hollandsche Schouwburg **Geen strip van te maken?** gaat over het nieuwe stripboek **De Zoektocht**. De presentatie laat zien hoe de geschiedenis van deze voormalige deportatieplaats in een stripboek is weergegeven. De Hollandsche Schouwburg stelt de vraag of dat kan en geeft tegelijk een antwoord door de striptekeningen in verband te brengen met historische bronnen.

Zie www.hollandscheschouwburg.nl

In het Verzetsmuseum Amsterdam worden in de tentoonstelling **De Ontdekking, van strip tot werkelijkheid**, tekeningen uit **De Ontdekking** en **De Zoektocht** gecombineerd met echte voorwerpen en foto's uit die tijd. Ook worden leerlingen uitgedaagd zich te verdiepen in de dilemma's en keuzes van de hoofdpersonen. In het lesmateriaal komen ook discriminatie, racisme en verzet daartegen aan de orde. De expositie loopt tot 21 oktober 2007. Zie www.verzetmuseum.org

De Zoektocht

EEN STRIPBOEK OVER DE HOLOCAUST

De Anne Frank Stichting brengt in samenwerking met de Hollandsche Schouwburg in maart 2007 een stripboek uit over de jodenvervolgung, speciaal gemaakt voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

In 2003 verscheen *De Ontdekking*, een spannende strip van Eric Heuvel over de belevenissen van een Nederlands gezin tijdens de bezettingsjaren. Voor kenners is *De Zoektocht* een vervolg, maar beide strips kunnen ook prima los van elkaar gelezen worden. Zo krijgt de lezer van *De Zoektocht* antwoord op vragen die in *De Ontdekking* onbeantwoord bleven, zoals:

wat heeft het joodse meisje Esther allemaal meegemaakt in haar onderduiktijd? En: Wat is er gebeurd met haar ouders nadat die bij een razzia waren opgepakt?

Het verhaal

Esther heeft nooit over haar traumatische oorlogservaringen kunnen praten. Nu vindt ze echter dat haar kleinzoon Daniël haar geschiedenis moet kennen. Ze vertelt over haar onderduikervaringen en over de vergeefse zoektocht naar haar ouders na de bevrijding. Haar kleinzoon komt via internet op het spoor van een vroegere buurjongen Bob. Daardoor komt ze heel veel te weten over het lot van haar ouders die in Auschwitz zijn omgekomen.

Spannend en leerzaam

De Zoektocht gaat over de belevenissen van herkenbare mensen. Leerlingen kunnen zich in de hoofdpersonen verplaatsen en worden emotioneel geraakt door wat er met hen gebeurt. Ongemerkt leren ze heel veel over de Holocaust. De realistische tekenstijl van Eric Heuvel, de zogenaamde 'klare lijn', is heel informatief.

Ook al is het noodzakelijk om een eerlijk beeld te geven van het gruwelijke verleden, toch is in deze strip bewust

gekozen voor enige terughoudendheid. Op scholen speelt vaak de discussie wat je wel en niet aan leerlingen moet laten zien. 'Ze zijn heel veel gewend', hoor je vaak van docenten. Hier is ervoor gekozen sommige gebeurtenissen indirect in beeld te brengen. Ook zonder de mishandeling, moord of lijken heel expliciet te tonen, kun je de nodige duidelijkheid verschaffen.

Alles moet kloppen

Een educatief stripboek dat als belangrijkste doel heeft om leerlingen te informeren over de Holocaust, moet zo goed mogelijk de werkelijkheid weergeven. De scenarioschrijvers en de tekenaar hebben veel research gedaan. Voorzover nog aanwezig zijn alle locaties in de strip bezocht en gefotografeerd. Historici uit binnen- en buitenland hebben in alle fasen van ontwikkeling meegelezen en meegekeken.

De personen in het verhaal zijn fictief, maar wat zij meemaken is afkomstig uit verhalen van oorlogsgetuigen. Er zijn geen verzonnen verhalen bij.

Leerdoelen

De belangrijkste leerdoelen zijn:

- Leerlingen kennen de belangrijkste feiten over de Holocaust.
- Leerlingen zien dat de Jodenvervolgung zich stap voor stap voltrok.
- Leerlingen zien dat de Jodenvervolgung geen onafwendbaar proces was, maar dat het steeds ging om mensen die beslissingen namen.
- Leerlingen zien dat in dit proces mensen verschillende rollen hadden: slachtoffers, daders, helpers en omstanders.
- Leerlingen zien dat rollen niet altijd vastlagen; dat mensen onder dezelfde omstandigheden verschillende beslissingen kunnen nemen en dat mensen kunnen

veranderen.

- Leerlingen zien dat de gebeurtenissen van toen nog altijd invloed hebben op het leven van mensen nu.

Lesmateriaal

Ter verwerking en verdieping van het verhaal in de strip is lesmateriaal ontwikkeld op twee niveaus: een boekje voor vwo, havo en vmbo-t en een voor vmbo bbl, kbl en gl. De nadruk ligt op de verschillende rollen van slachtoffers, daders, helpers en omstanders. Er wordt van leerlingen gevraagd zich in te leven in dilemma's en keuzes van personen in de strip en zich daar een mening over te vormen. Ook wordt er regelmatig een brug geslagen van de strip naar de werkelijkheid door middel van opdrachten bij historische foto's en uitspraken van getuigen.

Testen

Vanaf de beginfase van het project is samengewerkt met docenten en leerlingen om zo veel mogelijk aan de wensen en het niveau van de verschillende doelgroepen tegemoet te komen. Er is op alle schoolniveaus getest op ongeveer twintig scholen. Het scenario en de leerdoelen werden met docenten besproken. Vanaf de eerste pagina's met potloodschetsen zijn de reacties van de leerlingen onderzocht. Bijvoorbeeld of er voor leerlingen lastige onderdelen in de verhaalstructuur zaten, welke woorden en begrippen problemen gaven, of de leerdoelen bereikt werden, maar ook of ze het verhaal spannend en boeiend vonden.

Op de website www.annefrank.nl/zoektocht kunt u een animatie downloaden om in de klas te vertonen, naast aanvullend lesmateriaal, zoals verdiepingsopdrachten voor het vwo.

Verder vindt u informatie over bestelmogelijkheden, docentenbijeenkomsten, workshops, enz.

De aankomst in het kamp kon Bob zich nog goed herinneren...

WAF WAF WAF WAF!

We moeten bij elkaar blijven...

Bagage laten liggen!

**RAUS, RAUS!!!
SCHNELLER!**

Oude en nieuwe vooroordelen

EEN LESSENSERIE OVER ANTISEMITISME

De Anne Frank Stichting presenteert dit voorjaar de driedelige lessenserie 'Antisemitisme. Oude en nieuwe vooroordelen'. Deze serie is voor leerlingen van de tweede en derde klas vmbo-t, havo en vwo.

Ineke Mok is projectleider lesmateriaal 'antisemitisme' bij de afdeling Educatie van de Anne Frank Stichting te Amsterdam.

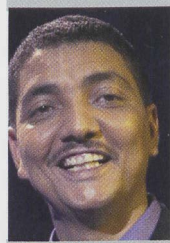
Joods?

Uitgangspunt van deze lessenserie is dat de leerlingen zich eerst inleven in hoe het is om joods te zijn. Ook maken zij kennis met twee joodse leeftijdgenootjes, Sara uit Amsterdam en Jacob uit Kopenhagen. Hierna stellen de leerlingen hun eigen visitekaartje samen. Daarop noteren ze waar hun grootouders zijn geboren, welke religie hun aanspreekt, en wat zij belangrijk vinden. Vervolgens krijgen ze van beroemdheden als Albert Einstein, Jörgen Raymann en Nicole Kidman te horen dat anderen vaak hun oordeel al klaar hebben over hoe iemand is. Daar heb je zelf niet altijd greep op. Met deze citaten wordt het fenomeen vooroordelen aangestipt, en impliciet ook het antisemitisme. Immers, zodra je iemand een etiket opplakt, negeer je iemands persoonlijkheid en krijgen vooroordelen vrij spel. Aan leerlingen wordt de vraag voorgelegd of zijzelf beïnvloed worden door wat anderen van ze zeggen.

Het lesmateriaal doet voortdurend een appel op de persoonlijke beleving van de leerlingen. Zij bereiden zich voor op het onderwerp 'diaspora' door na te gaan hoe het zit met migratie in hun eigen familie. Hoezeer gedwongen migratie de joodse geschiedenis heeft bepaald wordt duidelijk in de hoofdstukken daarna.

Leerlingen aan het werk met het materiaal.

'Als ik ergens binnenkom, zullen mensen nooit denken: hé, daar heb je een Nederlander. Ik heb tenslotte geen blauwe ogen en blonde haren, maar ik voel me evenveel Nederlander als Surinamer. Ik ben hier geboren, ik werk hier en ik betaal me suf aan belasting. Toch zien mensen mij als allochtoon: het beestje moet een naampje hebben.'

Jörgen Raymann, comedian en programmamaker

Mazzel in Mokum

Deel 1 gaat kort in op het ontstaan van het jodendom en de diaspora. Fragmenten uit de geschiedenis van Joden in Europa komen in beeld en er worden uitstapjes gemaakt naar Córdoba, Krakau en Amsterdam. Tussendoor maken leerlingen kennis met uitingen van jodenhaat: de beschuldiging van de moord op Christus, de vervolgingen tijdens de kruistochten en de pest, de uitsluiting van gilden, de verplichting om in getto's te wonen. Ook het vooroordeel dat Joden uit zouden zijn op geld en macht, komt aan bod. De Holocaust wordt besproken, maar staat niet centraal.

Leerlingen moeten antisemitische afbeeldingen in het lesmateriaal ontleden. Die worden bovendien afgewisseld met positieve impressies uit de joodse geschiedenis en persoonlijke portretten. Woorden als mazzel, geintje, gabber en Mokum komen voor, en leerlingen moeten op zoek naar uitingen van joodse cultuur in hun omgeving. Ze gaan ook na of onze tijd zondebokken kent.

Israël

Deel 2 opent met het persoonlijke verhaal van Frieda Menko, overlevende van Auschwitz. De afwisseling tussen negatieve en positieve episoden in de joodse geschiedenis, de portretten en de reflectievragen

kenmerken ook dit deel. Behalve naoorlogse vormen van antisemitisme, zoals de ontkenning van de Holocaust, is er ook aandacht voor initiatieven om de joodse cultuur in Europa weer tot leven te brengen. De invloed van het conflict tussen Israël en de Palestijnen op de anti-joodse beeldvorming komt uitgebreid aan bod. De nadruk ligt hierbij op de vraag wanneer kritiek op de staat Israël antisemitisch wordt.

Van homohaar tot racisme

Deel 3 gaat over actuele vooroordelen: antisemitisme, homohaar, islamofobie, discriminatie en racisme. Dit deel wordt gedragen door jongeren die openlijk spreken over hun ervaringen. Hun verhalen zijn heel herkenbaar en nodigen uit tot een persoonlijke inbreng. Leerlingen onderzoeken eigen denkbeelden en de beste manier om op vooroordelen te reageren. De opdrachten zijn ook gericht op het bevorderen van de onderlinge sfeer. Discussies lopen veel beter als de leerlingen zich op hun gemak voelen. Uiteindelijk is het de bedoeling dat ze allemaal meepraten over vooroordelen tegen joden. De meesten zullen beamen dat antisemitische uitingen niet

Ga voor meer informatie over dit lespakket of over de studiedagen naar www.onderwijsantisemitisme.nl, de site voor docenten die hun ervaringen met het thema antisemitisme willen delen. De eerste studiedag is op 17 april in het Anne Frank Huis.

normaal zijn, net zo min als andere discriminerende opmerkingen. Of zoals een jongen het zei: 'Op straat hoor je jongeren wel eens schelden, bijvoorbeeld 'rotjood'. Als zoiets weer gebeurt, hoop ik dat ik het lef heb om er wat van te zeggen.'

Ten slotte

Alle delen bevatten historische informatie en kunnen in willekeurige volgorde gebruikt worden. Wanneer u leerlingen eerst gelegenheid wilt geven om over hun eigen ervaringen met discriminatie te spreken, voordat ze zich gaan verdiepen in antisemitisme, kunt u met deel 3 beginnen.

Profvoetballer Daniël de Ridder gaf in 2005 met DJ Murad Elouakili (FunX) de aftrap van bijzondere lessen op Amsterdamse scholen over de Tweede Wereldoorlog, vooroordelen en discriminatie. De lessen werden verzorgd door twee studenten: één met een joodse en één met een islamitische achtergrond.

Daniël de Ridder in actie voor Jong Oranje, 2005.

Daniël de Ridder: 'Ik ben opgegroeid in Amsterdam. Mijn oma en opa wonen in Jeruzalem. Zij zijn gevlucht uit Noord-Irak, na de oprichting van de staat Israël in 1948. Als er op het voetbalveld antisemitische leuzen worden geroepen, denk ik wel dat ik die erger vind dan de andere spelers. Maar als ik voetbal, ben ik niet zo bezig met het publiek. Eigenlijk praat ik ook niet graag over dit soort onderwerpen. Dat ligt allemaal zo gevoelig, snap je? Ik ben in de eerste plaats voetballer.'

Daniël de Ridder (rechts) en Murad Elouakili op het Montessori College Oost, Amsterdam.

Uitnodiging

Wie zou jij in je klas willen uitnodigen? Wat voor iemand zou dat moeten zijn? En waarom? Discussieer hierover met je klasgenoten en beslis.

De oorlog in de boekwinkel

Een selectie van lezenswaardige boeken rond de thema's 'nazisme' en 'Tweede Wereldoorlog'. Deze korte recensies schreef ik eerder voor Biblion/NBD. De boeken zijn afgelopen jaar verschenen en liggen in de betere boekwinkels nog wel voor het grijpen.

HELLMUT G. HAASIS,

HITLER DIE BLAAS IK OP DE AANSLAG DOOR GEORG EL-SER. EEN BIOGRAFIE

(IJZER: UTRECHT 2006), 284 BLZ., € 19,50

Op 8 november 1939 pleegde meubelmaker Georg Elser een aanslag in de Bürgerbräukeller te München, waar een nazibijeenkomst was. Er vielen zeven doden. Zijn eigenlijke doelwit, Adolf Hitler, had echter de bijeenkomst voortijdig verlaten, zodat de opzet mislukte. Elser werd opgepakt en verbleef tot het eind van de Tweede Wereldoorlog in gevangenschap. In april 1945 werd hij geëxecuteerd. Elser had een jaar lang gewerkt aan de tijdbom, die hij in een dragende zuil vlak achter het spreekgestoelte had bevestigd. Dat hij alles op eigen houtje had beraamd, kon naderhand niet iedereen geloven. In dit boek vertelt Hellmut Haasis alles over de achtergronden, de uitvoering, het Gestapo-verhoor, de bekentenis, de gevangenschap en dood van de aanslagpleger. Elser was een felle anti-nazi, die aanvoelde dat Hitler zijn land en de wereld in een catastrofe zou leiden. Tragisch dat zijn opzet door toeval faalde; de wereld zou anders veel leed bespaard zijn gebleven. Markant, en interessant voor een breed publiek.

ANTHONY BEEVOR EN LOEBA VINOGRADOVA,
EEN SCHRIJVER IN OORLOG. VASILI GROSSMAN EN HET RODE LEGER

(BALANS: AMSTERDAM 2006), 458 BLZ., € 25,-

Bij het schrijven van zijn standaardwerk over de slag bij Stalingrad stuitte de Britse historicus Antony Beevor op de aantekeningen van de Russische oorlogscorrespondent Vasili Grossman (1905-1964). Hij onderkende meteen het belang ervan. Grossman was in de jaren dertig ternauwernood ontsnapt aan de terreur van Stalin. In 1941 liet hij zich bij het Russische leger inlijven om het oorlogsgeweld van dichtbij te beschrijven. Veel van Grossmans notities bereikten vanwege de censuur de

krant nooit. In 1942-43 is hij getuige van de slag bij Stalingrad, het zwaartepunt in dit boek. Later schrijft hij onder meer over de nazi-moord op joden en over vernietigingskamp Treblinka. Hij uit kritiek op de Sovjet-propaganda en bewondert de dapperheid van de soldaten. Grossman heeft een scherp oog voor bizarre voorvallen, observeert treffend en concreet, maar vaak fragmentarisch. Beevor praat alles deskundig aan elkaar. Evocatie van oorlogsgruwelen, voor de liefhebbers.

BART FUNNEKOTTER,

ACE. DE GROOTSTE JACHTVLIEGERS VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

(ASPEKT; SOESTERBERG 2006), 427 BLZ., € 24,95

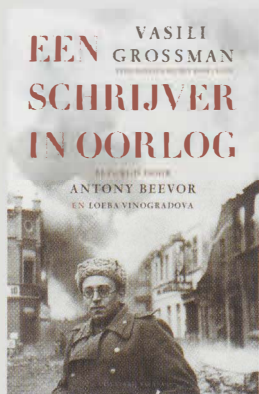
Een 'Ace' was in de Eerste en de Tweede Wereldoorlog een betiteling voor een gevechtsvliegenier die gespecialiseerd was in het uit de lucht schieten van tegenstanders. De scores hielden ze bij met inscripties op de buik van het vliegtuig. Al tijdens de Eerste Wereldoorlog groeide de verering voor dit soort 'helden'. In de Tweede Wereldoorlog speelde de luchtmacht een prominente rol. Bart Funnekopper, redacteur van NRC Handelsblad, tekende het verloop van de strijd in de lucht op aan de hand van de lotgevallen van vijftien van deze jachtvliegeniers, een willekeurige selectie. Het zijn korte biografietjes van piloten uit Duitsland, Engeland, Amerika, Rusland, Canada en Japan. Hun levensverhalen bevatten veel bijzonderheden over vliegtuigtypen en staaltjes solidariteit en bravoure. Interessant voor lezers met belangstelling voor luchtnavigatie.

RICHARD J. EVANS,

HET DERDE RIJK, DEEL 1, OPKOMST

(SPECTRUM/STANDAARD: UTRECHT/ANTWERPEN 2004), 729 BLZ., € 39,90

Van de hand van de Britse historicus Richard Evans verscheen deel 1 van zijn trilogie over Hitlers Derde Rijk. *Opkomst* behandelt de jaren 1871-1933 en legt de

negentiende-eeuwse wortels bloot van de nazi-dictatuur. Het richt zich op een breed publiek van geïnteresseerde leken. Na de monumentale tweedelige Hitler-biografie van Kershaw achtte Evans hernieuwde nadruk op de persoon Hitler niet dienstig; des te meer aandacht besteedt hij aan deelgebieden als cultuur, economie, justitie. Hij voert mensen van vlees en bloed ten tonele, evenals lokale situaties om het nazificatieproces te illustreren. Onder meer analyseert hij de tradities uit de keizertijd; de invloed van de Eerste Wereldoorlog; de zwakte van de Weimar-Republiek; de crisis, de machtsovername, de gelijkschakeling en het begin van terreur en jodenvervolg. Hij stelt dat de nazi-machtsgreep met illegale methodes plaatsgreep en o.a. mogelijk werd door de economische crisis, de dynamiek van de nazi-beweging en de overlap tussen nazi-ideologie en die der conservatieven. Het boek vormt een welkome synthese, vervat in vlotte, verhalende stijl.

RICHARD J. EVANS,

HET DERDE RIJK. DEEL 2. DICTATUUR

(SPECTRUM/STANDAARD: UTRECHT/ANTWERPEN 2006), 1001 blz., € 42,50
Deel 2 van Evans' alomvattende trilogie over het Derde Rijk beslaat de periode 1933-1939, de nazi-dictatuur tot aan de Tweede Wereldoorlog. Het boek is net als deel 1 vlot geschreven, voor een breed publiek. De hoofdstukken zijn overzichtelijk gerangschikt, en samengebracht onder kopjes als 'de politiestaat', 'de bekering van de ziel' en 'de aanloop tot de Tweede Wereldoorlog'. Evans laat zien dat onder het oppervlak van uniformering vaak werd gemord, onder meer over de slechte economische situatie. Het boek vormt een knap staaltje integrale geschiedschrijving, aangezien vrijwel alle aspecten van het maatschappelijk leven tot hun recht komen: culturele, sociale, politieke, economische en religieuze. Bij al die aspecten voert Evans tijdgenoten ten tonele; soms bekende namen; vaker zegslieden wier levensverhaal als exemplarisch kan gelden voor grotere groepen.

DAVID M. CROWE,

OSKAR SCHINDLER. DE BIOGRAFIE EN HET WARE VERHAAL ACHTER DE 'SCHINDLERLIJST'

(UITG. VERBUM: OOSTOM 2006), 821 blz., € 39,50

Het succes van de speelfilm Schindler's List van Steven Spielberg deed (met de gelijknamige roman van Thomas Keneally) het grote publiek in 1993 kennismaken met de mensenredder Oskar Schindler. Deze slimme, ijdele zakenman wist met een combinatie van bluff, arrogantie en menslievendheid 1100 joodse medewerkers van een wisse dood in Auschwitz te redden. Hij liet een lijst aanmaken van mensen die hij tewerkstelde. De werknemers waren zogenaamd onmisbaar voor de productie van emailen pannen en andere metaalwaren voor het leger. De Amerikaanse historicus David Crowe deed jarenlang minutieus speurwerk. In zijn dikke boekwerk onthult hij

gedetailleerd alle feiten, met name waar die afwijken van de geromantiseerde filmversie. Steeds legt hij beide versies kritisch naast elkaar. De lezer krijgt tegelijk een indringend beeld van de hel op aarde, die de Holocaust betekende. Kenners van de film zouden dit boek moeten lezen.

RODRIC BRAITHWAITE,

MOSKOU 1941. EEN STAD IN OORLOG

(SPECTRUM: UTRECHT 2006), 441 blz., prijs € 39,95

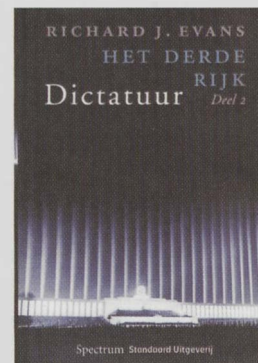
De Slag om Moskou (juni-december 1941) is minder bekend dan 'Stalingrad'. Maar nooit vochten er méér soldaten in één veldslag: zeven miljoen. Hitlers legers rukten vanaf 22 juni 1941 honderden kilometers op, in de verwachting snel het communistisch machtscentrum te kunnen elimineren. Duidelijk bleek hoe zwak de Russische defensie was. De Duitsers bereikten Moskou tot op 40 km, maar dankzij een verbeterd inzet van hulptroepen en vrijwilligers, improvisatietalent van Stalins generaals én slecht weer, slaagden de Sovjets erin de aanval af te slaan. De Britse oud-diplomaat sir Rodric Braithwaite, thans nog verbonden aan de Moscow School of Political Studies, schreef een lijvig boek dat een goede indruk geeft van hoe de Moskovieten de slag hebben ondergaan: de inzet van vrijwilligers, de rol van musici en dansers voor het moreel, de luchtaanvallen, de burgerbescherming, de paniek, de rantsoenen, Stalins morele instorting en herstel. Braithwaite voert veel ooggetuigen ten tonele (zoals Sacharov en Sjostakovitsj). Dit alles vervat in een lange, goed leesbare, beschrijvende documentaire.

PATRICK DASSEN,

TON NIJHUIS EN KRIJN THIJS (RED.), DUITERS ALS SLACHTOFFERS. HET EINDE VAN EEN TABOE?

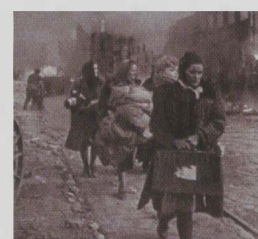
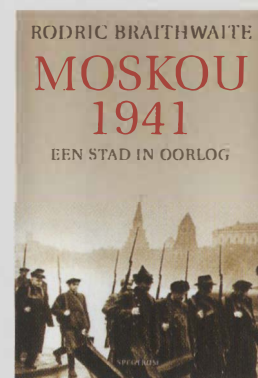
(MELT & SCHILT: AMSTERDAM 2007), 478 blz., € 25,-

In historische debatten groeit aandacht voor de verschrikkingen die het Duitse volk in de Tweede Wereldoorlog heeft moeten ondergaan. In deze bundel van het DIA (Duitsland Instituut Amsterdam) laten gerenommeerde historici hun licht schijnen op met name het lot van de 12 miljoen 'Heimatvertriebenen' uit Pommeren, Silezië, Oost-Pruisen en Sudetenland; op de talloze slachtoffers van geallieerde bombardementen; en op de massaverkrachtingen van Duitse vrouwen door Russische soldaten. Slachtoffercultus werd in het verleden soms geïnstrumentaliseerd: zo laat historicus Von Benda Beckmann zien hoe 'Anglo-Amerikaanse bommen' de antiwesterse DDR-propaganda de nodige munitie verschaft hebben. Beatrice de Graaf toont hoe de 'erfenis van Buchenwald' door communistische propaganda werd beheerd en collega Pekelder beschrijft de slachtoffercultus van de Rote Armee Fraktion-gevangenen anno 1977. Warm aanbevolen voor belangstellenden van recente Duitse geschiedenis. Maar ook zeer geschikt om mee te aan te tonen hoeveel dubbele lagen de geschiedenis heeft.

David M. Crowe

Oskar Schindler
*De biografie en het ware verhaal
achter de 'Schindlerlijst'*

Patrick Dassen, Ton Nijhuis en
Krijn Thijs (red.)

**Duitsers als
slachtoffers**

Het einde van een taboe?

Het oude Rome als soap

FILMMAKERS NEMEN EEN LOOPJE MET DE HISTORISCHE WERKELIJKHEID

De geschiedenisdocent moet steeds vaker opboksen tegen de aantrekkelijk ogende producten uit de entertainment-industrie. Leerlingen verwachten tegenwoordig een flitsend plaatje bij het historische praatje. En daar staat de docent dan met zijn beperkte middelen. Het geven van een multi-mediashow met behulp van een computergestuurd schoolbord lijkt voor de meesten onder ons nog altijd science fiction. Toch moet de waarde van bewegend beeldmateriaal niet worden overschat, zoals wel blijkt uit een grondige inspectie van miniseries, films en gedramatiseerde documentaires over het verleden.

Dit schooljaar werd de serie *Rome* uitgezonden bij SBS 6 terwijl mijn brugklassen toe waren aan het hoofdstuk over de Romeinen. In elke klas begonnen er wel een paar leerlingen over en het waren altijd jongetjes. Nadat ik had verteld hoe Caesar door de senatoren werd vastgegrepen en neergestoken, riep een Marokkaans jongetje zelfs: 'Net als bij de serie *Rome*!' Deze uitspraak beschouwde ik maar als een compliment; blijkbaar had ik het verhaal spannend verteld en het niveau van de serie gehaald.

Als liefhebber van het verleden vind ik het leuk dat kinderen in hun vrije tijd gegrepen worden door historische onderwerpen. Dat dit een sterk versimpelde versie van de historische werkelijkheid betreft, is voor mij geen enkel probleem. Gepopulariseerde versies van het verleden leveren vaak een waardevolle bijdrage aan het verbreiden van kennis doordat de nieuwsgierigheid wordt geprikkeld. Zelf ben ik geïnteresseerd geraakt in de Romeinse Tijd door de strip *Asterix en Obelix* en mijn oudere collega's zijn nog altijd in de ban van klassieke films als *I Claudius*, *Spartacus* en *Ben Hur*.

Het is wel een probleem dat de makers van deze producten zichzelf vaak een grote creatieve vrijheid toestaan om het grote publiek een mooier en spectaculairder verhaal voor te schotelen. Hierdoor krijgen veel mensen

een verwrongen beeld van het verleden. Dat ergert me, te meer omdat de historische werkelijkheid niet minder boeiend is dan al deze fictie. Bovendien wordt het grote publiek misleid. Het historische decor namelijk suggereert dat het vertelde verhaal écht zo is gebeurd. Er bestaat een groot aanbod aan films en miniseries die losjes gebaseerd zijn op de werkelijkheid. Het predikaat *based on a true story* vergroot voor de producent de kans op succes.

Wat de historische film betreft, onttaardt de mengeling van geschiedenis en creativiteit in taferelen die de nadruk leggen op vreemde verschijnselen en bizarre gebeurtenissen uit het verleden, aangelengd met allerlei

AANBEVOLEN DVD'S

Colosseum

ISBN 905159349-x

Pompeii

ISBN 905159348-1

Beide dvd's zijn verkrijgbaar bij het Kruidvat.

Remco Menke is docent geschiedenis op het Teylingen College locatie Leeuwenhorst in Noordwijkerhout.

Kevin McKidd als Lucius Vorenus in *Rome*

wilde fantasieën. Deze films leiden maar zelden tot meer inzicht in de beweegredenen van historische personen. Vaak zijn het niet meer dan mooi uitgevoerde *freak-shows*. Uiteraard is het voor leerlingen wel leerzaam om - los van de historische inhoud - te kijken naar de intenties van de regisseur: wat wil hij de kijker laten zien, waarom wil hij dat en wat zegt dat over hem en zijn tijd?

Deugdzaamheid

Geheel willekeurig heb ik een aflevering van *Rome* uitgekozen om te bekijken of de makers ervan de historische waarheid hebben geëerbiedigd. Dat deed ik nadat de Amsterdamse Oudheidkundige Fik Meijer bij het televisieprogramma *De wereld draait door* had verkondigd dat hij met genoegen naar deze serie keek. Na een aflevering van *Rome* te hebben gezien, kan ik niet anders concluderen dan dat zijn kritisch vermogen aangetast moet zijn door het feit hij in datzelfde programma zijn nieuwste boek wilde promoten. Ik begrijp namelijk werkelijk niet dat een historicus van zijn statuur het publiek niet waarschuwt voor het verwrongen beeld dat de productie geeft. De makers laten Octavianus, de latere keizer Augustus, zeggen dat hij iemand heeft vermoord in Gallië. Hoewel ik mij behoorlijk in dit onderwerp heb verdiept, ken ik deze anekdote niet. Door contemporaine geschiedkundigen wordt Octavianus juist afgeschilderd als een ziekelijke jongeling die nog geen enkele gevechtservaring had toen zijn oudoom Julius Caesar stierf. Ook ziet de kijker hoe Octavianus' zus Octavia verstrikt raakt in een lesbische liefdesaffaire, terwijl Octavia bij de Romeinen juist bekend stond als een toonbeeld van deugdzaamheid. Mocht een

dergelijke affaire bekend zijn geweest bij anderen, dan zou deze reputatie zeker geen stand hebben gehouden. De Romeinen hadden immers een traditioneel vrouwbeeld, waarin de vrouw de rol moest vervullen van ondersteunende echtgenote, zorgzame moeder dan wel wijze oude vrouw.

Bizar

Andere kritiekpunten op de miljoenenproductie zijn uitstekend verwoord door Robbert Harris, auteur van het boek *Pompeii*, in het artikel *The decline and fall of the BBC* dat op de website www.telegraph.co.uk is te vinden. Ook hij heeft grote moeite met de manier waarop Octavianus en zijn zus zijn geportretteerd. Hij stelt: 'Het bizarre avontuur, in de eerste aflevering, waarin Octavianus door zijn meedogenloze moeder wordt weggestuurd op een wit paard om Caesar in Gallië te charmeren (...) is nooit gebeurd.'¹

In *Rome* wordt dus een loopje genomen met de historische werkelijkheid. Octavianus was een ziekelijk jongetje dat maar niet kon imponeren. Zo zou hij zijn eerste militaire ervaring opdoen tijdens de strijd in Spanje maar kon hij niet op tijd uit Rome vertrekken doordat hij geveld werd door een ernstige ziekte. Over Octavia schrijft Harris dat de makers van de serie het werkelijke drama uit haar leven missen, namelijk dat Caesar haar als partner aanbood aan zijn toenmalige bondgenoot Pompejus terwijl zij al getrouwd was met Antonius. Des te schrijnender is het dat Pompejus haar niet als echtgenote nam. Dat wordt door historici over het algemeen beschouwd als het eerste duidelijke signaal dat het bondgenootschap uit elkaar viel. Harris stelt: 'Dit lijkt mij een perfect voorbeeld van ingrediënten voor groot historisch drama, wanneer privé-belangen en politieke belangen met elkaar botsen. Maar in de zweterige, klunzige handen van de makers van *Rome* wordt dit gereduceerd tot een belachelijke scène waarin Octavia door haar moeder Atia wordt gedwongen om te dineren met Pompejus en het bevel krijgt met de oude man naar bed te gaan (...).'² Overigens, dat Harris benadrukt dat privé en politiek met elkaar botsten, is niet helemaal terecht want het eerste huwelijk zal een verstandshuwelijk zijn geweest. Huwelijken van de Romeinse elite waren vooral bedoeld om de verstandhouding tussen twee aristocratische families te bekrachtigen en om de positie van beide families te verstevigen. De liefde was een bijzaak.

Wel toont Harris' voorbeeld dat de makers van de 62 miljoen pond kostende productie niet schromen om een tegengesteld beeld van de werkelijkheid te geven. Pompejus had immers geen interesse in een bondgenootschap met Caesar door een huwelijk met Octavia. Daarom zal hij niet zomaar met haar het bed hebben gedeeld. Zulke hooggeplaatste mannen hadden genoeg andere mogelijkheden om in die behoeften te voorzien.

Letterlijk: 'The bizarre adventure in the first episode, in which Octavius is dispatched on a white horse by his ruthless mother to woo Caesar in Gaul, and is captured by the natives, simply never happened.'

Letterlijk: 'This would seem a perfect example of what makes great historical drama, when private and public worlds collide. But in the sweaty, fumbling hands of the makers of Rome, this is reduced to a ludicrous scene in which Atia takes Octavia round to dinner with Pompey and offers her to go to bed with the old man, as a kind of marital trial offer.'

Letterlijk: 'We did everything we could to make these episodes historically accurate', claims Jonathan Stamp, the historical adviser on the series ...'

Ik begrijp niet dat de makers van deze serie, een coproductie van de BBC met het Amerikaanse HBO, dergelijke omkeringen van de werkelijkheid met een gerust geweten aan de kijker durven voor te schotelen, vooral ook omdat de geschiedkundig adviseur Jonathan Stamp heeft verklaard dat 'wij er alles aan gedaan hebben om de afleveringen historisch correct te maken.'³ Ik vind het zorgwekkend dat de kijker echt de indruk krijgt een flitsende geschiedenisles te hebben bijgewoond doordat de ondergang van de Republiek de spil vormt van de serie. Het schadelijke effect van dit wanproduct zal nog wel even najlen want het is mooi gemaakt en veel mensen zijn er van onder de indruk geraakt. Zo heeft mijn stiefvader alle afleveringen op dvd opgenomen. En hij zal best niet de enige zijn. Bovendien is het, vrees ik, alleen maar een kwestie van tijd voordat de serie wordt herhaald of in een luxe dvd-box op de markt wordt gebracht.

Empire

Behalve het aanbod op televisie is er ook nog een niet te onderschatten hoeveelheid betaalbare dvd's in de winkels te verkrijgen. Een uurtje kuieren in de Kalverstraat leverde een aardig lijstje titels op over de Romeinse tijd. Behalve de klassiekers vond ik één dvd over de historische figuren Caesar, Cleopatra, Nero, Caligula en Attila de Hun. Over keizer Augustus vond

ik er zelfs twee, namelijk *Imperium Augustus* en de miniserie *Empire*. Omdat deze miniserie als enige dvd bij meerdere winkels werd aangeboden en de kans dus groot is dat leerlingen deze serie gezien hebben, heb ik ook deze bekeken om het waarheidsgehalte te testen.

De eerste twintig minuten van de serie, die in totaal vierenhalfuur duurt, geeft een heel vreemd beeld van de ondergang van Julius Caesar. Zo zou hij zijn vermoord doordat zijn lijfwacht, een gladiator, niet kwam opdagen. De samenzweerders hadden de gladiator afgeleid door zijn zoontje te ontvoeren. Dit staat haaks op het traditionele verhaal dat Caesar vlak voor zijn dood zijn lijfwachten juist van hun taak had ontheven. In een discussie met vrienden over zijn veiligheid zei hij dat het beter was om te sterven dan om altijd maar in doodsangst te leven.

LITERATUUR

- Meijer, Fik, *Gladiatoren: Volksvermaak in het Colosseum* (Amsterdam 2003)
- Ward, Allen Mason, *Marcus Crassus and the late Roman Republic* (Columbia en Londen 1977)

Subtieler is het effectbejag in de scène waarin Octavianus, de latere keizer Augustus, zijn oudoom smeekt om mee te mogen doen aan de aanstaande strijd tegen de Parthen, waarop Caesar antwoordt dat hij andere plannen met hem heeft. We weten dat Octavianus vlak voor de moord naar Macedonië werd gestuurd om zich te voegen bij de legioenen die mee zouden doen aan de geplande militaire campagne. Maar als Caesar dat in *Empire* had gezegd, was het natuurlijk veel minder dramatisch geweest. Een andere onnauwkeurigheid in de miniserie is dat de moeder van Octavianus wordt voorgesteld als Caesars zus terwijl zij een nichtje was.

Ook bij het getoonde gladiatorengevecht overwint de gemakzucht weer eens van de precisie. Hoewel het niet zo bont wordt gemaakt als bij de bloederige spektakelfilm *Gladiator*, hebben de makers geen oog gehad voor de kern van deze oude amusementsvorm. Zoals bij Fik Meijer valt te lezen, hielden de Romeinen van een eerlijk gevecht, waarin de gladiatoren traditionele Romeinse deugden als moed en kracht aan het publiek konden tonen. In de miniserie wordt gladiator Tyrannus onverwacht door vier andere gladiatoren belaagd nadat hij zojuist een tegenstander heeft uitgeschakeld. Dit zou het Romeinse publiek als een ontoelaatbare vorm van spelbederf hebben beschouwd. Zij zouden de vier laffe gladiatoren ongetwijfeld hebben uitgejouwd. In plaats daarvan worden zij door de hoofdrolspeler doodgestoken. Dit benadrukt onterecht de bloederigheid van de gladiatorengevechten.

Respect

Zo schat Meijer dat gladiatoren slechts twee à vier keer per jaar hoefden te vechten en dat het aantal geleverde gevechten tijdens een gladiatoren carrière varieerde tussen de vijf en vierendertig. In een betrouwbare documentaire van de BBC over het Colosseum wordt gesteld dat ongeveer één op de tien gevechten tussen gladiatoren met de dood eindigde. Deze documentaire, *Colosseum: de arena van het oude Rome*, is uitermate geschikt voor brugklasleerlingen omdat acteurs het oude Rome laten herleven terwijl de commentator allerlei interessante informatie geeft over de bouw van het Colosseum en het leven van gladiatoren. Bovendien spelen de acteurs het enige gevecht na dat volledig is beschreven omdat dit gevecht een zeer bijzondere uitkomst had. De twee moegestreden gladiatoren werden uiteindelijk beiden tot overwinnaars uitgeroepen. Een prettige bijkomstigheid is dat de er geen overdreven vormen van geweld zijn te zien en dat er geen bloed vloeit.

Pompeii

De BBC heeft ook de documentaire *Pompeii* uitgegeven, waarin de verwoesting van het stadje indrukwekkend in beeld is gebracht. Dit programma is het afgelopen

jaar ook door Canvas uitgezonden. Op basis van de archeologische vondsten hebben de makers hun fantasie gebruikt om de reacties van de inwoners van het provinciestadje te laten zien. Dat is gedaan met respect voor de Romeinse cultuur. Bovendien is de vulkaanuitbarsting digitaal overtuigend vormgegeven op basis van de beschrijving van Plinius de Jongere. Een aardig detail uit deze documentaire is dat wordt verteld dat de moderne wetenschappers twijfelden aan de nauwkeurigheid van deze beschrijving totdat er een vulkaanuitbarsting van hetzelfde type plaatsvond in Mexico.

Maar het belangrijkste vind ik dat deze gedramatiseerde documentaire een aansprekende gebeurtenis uit het verleden inzichtelijk maakt op een manier die moeilijk valt te overtreffen. Ik raad alle docenten aan om *Pompeii* met hun brugklasleerlingen te bekijken. Spannend en verantwoord, wat willen we nog meer?

DE NIEUWE M&M METHODEN VOOR VMBO

EEN BEETJE VAN DIT, EEN BEETJE VAN DAT

Het lijkt erop dat het vmbo in de onderbouw in een hoog tempo zal overgaan op M&M. Vijf uitgevers komen met nieuwe methodes voor dit leergebied op de markt. Kleio zette ze voor u op een rijtje.

Mens- en maatschappij, geen schoolvak maar een leergebied, is nieuw in het voortgezet onderwijs. De enthousiastelingen die zo snel mogelijk wilden beginnen, hadden het niet gemakkelijk. Ze moesten zelf aan de slag om M&M in hun school op poten te zetten. De kerndoelen die de Taakgroep Vernieuwing Basisvorming (commissie-Meijerink) in 2004 formuleerde, gaven de scholen wel grote vrijheid, maar boden geen duidelijke lijn. Het experimentele materiaal van SLO dat vervolgens verscheen, was wel heel ver verwijderd van de dagelijkse lespraktijk. Wanneer een school M&M komend jaar invoert, is het niet meer nodig om in je eentje je weg door het leergebied te zoeken. Inmiddels werken vijf uitgevers aan een methode. Ze garanderen allemaal dat daarmee in augustus gestart kan worden op twee niveaus, vmbo lwoo/basis en kgt.

Algemene kenmerken

Uitgangspunt van alle nieuwe methodes is thematisch onderwijs waarbij de vakken geïntegreerd worden aangeboden. De leerlingen gebruiken een themakatern of een 'leerwerkschrift' met vragen en opdrachten en ruimte om de antwoorden op te schrijven. Er is geen leerboek, zoals tot nu toe bij schoolvakken. Ze werken veel zelfstandig of in groepjes en maken uitgebreid gebruik van ICT. De docent is meer dan begeleider; hij zorgt voor de rode draad zodat leerlingen de samenhang zien tussen de vele heel verschillende zaken die aan de orde komen. Voor docenten is er dan ook per katern een uitgebreide handleiding gemaakt met allerlei praktische suggesties, van voorleesverhalen tot de invulling van de lestijd en toetsen.

In de themakaternen komen veel zaken uit heden en verleden aan bod. De keuze uit aardrijkskunde, geschiedenis, levensbeschouwing en economie is haast oneindig. Katernen met ongeveer dezelfde titel maar

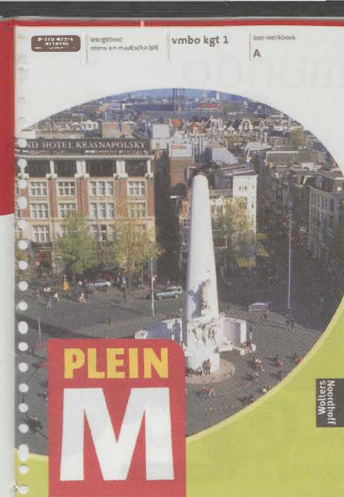
van verschillende uitgevers kunnen inhoudelijk heel verschillend zijn.

De uitgevers vermelden allen dat een docent vanzelfsprekend eigen materiaal kan toevoegen en niet per se alle hoofdstukken hoeft door te werken. Via hun website bieden ze aanvullend materiaal voor extra uren of snelle leerlingen; ook de docentenhandleidingen doen suggesties. Het gebodene kan echter ook te omvangrijk zijn. Het aantal lessen voor M&M kan per school sterk verschillen. Met het materiaal mikt men op minimaal twee en maximaal vijf lessen per week; één optimist heeft het zelfs over zes. Meestal wordt aangegeven wat weggelaten kan worden, soms heel gedetailleerd per opgave en blokje tekst.

In de twee jaren van de nieuwe onderbouw wordt een behoorlijk aantal verschillende themakaternen door-gewerkt. Er is geen sprake van inhoudelijke opbouw; men begint telkens weer met iets nieuws. Voor geschiedenis is er wel één vast punt: het behandelen van alle tien tijdvakken van De Rooy. In de nieuwe methoden komt over het algemeen bij ieder katern of hoofdstuk een tijdvak van De Rooy aan de orde, meestal ook nog chronologisch. Ook wordt er, vaak met behulp van een tijdlijn, gewerkt aan chronologisch inzicht.

De papierwinkel

In de praktijk blijkt M&M een leergebied dat behalve intensief ICT-gebruik hoge stapels papier met zich meebrengt. Ieder jaar opnieuw moeten de ouders een aantal themakaternen aanschaffen. Contact met de verschillende uitgevers leverde bijna een volle verhuisdoos op met inmiddels verschenen katernen, extra werkschriften, een losbladige uitgave en prints van docentenhandleidingen per hoofdstuk. Wat zit erin?

Deel 1A - Mijn eigen omgeving, Arm en rijk, Samen leven
Deel 1B - Krachten van de natuur, Mensen en regels, Leven in de stad

Deel 1C - Ontdek de wereld, Hoe ontstond Nederland, Project: bezoek onze stad

Deel 1D - Kopen kost geld, Aan het werk, De zorg van de overheid

Deel 2A - Lage landen aan de zee, Wonen en werken in één wereld, Wat mag wel en wat mag niet?

Deel 2B - Mens en milieu, De prijs van vrijheid (bk) / Verleden en heden (kgt), Eenheid en verdeeldheid (bk) / Europese eenheid (kgt)

Deel 2C - Besluiten en besturen, De wereld is een dorp, Project: Verbeter je omgeving (bk) / Mijn omgeving verandert (kgt)

Deel 2D - We maken er wat van, De wereld is een winkel, In welk milieu leven wij?

Voor het eerste jaar is het materiaal compleet. Voor leerjaar 2 is voor lwoo/bk alles leverbaar, voor kgt verschijnt deel A in juni, B in augustus en C en D in december 2007. Er zijn vorig jaar al heel wat scholen met dit materiaal begonnen. De methode kost per deel (circa 100 blz.) voor bk €10,95 en voor kgt €13,45. Bij de methode hoort voor leerlingen per jaar een i-Module, op internet en op cd-rom, met twee oefentoetsen per hoofdstuk en interactieve opdrachten. Voor docenten is er een uitbreidingskit op www.pleinm.wolters.nl om snelle leerlingen te bedienen en variatie in de lessen aan te brengen.

Plein M

Wolters-Noordhoff bracht als eerste een methode op de markt, *Plein M*. Een team van auteurs werkte eraan onder redactie van Tom van der Geugten, Daphne Ariaens en Tiddo Ekens. Er is een aparte versie voor lwoo/bk en voor kgt. Het is een losbladige uitgave met multiperforatie. Handig om velletjes toe te voegen. Per schooljaar worden vier leerwerkboeken geleverd, A, B, C, en D. Of deel D echt doorgewerkt kan worden, is de vraag. De makers gaan uit van een behoorlijk aantal lesuren. In het D-deel wordt veel aandacht besteed aan economische aspecten. Als M&M alleen geschiedenis en aardrijkskunde vervangt, kan dit weggelaten worden. Wat geschiedenis betreft komen in ieder geval in deel A t/m C alle tijdvakken van De Rooy aan de orde. Een eerste indruk bij het doorbladeren: ruim en aantrekkelijk opgemaakte bladzijden met tekeningen, foto's en historische afbeeldingen in kleur en kleurkaders voor de leerstof, heel afwisselende opdrachten. De leerlingen krijgen duidelijke uitleg over de werkwijze. Je vindt er heel wat geschiedenis in terug.

De titels: 1. De Gouden Eeuw, 2. Geld, 3. De Europese Unie, 4. Wonen, 5. Met vakantie, 6. Lekker slecht, 7. Kinderarbeid, 8. De winkel in, 9. Arm en rijk, 10. Industrialisatie, 11. Veiligheid, 12. Leefomgeving. Hier geen chronologische volgorde van de tijdvakken.

Tot nu toe zijn de katernen voor lwoo/bk verschenen. Voor leerjaar 1 bk ook het informatieboek en de verzamelbox met de eerste zes leerwerkboeken. In het derde kwartaal van 2007 volgen het informatieboek en verzamelbox voor klas 2, plus de twee docentenhandleidingen. Aan kgt wordt nog gewerkt. De losse katernen, verzamelboxen, informatieboeken en handleidingen verschijnen vanaf april/mei. Eind september moet alles er zijn. Je kunt dus ook voor kgt het komende schooljaar met MEGA beginnen.

De prijzen: informatieboeken voor lwoo/bk circa € 43,-, voor kgt € 48,-, de katernen voor bk 4,75, voor kgt 5,75, en de verzamelboxen voor bk 23,75 en 28,75.

MEGA

Bij NijghVersluys is MEGA aan het verschijnen. De methode staat op naam van R.G. Fidom, A. Gloudemans en D. Schuijt. Op het moment zijn alleen de uitgaven voor lwoo/bk beschikbaar.

MEGA bestaat uit twaalf katernen van ongeveer 50 bladzijden, zes per leerjaar. De aantrekkelijk ogende werkboeken, zwart met een steunkleur, zijn los leverbaar of met zes tegelijk in een verzamelbox. Ook hier sturen vragen en opdrachten de leerling. Daarnaast is er per leerjaar een opzoekboek, een soort encyclopedietje, waarin meer over de onderwerpen uit het katern te vinden is. De uitgever gaat ervan uit dat veel van deze informatie al door de leraar in de les wordt verteld. Leerlingen kunnen de informatie zelf ook nog eens opzoeken via een vignette in de kantlijn van hun katern. Een uitgebreid register is er niet. Je kunt er dus niet snel iets vinden als je het goede trefwoord niet weet.

Ook hier is een grote rol weggelegd voor ICT. Voor de leerlingen staan op de website www.mega-online.nl internet- en plusopdrachten. Bij veel opdrachten worden ze sowieso al het internet opgestuurd om informatie te zoeken. Voor de docenten is er per verzamelbox een uitgebreide handleiding beschikbaar, die ook via www.mega-online.nl binnen te halen is. Opvallend: aan het einde van ieder themakatern staat een invulopdracht waardoor antwoord gegeven wordt op de vragen die aan het begin van het katern gesteld zijn. Een leerling kan zo nog eens goed kan overzien waarmee hij bezig is geweest. Verder is er voor ons

geschiedenisleraren een prettige hoeveelheid illustraties opgenomen uit de verschillende tijdvakken: schilderijen, etsen, foto's van gebouwen en voorwerpen uit de tijd zelf. Een visuele bijdrage aan de tijdvakken van De Rooy. Jammer is wel, dat het in de katernen in zwart/wit is. Laat het zoekboek ook gebruiken: daar staan de plaatjes in full colour.

Mundo

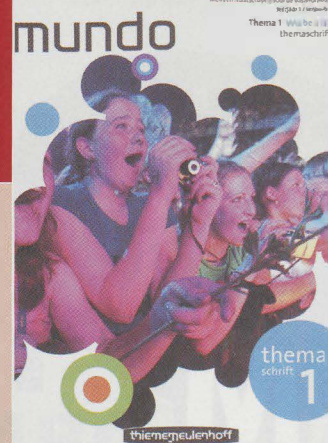
Bij ThiemeMeulenhoff verschijnt de M&M methode *Mundo* onder eindredactie van Liesbeth Coffeng en Theo Peenstra. Er komt voor volgend schooljaar ook een versie voor havo/vwo.

Voor lwoo/bk bestaat de methode uit twaalf leerwerkschriften, voor ieder leerjaar zes. Ze hebben een A4-formaat en zien er aantrekkelijk uit, in full colour, met een duidelijke opmaak en grote illustraties; omvang circa 48 bladzijden.

Voor kgt bestaat de methode uit zes themakaternen per jaar, ook gebundeld verkrijgbaar als lesboek van circa 150 bladzijden met zes hoofdstukken. Bij ieder

De thema's van *Mundo*: 1. Wie ben ik? (bk) / Waar kom je vandaan? (kgt) 2. Wat eten we vandaag? 3. Toerisme, 4. Rampen en plagen, 5. De stad, 6. Arm en rijk, 7. Wereldhandel, 8. Vrijheid (bk) / Rechten en plichten (kgt), 9. Milieu, 10. Europa, 11. Conflict in het Midden-Oosten (bk) / Oorlog en televisie (kgt), 12. Wat een mensen (bk) / Migratie (kgt). Omvang circa 40 blz. per katern.

De thema's 2, 5, 9 en 12 kunnen ook in projectvorm doorgewerkt worden, met behulp van een speciaal projectschrift. In dat geval werken de leerlingen in groepjes naar een of andere eindpresentatie toe. Er wordt dan, aldus de uitgever, meer aandacht besteed aan algemene vaardigheden en competenties. De werkschriften voor kgt en projectschriften zijn het komende schooljaar ook als webschrift verkrijgbaar. De prijzen komen in de buurt van: voor de kgt-lesboeken € 40,-, de kgt-katernen € 8,50, de leerwerkschriften lwoo/bk € 7,50, de werkschriften kgt € 6,-. De toets en antwoorden cd-rom per niveau € 25,-.

KERNDOELEN ONDERBOUW VOOR MENS EN MAATSCHAPPIJ

36. De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.

37. De leerling leert 'een kader van tien tijdvakken' te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. Recent bepaalde de minister dat dit de tijdvakken van De Rooy zijn.

38. De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.

39. De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel en de uitkomsten daarvan te presenteren.

40. De leerling leert historische bronnen te gebruiken om zich een beeld van een tijdvak te vormen of antwoorden te vinden op vragen en hij leert daarbij ook de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.

41. De leerling leert de atlas als informatiebron te gebruiken en kaarten te lezen en te analyseren om zich te oriënteren, zich een beeld van een gebied te vormen of antwoorden op vragen te vinden.

42. de leerling leert in eigen ervaringen en in de

eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes op het gebied van werk en zorg, wonen en recreëren, consumeren en budgetteren, verkeer en milieu.

43. De leerling leert overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.

44. De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.

45. De leerling leert de betekenis van de Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.

46. De leerling leert over de verdeling van welvaart en armoede over de wereld, hij leert de betekenis daarvan te zien voor de bevolking en het milieu, en relaties te leggen met het (eigen) leven in Nederland.

47. De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en leert daarbij de grote onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.

thema's horen nog een extra werkschrift. De informatie over een onderwerp is te vinden in het katern; het A4-werkschrift stuurt de leerling erdoorheen. Het is gewoon zwart/wit, maar ruim en duidelijk opgemaakt, met hier en daar een tekening waar dat echt nodig is. Het echte plaatjeswerk zie je in het katern/lesboek. Dat oogt prima met zijn vele kleuren en afwisseling van actuele en historische illustraties, die allemaal functioneren als bron.

Ook bij deze methode geeft de uitgever zich er rekenschap van dat het allemaal wel wat veel kan zijn. Achterin in het lesboek staat al aangegeven hoe je de stof het beste kunt inkorten; de docentenhandleiding gaat er nog eens extra diep op in. Die handleiding is overigens ook per thema zeer gedetailleerd en is te vinden op het docentengedeelte van de website www.mundo-online.nl. Daar is ook toegang tot de digitale werkmappen (digimappen) van de leerlingen als daarmee wordt gewerkt. Op de *Mundo*-website staan voor leerlingen ook allerlei ict-opdrachten.

Met zijn wat langere informatieve teksten en vet gedrukte begrippen doet deze methode denken aan wat tot nu toe gebruikelijk is. Voor geschiedenis is leuk dat de losse katernen en het lesboek afgesloten worden met een uitgebreide tijdswijzer van vier bladzijden. Daarop zijn de tijdvakken van De Rooy aangegeven die in het betreffende schooljaar aan de orde komen met wat inhoudelijke vulling en veel illustraties.

Gamma

Bij Malmberg zijn van *Gamma M&M* drie edities in productie: vmbo-b/lwoo, kgt en (t)havo/vwo. De methode bestaat uit veertien A4-leerwerkboeken, ieder jaar zeven. Er hoort een ePack bij voor leerlingen en een voor docenten met allerlei mogelijkheden om gegevens op te zoeken (encyclopedie, atlas), digitale oefentoetsen, een planner en herhalingslessen. Ook is er een zeer uitgebreide XXL-docentenhandleiding per thema op papier. Verder wordt er een presentatie-editor gemaakt, een soort digitale mal waarin docenten hun eigen materiaal kunnen gieten. De vmbo eindredactie is onder andere in handen van Hans Bulthuis en Mari Janssen.

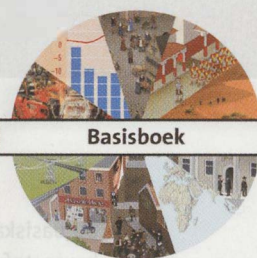
Ik kon de basisboeken kgt en b/lwoo en enkele themaboeken bekijken. De boeken zijn dik, tussen de 85 en 160 pagina's, maar veel ruimte wordt ingenomen door de grote illustraties. De informatie staat in aparte kaders: tekst gecombineerd met full colour illustraties. Verder vragen en opdrachten en ruimte voor de antwoorden.

Vergeleken met andere methoden valt *Gamma* wat minder met de deur in huis. In het basisboek wordt elementaire stof uit de vakken aardrijkskunde en geschiedenis eerst afzonderlijk doorgewerkt. Het begint

De titels: 1. Basisboek, 2. Wat een landschap!, 3. Oude beschavingen leven voort, 4. Geloven in Nederland, 5. Zou jij daar willen wonen? 6. *The American dream*, 7. Kan dat niet sneller?, 8. Je bestaan bedreigt, 9. *De toekomst van Afrika*, 10. Dwars door Europa, 11. Wat kies jij?, 12. *Een baan en dan?*, 13. Wat weet jij van Nederland, 14. Op vakantie naar ...

Er is al het een en ander verschenen, in het najaar volgen de laatste drie werkboeken voor de tweede klas bk/lwoo, voor kgt is leerjaar 1 op deel 7 na compleet en havo/vwo kan starten met het basisboek en de thema's 1 en 2. Ook de ePacks zijn aan het begin van het nieuwe schooljaar beschikbaar.

Een leerlingenpakket voor een jaar gaat circa € 70,- kosten plus € 15,- voor het ePack. Een docent betaalt voor zijn e-pack voor de twee jaar samen € 25,-. De rest is gratis digitaal binnen te halen. Losse leerwerkboeken zijn € 13,50 voor kgt en havo/vwo en € 10,- voor bk.

Basisboek

met aardrijkskunde: 'het verhaal van de aarde'. Daarna volgt geschiedenis; 'het verhaal van De Rooy' zou je kunnen zeggen. Het is een enorme tijdbalk met de tien tijdvakken, gepresenteerd in grote tekeningen. Ze worden ook als poster uitgegeven om in de klas te hangen. Men is van plan ze te digitaliseren, zodat leerlingen zelf een tochtje kunnen maken door een tijdvak in het verleden. In de themaboeken zijn de vakken wel geïntegreerd en komen ook de tijdvakken in chronologische volgorde terug. Hier zijn illustraties uit de tijdvakken zelf genomen, zodat niet alleen 'het verleden getekend voor Malmberg' als oriëntatiekennis over hoeft te blijven.

Gamma besteedt veel aandacht aan de opbouw van vaardigheden. Je komt dat in de inhoudsopgaven al tegen. De docentenhandleidingen gaan hier uitgebreid op in.

Expeditie M&M

De methode *Expeditie M&M* is de laatste in het rijtje, maar uitgever EPN is bepaald niet als laatste gestart. Aan het einde van dit schooljaar is alles compleet voor de twee vmbo-niveaus lwoo/bk en kgt. De methode bestaat uit acht basiskaternen, vier keuzekaternen en vier projectkaternen. De uitstekende nietjes van de boekjes passen in een ordnersysteem. Er is een verzamelmap waarin de leerlingen alles bij elkaar kunnen houden. Ook hier uitgebreide inzet van ICT via de methodesite en veel begeleiding voor de docent. Voor het *Expeditie M&M*-concept tekenen Geert van den Berg, Joop van den Berg, Teunis Bloothoofd en Willem Janssen.

De basiskaternen dekken twee sluis in de week, de keuzestof en de projecten elk een sluis. Vergeleken met de andere methoden wordt heel voorzichtig omgegaan met vakkenintegratie. Bij de basisdelen geven de auteurs duidelijk aan welk deel slaat op geschiedenis, op aardrijkskunde of op economie. In de keuzekaternen gaat dat anders, geïntegreerd. De projectkaternen mikken op groepswork met eindproduct. Het zijn weer allemaal A4-workboekjes van 64 bladzijden bij de basisboeken en zo'n 32 bij de andere. Full colour, duidelijk opgemaakt, veel tekeningen. Het is een kwestie van smaak natuurlijk, maar waarom is men niet doorggegaan in de sfeer van een prima foto op een omslag als die van het katern over steden? Geschiedenis komt wel heel verstript over.

Iets van chronologie aanleren, inzicht in de tijdvakken, is uit het materiaal zelf niet te halen. Daar stuurt de docent. De dure handleiding voorziet hierin met aanvullend materiaal, filmjes en vele lessuggesties. vmbo-t leerlingen die alleen werken met de katernen worden te karig bediend.

De keuze

Bij M&M komt veel van de gebruikelijk stof van de verschillende schoolvakken niet zo goed uit de verf. Dat hoeft ook niet, zie de kerndoelen. Maar hier ligt wel een probleem. Er zijn immers leerlingen voor wie dit geen eindonderwijs is. Dan moet deze geïntegreerde aanpak fungeren als goede basis voor vakgericht onderwijs in het examenprogramma. Houd daar rekening mee bij de keuze voor een methode. De nieuwe eindexameneisen voor vmbo staan in Kleio 7 van 2006 en op de websites van Cito en Cevo.

Bij M&M heb je meer directe collega's waarmee je kunt overleggen over de aanpak en de inhoud van het M&M programma. Hiervoor heeft men op enkele Carmel-scholen een goede oplossing gevonden. Ze zijn daar al een paar jaar geleden begonnen met M&M. Vraag de schoolleiding om een rooster waarin je tijdens het

Voor leerjaar 1 lwoo/bk en kgt zijn de thema's: Het begin, Culturen, Steden en Klimaten als basis, Oudheid en Natuurrampen als keuze en Mode en kleding en Europa als project. Voor leerjaar twee: Arm en rijk, Landschappen, Wereldoorlogen en Na 1989 als basis, Toerisme en Handel als keuze en projecten over Migratie en Verkiezing. De basiskaternen kosten € 8,85, de andere boekjes € 6,75. Docenten betalen € 60,- per leerjaar voor hun handleiding en hetzelfde bedrag voor hun toetsenbundel. De verzamelmap is € 7,80.

schooljaar ook eens van klas kunt ruilen, dan kan een vakdocent heel vakspecifieke zaken met alle leerlingen afhandelen. En vraag ook om een vast moment in de week dat docenten elkaar kunnen inpraten en leerstof uitleggen. Je geeft immers les over zaken uit andere vakken. En let erop dat er voor leerlingen ruim toegang is tot de computer, want dat hoort erbij.

Ten slotte: ga zelf kijken

Wat hierboven te lezen is, komt neer op een eerste indruk en wat feitelijke gegevens. Hoe een methode gebruikers bevalt weten we nog niet. Ook is het moeilijk vergelijken als nog niet alles beschikbaar is. De katernen die ik kon inzien, zijn zeer verschillend van omvang en opzet. Het is de moeite waard om zelf te bekijken wat het beste past bij uw leerlingen. Op het Instituut voor Geschiedenisdidactiek in Amsterdam ligt veel M&M materiaal van deze vijf uitgevers ter inzage. Na een telefonische afspraak kunt u naar hartenlust kijken, vergelijken, een methode uitzoeken of zappen tussen het materiaal. En natuurlijk geven ook de uitgevers informatie; zie daarvoor de websites: www.naam.van.de.utgever.nl

IVGD, tel. 020-599 5463.
www.ivgd.nl

TIPS

Bij de tijdvakken van De Rooy gaat het om het verwerven van oriëntatiekennis. Neem zo nu en dan de tijd om het een en ander te herhalen. Let

erop of een M&M methode die mogelijkheid biedt. Aan het einde van de twee jaar moeten de leerlingen die kennis op hun niveau verworven hebben en kunnen gebruiken. Zie voor de kenmerkende aspecten van de tijdvakken de website www.ivgd.nl

The Wind That Shakes the Barley

IERS NATIONALISME VERFILMD: WREDE STRIJD IN EEN BEELDSCHOON LANDSCHAP

Hoe wordt het verleden verbeeld, en is die verbeelding bruikbaar in het onderwijs? In deze Kleioskoop wordt *The Wind That Shakes the Barley* van Ken Loach, Gouden-Palm-winnaar van Cannes 2006, onder de loep genomen.

HUUB OATTES

Korte inhoud van de film

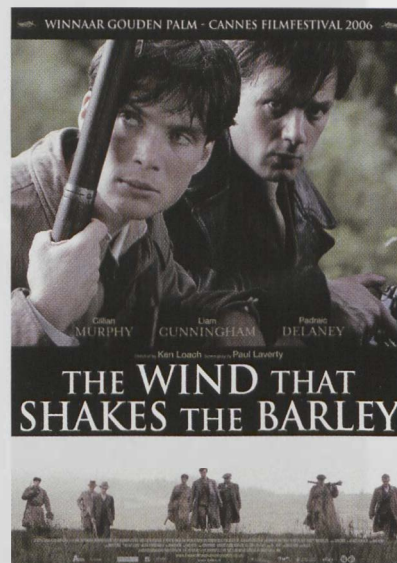
De film begint met prachtige beelden van het Ierse platteland, waar in 1920 een groepje jonge mannen hurling speelt. Onder hen Damien, een net afgestudeerde arts die naar Londen zal vertrekken. Kort daarop worden de jongemannen belaagd door de beruchte *Black and Tans*, Engelse hulptroepen, omdat ze een door de Engelse overheid verboden Ierse sport ('*Paddy games*') speelden. Als een van hen de soldaten in het Iers aanspreekt, raken deze door het dolle heen en slaan de jongen dood. Terwijl de rest van de groep, onder leiding van Damiens broer Teddy, hierna besluit om over te gaan tot gewapend verzet, benadrukt Damien hun kansloze positie en vertrekt naar Londen. Na een nieuw incident op het treinstation, waarbij de Britten een stakende Ierse treinmachinist aftuigen, kiest Damien toch voor de strijd en sluit zich aan bij de nieuwgevormde IRA. Snel daarna plegen ze, als vliegende brigade, hun eerste moordaanslag op Britse officieren en begint een gewelds-

spiraal. Onder druk pleegt één van de leden van de brigade verraad en de hele groep wordt gearresteerd. Ondanks een gruwelijke marteling waarbij zijn nagels één voor één worden uitgetrokken, houdt Teddy stand en vertelt niets. De hele groep zal de volgende morgen geëxecuteerd worden, maar 's nachts worden ze bijna allemaal gered door een overgelopen Ierse soldaat die genoeg heeft van het Britse geweld tegen zijn landgenoten.

Eenmaal uit de cel gaat de strijd door en wordt eerst afgerekend met de verrader. Er volgen nieuwe terreuraanslagen van de IRA en contraterreur van de Britten. Als er een wapenstilstand wordt getekend tussen Michael Collins (de leider van Sinn Féin) en de Britse regering, is de blijdschap van korte duur. Het verdrag geeft de Ieren slechts gedeeltelijke economische zelfstandigheid: ze moeten loyaal blijven aan de Engelse kroon en Noord-Ierland blijft deel uitmaken van het Verenigd Koninkrijk. Damien is ontevreden met het resultaat, terwijl broer

Teddy denkt dat dit het best haalbare resultaat is. Hun verdeeldheid staat symbool voor die van het Ierse volk. Als beide groepen geweld gaan gebruiken tegen elkaar is de burgeroorlog een feit. In de climax van de film ontkomen ook de broers niet aan hun lot. Tijdens een overval op een Ierse legerbarak wordt Damien opgepakt. Teddy, inmiddels officier in het nieuwe Ierse leger, smeekt hem om informatie omdat hij anders

Huub Oattes is oud-redacteur van Kleio en docent aan het Petrus Canisius College in Alkmaar

The Wind That Shakes the Barley (2006)
Regisseur: Ken Loach
Screenplay: Paul Laverty
Duur: 124 minuten

zal worden gedood, maar Damien heeft zijn keuzes gemaakt...

Geslaagd?

Ik was onder de indruk van het emotionele drama. Regisseur Loach had alle toeschouwers in zijn greep gekregen door de combinatie van adembenemend mooie beelden van Ierland en de heftige acties en emoties die voortkwamen uit principiële politieke keuzes. Op knappe en indringende wijze verfilmt hij het dilemma te moeten kiezen tussen persoonlijk- en algemeen belang, tussen aanpassing en verzet, tussen gematigdheid en extremisme, tussen familie of land. De toekenning van de Gouden Palm in Cannes in 2006 is verdiend. Maar hoe zit het met de historische betrouwbaarheid? Loach heeft met *The Wind That Shakes the Barley* geen historische documentaire willen maken en kiest, zoals altijd, duidelijk partij. Hij zet de Britten neer als racistische, imperialistische onderdrukkers en steekt zijn sympathie voor

de verzetsstrijders niet onder stoelen of banken. Hij laat de kijker geen keus: de Britten zijn de 'bad guys' en de Ieren de 'good guys'. Deze zwart-wit benadering leidde in eigen land tot voorspelbare kritiek in enkele tabloids (zo noemde *The Sun* hem een 'landverrader') en in Ierland tot de eveneens voorspelbare lof. Vanuit historisch perspectief blijft de film nogal plat, vanwege de eendimensionale benadering van de Britten en vanwege de impliciete belichting van politieke gebeurtenissen. Zo is er sprake van een wapenstilstand, politici, een verdrag, de nieuwe staat in plaats van het Anglo-Ierse Verdrag, Lloyd George of de Ierse Vrijstaat. Voor wie de voorkeur geeft aan deze meer feitelijke benadering van het conflict is de film *Michael Collins* (regisseur Neil Jordan, 1996) geschikter. Hierin worden juist de militaire en politieke consequenties van het Iers nationalisme sterk aangezet en is er veel aandacht voor de Paasopstand, het totstandkomen van de

Ierse Vrijstaat, de politieke strijd tussen Collins en De Valera. Het leidt tot een vollediger beeld van het conflict, maar ook tot meer afstand en minder betrokkenheid van de toeschouwer.

Bruikbaar in het onderwijs?

Als *The Wind That Shakes the Barley* gebruikt wordt in de geschiedenisles, dan zal dat zijn om het begrip nationalisme te verduidelijken. Het begrip nationalisme is lastig voor leerlingen en wordt in schoolboeken doorgaans uitgelegd aan de hand van bekende voorbeelden zoals het negentiende-eeuwse nationalisme in Duitsland, Italië en de Balkan of het uiteenvallen van Joegoslavië en de dekolonisatie in Afrika in de twintigste eeuw. Maar zou nationalisme ook uitgelegd kunnen worden met het Ierse onafhankelijkheidsstrijd als voorbeeld? En zou *The Wind That Shakes the Barley* dan een rol kunnen spelen? Ik meen dat dat kan. De basisgegevens zijn herkenbaar en tonen

WAT VONDEN LEERLINGEN VAN DE FILM?

Tara (17) uit 5H en Eva (16) uit 5V zijn het erover eens: 'Wow, wat een indrukwekkende film!'

Tara: 'Omdat ik eigenlijk niets wist over de Ierse onafhankelijkheidsstrijd, was het vooral in het begin van de film niet altijd duidelijk waar het om draaide. Waarom de Engelsen zo gewelddadig waren en waar de Ierse mannen het precies over hadden begreep ik pas gaandeweg de film.'

Eva en Tara zijn het erover eens welke scènes ze het indrukwekkendst vonden: de marteling van Teddy en de executie van Damien.

Eva: 'Als de groep gevangen wordt genomen door de Engelsen, wordt Teddy gedwongen om informatie te geven. Als hij weigert worden zijn nagels uitgetrokken. Zijn kameraden die verderop zaten in een andere cel horen hem schreeuwen van de pijn. Daardoor werden ze nog kwader en kregen het nog zwaarder. Je zag dat ze niet wilde toegeven aan hun angst en vasthielden aan hun idealen. Zij begonnen een Iers lied te zingen, waarmee ze Teddy hielpen stand te houden en ondertussen zongen zij zich zelf moed mee in. Een prachtige scène, met veel gevoel dat mij echt raakte.'

Tara: 'Ik zou deze scène kiezen om in de klas te laten zien als het gaat over onderdrukking en verzet.'

op een algemeen patroon. Een natie voelt zich onderdrukt en komt daar tegen in opstand, wat leidt tot strijd met de bezetter en dit resulteert in een vorm van onafhankelijkheid. De Ierse strijd is een geschikt voorbeeld en de besproken film kan hierbij van pas komen. Voor mij werkt dat als volgt. *The Wind That Shakes the Barley* biedt ondanks zijn historische beperkingen een toegevoegde waarde als het gaat om het zich inleven in persoonlijke gevolgen van (politieke) keuzes. Kijken naar de innerlijke strijd die mensen moeten voeren bij het maken van keuzen leidt ook tot reflectie bij de kijker: Zou ik dezelfde keuzes maken als de hoofdrolspelers? Waarom wel of niet? Tot hoever zou ik gaan? Door algemene begrippen als vrijheid, onderdrukking en verzet te herleiden tot herkenbare, persoonlijke standpunten, is het makkelijker om er betrokken over te spreken met je leerlingen.

Hoe is de film in te zetten?

Mits goed ingeleid in de historische achtergrond van de Ierse onafhankelijkheidsstrijd, biedt *The Wind That Shakes the Barley* aanknopingspunten voor gebruik in de les, voor inleving, kritische beschouwing, reflectie en

transfer. Met behulp van enkele vragen maak ik dat duidelijk:

- Welke gebeurtenissen leidden Damien ertoe om uiteindelijk te kiezen voor de weg van het geweld? Waarom zijn sommigen bereid tot het sluiten van compromissen en anderen niet?

- Geeft de film niet een te eenzijdig en romantisch beeld? Is de zachtmoedige, sympathie oproepende Damien niet eigenlijk een fundamentalistische terrorist die uiteindelijk bereid is ook zichzelf op te offeren? Wat zegt de verfilming over het standpunt van de regisseur over de Ierse kwestie?

- Wat zou ik doen als ik in een vergelijkbare situatie terecht zou komen? Hoe ver reikt mijn loyaliteit? Wat is er nodig om van mij ook een gewelddadig persoon te maken? Heb ik daar een standpunt over?

- In hoeverre zijn de getoonde relaties en mechanismen tussen onderdrukking en verzet in Ierland aan het begin van de twintigste eeuw ook van toepassing op andere nationalistische conflicten?

Is er geen tijd voor het vertonen van de hele film? Er zijn voldoende korte scènes die sterk genoeg zijn

om te gebruiken. Te denken valt hierbij aan:

- De openingsscène waarbij de Britse militairen die Ierse jonge mannen straffen voor het gebruik van hun eigen taal en het spelen van hun nationale spel als voorbeeld van culturele onderdrukking, bron van verzet tegen de overheerser.

- De executie van de IRA verrader door Damien als voorbeeld van de innerlijke strijd die gevoerd moet worden tussen persoonlijke gevoelens en het algemeen belang.

- De gruwelijke nagelcène als voorbeeld van keiharde repressie van de opstandelingen en hun wraakreactie in de vorm van een bloedige en genadeloze hinderlaag.

- De discussie in de pub tussen voor- en tegenstanders van het (Anglo-Ierse) verdrag: hebben we met onze acties genoeg doelen bereikt en moeten we nu stoppen of moeten we doorgaan tot we al onze doelen hebben bereikt? Met andere woorden de strijd tussen realisme en fundamentalisme: accepteren we dit compromis of gaan we door tot het bittere eind?

- De uiterste consequentie van ingenomen standpunten: broedermoord, tragisch symbool voor het uitbreken van een burgeroorlog na een aanvankelijk gezamenlijk gevoerde strijd.

Regisseur Ken Loach (1936) staat bekend om zijn sociaal realistische stijl. Hij maakte al eerder een film over de Britse bemoeienis in Ierland. *Hidden Agenda* (1990) is een politieke thriller over de aanpak van de IRA door de Britse overheid ten tijde van Margaret Thatcher. De socialist Loach zet die overheidsrol neer in gitzwarte kleuren, waarvoor hij in rechtse kringen tot 'IRA lover' bestempeld werd.

Meer filmtitels en achtergrondinformatie over de periode van de 'Troubles' te vinden op: <http://cain.ulst.ac.uk/>

▷ Voor deze bijdrage is gebruik gemaakt van *Nieuw leren waarderen. Een literatuuronderzoek naar de effecten van nieuwe vormen van leren in het voortgezet, dat voor Schoolmanager-VO werd geschreven door het IVA.*

▷ *Nieuw leren*, p.11.

▷ 'Welke bevindingen uit (wetenschappelijk) onderzoek ondersteunen de keuze van school-leiders en docenten voor verschijningsvormen van het nieuwe leren', is de onderzoekopdracht. *Nieuw leren*, p. 8.

Het nieuwe leren

WEREN OF WAARDEREN?

Als een storm raast het nieuwe leren door onderwijsland. Die storm laat niemand onberoerd die zich bij het onderwijs betrokken voelt. In de pers wordt druk gediscussieerd over de voor- en nadelen ervan. De wind zal voorlopig niet gaan liggen maar ondertussen nemen steeds meer scholen aspecten van het nieuwe leren op in hun onderwijs. Wat houdt dat nieuwe leren nou precies in? Is het iets wat we innig moeten omarmen. Of juist niet?

De heftigheid waarmee de discussie wordt gevoerd, ontnemt ons het zicht op het fenomeen zelf. Want over het nieuwe leren zelf bestaat behoorlijk veel verwarring. De uitgangspunten van het nieuwe leren zijn een activerende leeromgeving met het accent op zelfstandig leren, betekenisvolle en authentieke contexten en leerlingen die bij voorkeur samenwerken.¹ Maar wat verduidelijkt deze definitie?

In de literatuurstudie *Nieuw leren waarderen* die gaat over het onderzoek naar het nieuwe leren, kwam het IVA (Instituut voor beleidsonderzoek en advies) met enige slagen om de arm tot de conclusie dat 'de gevonden resultaten (uit)wijzen [...] dat de onderwijsvormen die aan de drie uitgangspunten van het nieuwe leren zijn gerelateerd en aan bepaalde voorwaarden voldoen, leiden tot dieper leren en daarmee tot betere leerprestaties, tot meer gemotiveerde leerlingen en tot aantrek-

kelijker onderwijs'.² De uitkomst van het onderzoek is dus duidelijk: het nieuwe leren is beter dan oude vormen van onderwijs. Overigens werd het onderzoek uitgevoerd voor Schoolmanager-VO (de landelijke vereniging voor managers in het voortgezet onderwijs), om de keuze voor het nieuwe leren te rechtvaardigen.³

Flexibel en relevant

Wat zit er achter het nieuwe leren? Volgens de literatuuronderzoekers van *Nieuw leren waarderen* zijn dat allereerst nieuwe inzichten over het leren. Concreet komt dat neer op het sociaal-constructivisme. Aanhangers van deze leer gaan ervan uit dat leren een proces is waarin degene die leert het geleerde zelf construeert en nieuwe kennis ontwikkelt op basis van ervaring en in samenwerking met medeleerlingen en de docent. Om leerlingen de mogelijkheid te geven op deze manier te

Illustratie: Hanneke van Broekhoven

leren, zijn er nieuwe onderwijsvormen nodig.

Vervolgens noemen de onderzoekers drie maatschappelijke ontwikkelingen die óók vragen om ander onderwijs. De kenniseconomie maakt levenslang leren noodzakelijk en het onderwijs moet leerlingen daar vooral competent voor moeten maken. De maatschappij is niet meer tevreden met het huidige onderwijs omdat het vooral zaken leert die vroeger nodig waren. En dan zijn er ook nog de leerlingen (de zogenaamde nieuwwetjidskinderen) voor wie het huidige onderwijs ongeschikt is omdat ze met de nieuwe media zappend door het leven kunnen gaan.

Volgens de auteurs van *Nieuw leren waarden* betekent een en ander dat het onderwijs flexibel en relevant voor de leerlingen moet zijn, dat het moet aansluiten op vragen en leerstijlen van de leerlingen en dat het moet leiden tot andere leerresultaten. En dat nieuwe onderwijs moet dan vooral veel gebruik maken van ICT.

Belevingswereld

Volgens de aanhangers van de meest extreme vorm van het nieuwe leren zijn betere leerresultaten te bereiken als, in plaats van de leerstof, de leerlingen zelf in het centrum van het leerproces staan. Die betere leerresultaten ontstaan doordat de leerlingen zelf hun kennis actief kunnen opbouwen. Bovendien leren ze op deze manier ook leervaardigheden die ze in hun verdere schoolloopbaan en arbeidscarrière van een levenslang leren nodig hebben. Dus behalve middel is zelfstandig leren ook een doel. Die leervaardigheden kunnen worden ontwikkeld met onderwijsvormen als *concept mapping* (visuele voorstellingen maken bij teksten of verhalen), studerend en schrijvend leren, informatie vergaren en met het oefenen van onderzoeksvaardigheden. Deze onderwijsvormen komen we natuurlijk ook in het tradi-

tionele onderwijs tegen maar dat staat nergens in het rapport.

Op basis van hun literatuuronderzoek concluderen de auteurs van *Nieuw leren waarden* dat verbetering van leergedrag en leerprestaties door de nieuwe leervormen en leeromgeving mogelijk zijn maar dat dat niet voor alle onderzochte gevallen opgaat. Daardoor is het onduidelijk ten opzichte van wat en wie er verbetering is opgetreden want wat is 'het traditionele onderwijs' en wie is 'de traditionele leerling'?

Een ander belangrijk onderdeel van het nieuwe leren wordt gevormd door de 'betekenisvolle en authentieke contexten'. Wat wordt daarmee bedoeld?

Door het leren tot een onderdeel van hun eigen wereld te maken, moeten leerlingen het idee krijgen dat leren zinvol is. De opdrachten die ze doen, hebben te maken met hun eigen belevingswereld. Op deze manier wordt ook de motivatie van de leerlingen verhoogd. Men wil dat effect bereiken door bijvoorbeeld vakken te integreren, theorie en praktijk aan elkaar te koppelen en praktijksimulaties met onder andere ICT toe te passen. Vooral op het vmbo wordt inmiddels driftig geëxperimenteerd met deze vormen van het nieuwe leren. Over het algemeen lijken docenten en leerlingen op de onderzochte scholen redelijk tevreden over de nieuwe opzet. De kennistoetsen worden net zo goed gemaakt als op traditionele scholen.

Ten slotte kent het nieuwe leren grote waarde toe aan het samenwerkend leren. Hierbij werken leerlingen samen aan een opdracht om samen een leerresultaat te bereiken. Door het overleg, het uitleggen en het hardop denken, leren de leerlingen beter. Uit onderzoek zou blijken dat samenwerkend leren in allerlei vormen van onderwijs effectief kan zijn en dat het goed ondersteund

kan worden met ICT. Maar uit *Nieuw leren waarderen* is niet op te maken waarin de effectiviteit van het samenwerkend leren zit. Het begrip 'effectief onderwijs' wordt nergens omschreven. Hierdoor zijn de vergelijkingen en uitkomsten ervan niets meer dan slagen in de lucht.

Open deur

Er valt heel wat af te dingen op de argumenten die worden aangevoerd om de noodzaak van het nieuwe leren aan te tonen. Ik ben geen leerpsycholoog, maar dat sociaal-constructivisme trapt een wijd openstaande deur in. Iedereen met ervaring voor de klas weet, dat je kennis er *niet* in kunt stampen, dat het verwerken van nieuwe inzichten iets is wat de leerling *zelf* moet doen. Natuurlijk zijn er docenten die menen dat je kennis kunt 'overdragen' maar de kern van goed onderwijs is dat leerlingen actief met de leesstof bezig zijn. Het leerproces vraagt om betrokken docenten, actieve leerlingen en geschikte leerstof. En het lijkt mij de verantwoordelijkheid van de docent om dat zo goed mogelijk te organiseren.

Dat maatschappelijke ontwikkelingen een andere manier van leren en andere leeruitkomsten noodzakelijk maken, is een loze kreet. Natuurlijk moet het onderwijs inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen, zeker in het beroepsonderwijs. Maar in welk vakgebied veroudert de kennis zó snel dat voor nieuwe kennis meteen alles op z'n kop gezet moet worden? Ik zou er geen weten. Misschien gaat het op voor onderwijskunde maar in andere vakgebieden bouwt men meestal voort op bestaande kennis. Hoe dan ook, met een te grote nadruk op andere leeruitkomsten (zoals kunnen samenwerken en opzoeken) gooi je het kind, de kennis en de daaraan gerelateerde vaardigheden, met het badwater weg. Bovendien zijn sociale vaardigheden nauwelijks toetsbaar. En het blijft een beetje raar om de eisen die de *kenniseconomie* stelt, te gebruiken om meer van dát soort vaardigheden aan te leren. De maatschappij verlangt van leerlingen een degelijke kennis van de talen, van natuurkunde en geschiedenis, om maar eens een paar vakken te noemen. En de klacht van werkgevers in de techniek of de zorg is toch vooral dat leerlingen niet meer leren wat ze later in hun werk nodig hebben.

Einstein

En dan de veranderde leerlingen die zo veel kwaliteiten zouden hebben, maar vooral ook niet meer stil kunnen zitten. Laatst kwamen ze als de generatie-Einstein in het nieuws. Dat is toch vooral het oude verhaal van eigenwijze pubers met weinig discipline. Het probleem is dat wij (samenleving, onderwijs en ouders) geen rust, regelmaat en reinheid meer kunnen en willen geven. Dan is het niet verwonderlijk als ze ongeconcentreerd zijn en zitten te stutten in de klas. Van hun vermeende vaardigheid in 'alles tegelijk kunnen' is weinig

te merken behalve dan dat ze gamen, bellen, sms'en en msn'en tijdens het huiswerk maken, met als enig gevolg dat de schoolresultaten eronder lijden. Je moet je dus ook afvragen, wat 'onderwijs dat relevant voor de leerlingen moet zijn en bij hun vragen moet aansluiten' in deze context betekent. We herhalen het generatie na generatie: Niet voor de school maar voor het leven leren wij. Maar, ik geef het toe, het is al die eeuwen toch vooral een schoon streven geweest. En ik vrees dat dat voorlopig ook wel zo zal blijven.

Een van de zaken die het ons in het 'traditionele' onderwijs extra moeilijk maakt om de kloof tussen de wereld van de school en die van de leerling te dichten, is de afnemende motivatie en concentratie bij de leerlingen. De populaire cultuur is steeds dominanter geworden in het leven van de scholieren en de schoolcultuur komt steeds meer in de verdrukking. Op het vmbo wringt dat het meest. Hier hebben we het echte probleem van het onderwijs te pakken en misschien zou het nieuwe leren, met bijvoorbeeld authentieke taken, kunnen helpen daar iets aan te doen.

Kloof

In hun conclusie laten de schrijvers van *Nieuw leren waarderen* weten dat er niet zonder meer eenduidige conclusies getrokken kunnen worden. Het is dus nogal voorbarig als ze een paar regels verderop beweren dat de gevonden resultaten uitwijzen dat nieuw leren tot dieper leren en daarmee tot betere leerprestaties en tot meer gemotiveerde leerlingen en tot aantrekkelijker onderwijs leidt. Daarvoor is te veel onduidelijk over wat er precies vergeleken en gemeten is in de verschillende onderzoeken en wat men onder de effectiviteit van onderwijs verstaat en is de verantwoording veel te mager.

Eén ding is wel duidelijk, Schoolmanagers-VO, de opdrachtgever van het literatuuronderzoek wilde graag dat de resultaten van dit onderzoek gebruikt kunnen worden om de keuze voor het nieuwe leren te rechtvaardigen. Maar anders dan de onderzoekers van het IVA ons willen doen geloven, kan de conclusie alleen maar zijn dat er (nog) geen wetenschappelijk bewijs is voor de effectiviteit van het nieuwe leren en dat de kloof tussen de schoolcultuur en de populaire cultuur niet eenvoudig te dichten is, tenzij de school heel veel concessies doet aan die populaire cultuur. De kritische lezer van *Nieuw leren waarderen* zal zijn vragen houden. Wat overigens niet wil zeggen dat hij ook niet kritisch moet staan tegenover het traditionele onderwijs. Want een kritische houding maakt in ieder geval nieuwsgierig naar de bevindingen van docenten die al op de een of ander manier met het nieuwe leren wilden of moesten gaan werken. In gesprek met drie docenten van twee verschillende scholen blijken de bevindingen met het nieuwe leren zeker niet negatief (zie kader).

Het nieuwe leren in de praktijk

Nieuwste School in Tilburg

Elles Kahlé werkt op de Nieuwste School in Tilburg. Ze is geschiedenisdocente, al heet dat niet meer zo en dekt deze functieomschrijving ook niet de hele lading van haar werk. De Nieuwste School is een 'leergemeenschap' die anderhalf jaar geleden is opgezet door onderwijskoepel Ons Middelbaar Onderwijs. Hier wordt onderwijs gegeven vanuit het idee het niet alleen effectief maar ook attractief moet zijn, dat leerlingen en leraren samen verantwoordelijk zijn voor het leerproces en dat leerlingen individueel en van elkaar kunnen leren. Ze werkte eerder vijf jaar in de havo en vwo-onderbouw en in alle leerjaren van het vmbo-t.

'Ik was niet ontevreden met het regulier onderwijs maar ik heb het altijd erg versnipperd gevonden. Het is vreemd dat je bij geschiedenis bijvoorbeeld China in de derde klas behandelt en bij aardrijkskunde in de tweede. In het echte leven zijn economie, geschiedenis en aardrijkskunde ook niet gescheiden. Na vijf jaar lesgeven, kon ik het standaardleerboek dromen. Voor mij zat in lesgeven met het leerboek niet veel uitdaging meer. Ik was al bezig met vakkenintegratie en ik gaf al maatschappijleer en levensbeschouwing. Maar ik ben wel een geschiedenisfreak, hoor. Na de lerarenopleiding bij Fontys heb ik daar ook mijn eerstegraads gehaald.

De kinderen zitten in stamgroepen van 25 leerlingen met twee mentoren. Vmbo-t, havo en vwo zitten door elkaar. Elke stamgroep heeft een eigen huiskamer die de leerlingen zelf kleur kunnen geven met foto's en andere dingen. Ze werken op de zitbank of aan hangtafels, dat zijn grote gemeenschappelijke tafels. Woensdagmiddag is vrij en de leerlingen krijgen geen huiswerk. De schooldagen zijn van kwart voor negen tot kwart over drie.

*Ik ben mentor én expert. Mentor ben ik voor mijn stamgroep. Dat betekent dat ik niet alleen het leren van leerlingen begeleid maar ook hun persoonlijke ontwikkeling. Als expert begeleid ik het leerproces van leerlingen inhoudelijk. Ik help bij het formuleren van de onderzoeksvragen en ik zorg voor verdieping. Ik ben expert voor geschiedenis, aardrijkskunde, economie en levensbeschouwing. Wij noemen dat de **humanics**. We hebben verder nog experts voor **sciences, arts** en de talen.'*

Historische belangstelling

'We kennen gezamenlijk themagericht onderzoek en het eigen onderzoek van de leerlingen.

's Morgens werken de leerlingen aan de thema's. We hebben thema's behandeld als Rembrandt, natuurverschijnselen (naar aanleiding van de tsunami) en Europa (naar aanleiding van de Europese verkiezingen). Deze thema's werken de leerlingen persoonlijk uit, soms in samenwerking met anderen. Aan het eind zijn er over alle hoofdvragen presentaties voor het hele leerjaar en soms ook voor de ouders.

's Middags doen de leerlingen hun eigen onderzoek. Wat opvalt, is dat leerlingen veel belangstelling hebben voor historische onderwerpen en dat hun vragen heel diep kunnen gaan. De Tweede Wereldoorlog leeft erg. De ene leerling wil alles weten over de machinegeweren uit die periode, de andere wil weten hoe het met Anne Frank zat.

Voor het doen van een onderzoek staat twintig uur. Een onderdeel van het onderzoek kan bijvoorbeeld een museumbezoek zijn. Wij zeggen niet snel dat een leerling iets moet doen of in een bepaalde tijd af moet hebben. Wij bewaken wel het tempo, de diepgang en de inzet van het onderzoek. De taak van de mentor is om te kijken hoe het proces van het onderzoek verloopt, de taak van de expert is om het product te beoordelen. Als expert moet ik eindtermen koppelen aan de vragen van de leerling. Dat betekent dat ik goed in de stof moet zitten. Opvallend is dat de leerlingen op de basisschool veel basiskennis hebben opgedaan over de tijdvakken.

Toetsing

'Toetsing vindt plaats tijdens de presentatie. De leerlingen moeten na het onderzoek een presentatie houden voor hun medeleerlingen, de mentor en de expert. Zo'n presentatie zorgt ervoor dat het geleerde beklijft en dat er reflectie plaatsvindt. Behalve presentaties zijn er ook kennisdagen en kennisweken. Op die momenten krijgen de leerlingen mondelinge toetsen, schriftelijke individuele en schriftelijke gezamenlijk toetsen.

De toetsen worden als volgt voorbereid: de experts leveren per thema twee vragen en de leerling doet datzelfde voor elk thema en voor elk leergebied. Zo stellen ze samen de zes vragen van de toets samen. Voor die toetsen en voor de presentatie moeten de leerlingen de stof goed beheersen.

Expeditie in Oss

Martien Rietbergen en Martijn Vermast zijn geschiedenisdocenten op het Titus Brandsma Lyceum in Oss. Twee jaar geleden begon men daar in twee eerste klassen aan het nieuwe onderwijsconcept, *Expeditie*. *Expeditie* is opgezet voor de eerste en de tweede klas.

Men wilde de term 'nieuw leren' vermijden omdat die verwarring schept. De andere eerste klassen volgden het traditionele klassikale onderwijs.

Martien Rietbergen is met zijn 55 jaar een oude rot; hij zit al 34 jaar in het vak. In 2002 won hij de eerste nationale geschiedenisquiz op tv. Hij is een eerstegraadsdocent (MO) die jaren heeft lesgegeven aan mavo-, havo- en vwo-leerlingen. Tegenwoordig is hij vooral werkzaam als teamleider van 4 en 5 havo.

Martijn Vermast heeft na de lerarenopleiding (Fontys) zijn doctoraal en zijn eerstegraads bevoegdheid gehaald, aan wat toen nog de KUN heette. Hij werkt nu vijf jaar in het onderwijs en heeft vooral ervaring in havo en vwo. Martijn is 31 jaar.

Martijn: 'Het is niet onze bedoeling om *Expeditie* voor alle eerste klassen in te voeren. Voor echte havo-leerlingen en echte vwo-leerlingen is dit onderwijstype misschien niet zo geschikt. Het gaat vooral om leerlingen in de havo/vwo-klassen. Daar ligt een probleem. Vijftig procent van de leerlingen zou moeten doorstromen naar het vwo maar dat gebeurt niet. Daar willen we iets aan doen.'

Martien: 'We hebben voor *Expeditie* gekozen om met name die leerlingen meer uit te dagen. Er heerst bij hen een gemakzuchtige houding die vooral zichtbaar wordt in de bovenbouw. Samen met het APS zijn we gaan kijken wat we met samenwerkend leren, zelfontdekkend leren en probleemgestuurd leren konden doen.'

Brief

Martijn: 'Er zat veel voorbereiding in omdat je zoiets niet gaandeweg kunt ontwikkelen. We kregen studiedagen en drie toetsweken vrij voor de voorbereiding.'

Martien: 'Je verleidt de leerling met het idee dat hij alles zelf mag doen terwijl er wel een duidelijke lijn in zit. Binnen dat kader zit een hoop vrijheid die ze alleen of in groepjes invullen.'

Martijn: 'De introductie heeft binnen de school niet tot grote onrust geleid omdat het maar om een beperkt aantal leerlingen ging. Docenten en leerlingen moeten er echt voor kiezen. Voor docenten is het veel begeleidend werken; je moet meer aan de leerlingen overlaten. De leerlingen moeten een brief schrijven waarin ze uitleggen waarom ze

aan *Expeditie* willen meedoen. Deze brief en een positief advies van de basisschool zijn voor ons van belang bij de beslissing of leerlingen mogen deelnemen.'

Martien: 'De lokalen moesten worden aangepast omdat de leerlingen in groepen werken, achter de computer moeten kunnen zitten en ideeën moeten kunnen uitwisselen. Maar ze mogen niet zomaar het lokaal verlaten, dus alles moet aanwezig zijn, inclusief naslagwerken. Er waren ook aanpassingen nodig voor onderdelen met natuurkunde, scheikunde en beeldende vorming: een natte groep. *Expeditie* kent geen losse vakken maar alleen vakgebieden: talen, sciences, mens en maatschappij. Daardoor zijn soms twee docenten in een groep bezig.

Het vakgebied mens en maatschappij heeft zes uur in de week. Andere vakgebieden hebben ook een vast aantal uren. We houden ons overigens gewoon aan het rooster. Van die zes uur zijn er drie t-uren en drie *Expeditie*-uren. In de t-uren werken de leerlingen groepsgewijs aan de door docenten opgestelde leerdoelen. Die zijn ook vakspecifiek, bijvoorbeeld over de jagers en verzamelaars, de oudheid en de middeleeuwen. Daarbij gebruiken de leerlingen ook een methode, **Pharos**.

In de *Expeditie*-uren werken de leerlingen aan een groepsopdracht. Voor de prehistorie is dat een dagboek over de overgang van jagen en verzamelen naar landbouw. Bij de oudheid maken ze een toeristische folder van Rome in die tijd. Die opdrachten liggen vast, de invulling is van de leerlingen. De docent bepaalt de leerinhouden en hij begeleidt en legt uit; een actieve rol van de leerling is daarbij belangrijk.'

Percentage

Martijn: 'De kennistoetsen zijn hetzelfde als in de traditionele klassen. Alleen krijgen de deelnemers aan *Expeditie* geen cijfer maar het percentage van de kennisdoelen dat ze hebben gehaald. In de eerste toets (over de jagers en verzamelaars en de eerste landbouwers) zit twintig procent van de kennisdoelen. In de tweede toets zit veertig procent omdat daarin zowel de oudheid als de voorafgaande periode wordt getoetst. Aan het eind van het schooljaar worden dus alle kennisdoelen van de eerste klas getoetst. Dat is anders dan bij de gewone leerlingen. Zij kennen na het proefwerk, bij wijze van spreken, meteen de harde schijf. De leerlingen van *Expeditie* hebben nu meer algemene overzichtskennis. Hoeveel is lastig te zeggen, want bij de andere leerlingen toets je die kennis niet.'

Martien: 'De toetsen van mens en maatschappij hebben onderdelen voor geschiedenis, aardrijks-

kunde en levensbeschouwing. De vaardigheden worden wel apart getoetst.

De opdracht van Expeditie presenteren de leerlingen in de vorm van een dagboek, een reisverslag, een maquette of een landkaart. De chronologie bepaalt sterk de vorm van mens en maatschappij; de andere vakken vullen aan. Zo kijken de leerlingen naar de leefverwachtingen vroeger en nu in Egypte of de topografie en geografie van Italië.

De leerlingen hebben meerdere ontwikkelingslijnen. Ze kunnen zelf aangeven waar ze op die lijn zitten: hoeveel van de kennisdoelen heb ik bereikt, hoe was ik in de samenwerking, welke tips kan ik anderen geven.'

Martijn: 'Expeditie vraagt veel van het aanpassingsvermogen en klassenmanagement van de docent. Een strakke organisatie is absoluut noodzakelijk. Om meeliften tegen te gaan, heb je mentorgesprekken nodig en moeten de leerlingen aan reflectie doen. Want anders gaat het ten koste van hun percentage bij de kennistoetsen. Daar vallen ze uiteindelijk door de mand.

De leerlingen beheersen de vakspecifieke vaardigheden niet beter en ze doen het ook niet beter bij de kennistoetsen. Maar in dingen als samenwerken en verantwoordelijkheidsbesef zijn deze leerlingen verder. Het is niet zo dat ze deze vaardigheden al hadden want je ziet hierin echt een stijgende lijn.'

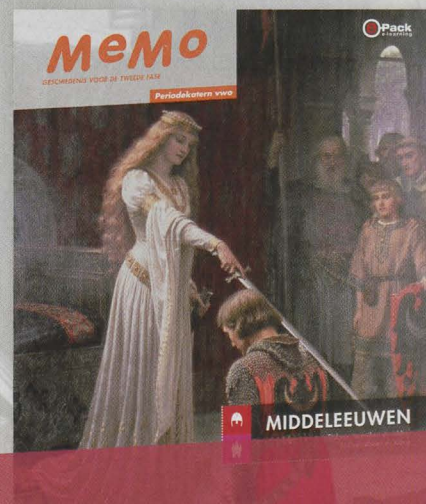
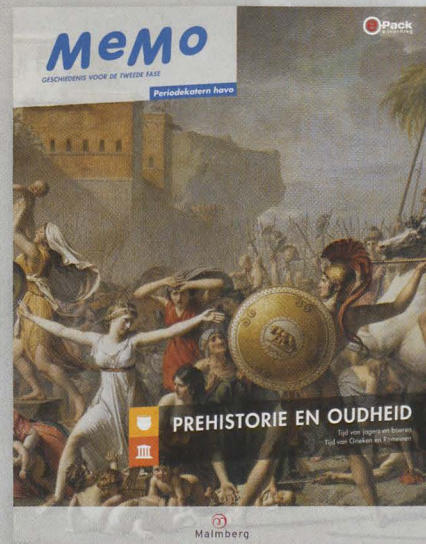
Martien: 'Ik heb het idee dat ze beter leren leren, meer bereid zijn om dingen zelf uit te zoeken. Ze zijn enthousiast; je moet ze in de pauze de klas uitsturen. In principe is Expeditie alleen voor klas 1 en 2. Bij ons is er in de derde een splitsing tussen havo en vwo. Maar ouders en leerlingen willen Expeditie graag voortzetten. De vraag is nu of dat ook moet.'

Martijn: 'Deze vorm van onderwijs is niet ideaal voor alle leerlingen. Je moet beide vormen aanbieden. Leerlingen hebben verschillende leerstijlen en op deze manier bied je die aan.'

Dat docenten enthousiast zijn over een bepaalde onderwijsvorm wil niet meteen zeggen dat die vorm ook goed is. Het omgekeerde is natuurlijk ook waar. Zelfs voor een aantoonbaar zeer geschikte didactiek zul je niet heel onderwijsgevend Nederland op de been krijgen. Daar komt bij dat de keuze voor een didactiek afhangt van je onderwijsdoelen. En die kunnen nog al verschillen. In elk geval kan niet gezegd worden dat de leerlingen op de scholen in Tilburg en Oss betere resultaten halen dan leerlingen op reguliere scholen.

Dat leerlingen met plezier naar de lessen komen is een voorwaarde voor goed onderwijs maar zeker niet de enige. Hoe ver moet je gaan om het leerlingen aantrekkelijk te maken? De vraag is hoe belangrijk wij de inhoud van ons geschiedenisonderwijs vinden? Willen wij kennis en vakspecifieke vaardigheden zelf bepalen en de normen bewaken of laten we dat leerlingen, andere collega's, een didactiek of schoolleiding doen?

MeMo tweede fase ver vooruit in geschiedenis

- Geschiedenis die ertoe doet.
- Gegarandeerd maximaal leerresultaat met gerichte examenhelp.
- Aparte boeken voor havo en vwo.

Kijk ook vooruit!

Vraag op www.memotweedefase.nl uw eigen beoordelingsexemplaar aan of maak een afspraak met de tweedefase-deskundige van Malmberg. Bellen kan natuurlijk ook: (073) 6287 554.

Beste collega's,

Op mijn bureau ligt nu (begin maart) de concept boekenlijst voor schooljaar 2007-2008 en een planning van de directie voor het opstellen van de PTA's voor de vernieuwde Tweede Fase. Met mijn collega's verdiep ik me in de mogelijkheden van het nieuwe programma. Lang was onzeker hoe het nieuwe eindexamen geschiedenis er uit zou zien, en nog is er veel onduidelijk. Gelukkig heeft de Cevo inmiddels aangegeven dat 'tot een nader te bepalen datum' het eindexamen betrekking zal hebben op domein A en C. U vindt dit terug op pagina 1 van het examenprogramma onder 'Tijdelijke afwijking'. Voorlopig blijven er dus thema's geëxamineerd worden. Een deel van de adviezen van de VGN is daarmee overgenomen. Hopelijk geeft de minister snel duidelijkheid over de lengte van de overgangsperiode en over wat er gaat gebeuren om de problemen rondom het nieuwe examen op te lossen. Meer informatie over de stand van zaken vindt u op www.vgnkleio.nl. U vindt daar ook het laatste nieuws en de adviezen van de VGN over de invoering van het nieuwe eindexamen havo/vwo geschiedenis.

Ondertussen kwamen de profielcommissies die op verzoek van de Tweede Kamer door het ministerie van Onderwijs zijn ingesteld met voorstellen voor een nieuwe indeling van de Tweede Fase. De commissies stellen onder meer voor de vier profielen te vervangen door twee en een uitgebreid vak maatschappijwetenschappen als extra vak in te voeren in het gemeenschappelijk deel. De VGN heeft in een reactie aangegeven dat het belangrijk is om docenten de tijd te geven de vernieuwde Tweede Fase op te zetten en bij te stellen. Discussies over ingrij-

pende nieuwe veranderingen passen daar volgens ons niet bij. De complete reactie van de VGN vindt u op onze site bij 'nieuws VGN'. Onder deze knop kunt u lezen wat de VGN doet om te belangen van het geschiedenisonderwijs te behartigen. U vindt daar bijvoorbeeld ook de brief van de VGN aan de canoncommissie. We willen de voorstellen van de commissie vooral blijven gebruiken om aandacht voor de inhoud van de geschiedenislessen te vragen en het belang van een goede vakdocent naar voren te brengen. Vooral in het basisonderwijs en de onderbouw is dat hard nodig en de canon biedt daarvoor geschikte aanknopingspunten.

In april organiseert de VGN twee activiteiten: een studiedag voor pabo-docenten en de jaarvergadering. De uitnodiging voor deze vergadering vindt u hiernaast. Meer informatie over studiedag voor pabo-docenten vindt u elders in deze Kleio en op de site. Hopelijk zien we velen van u bij een van deze activiteiten. Blijf ons ondertussen bestoken met uw mening en informatie over de positie van het vak geschiedenis op uw school via www.vgn-kleio@orange.nl of een e-mail aan een van de bestuursleden.

Namens het bestuur,

Jan-Maarten de Wit
voorzitter

VGN Jaarvergadering 2007 op 20 april a.s. in Museum Bronbeek

Op vrijdag 20 april a.s. vindt in de Indische Zaal van Museum Bronbeek, Velperweg 147 in Arnhem de jaarvergadering van de VGN plaats. Tijdens de jaarvergadering zullen we afscheid nemen van twee personen die binnen de VGN hun sporen ruimschoots verdiend hebben: Tineke Bogaerts, jarenlang eindredacteur van Kleio en Peter Wester, tot december 2006 voorzitter van het bestuur.

Programma:

*13.15-13.30: ontvangst met koffie en thee
13.30-15.00 uur presentatie van de educatieve mogelijkheden van Museum Bronbeek en rondleiding
15.00 pauze
15.30 jaarvergadering VGN
17.00 eindtijd*

Museum Bronbeek is te bereiken met buslijn 3 vanaf station Arnhem Centraal en lopend vanaf station Arnhem Presikhaaf. Voor routebeschrijving zie www.bronbeek.nl. Wilt u bij aankomst aan de receptie melden dat u voor de jaarvergadering komt?

U vindt de jaarstukken vanaf eind maart op onze site www.vgnkleio.nl. U kunt zich opgeven voor de jaarvergadering via een e-mail aan Wendy Hinke, secretaris van het bestuur, mwhinke@hotmail.com.

TOM HOLLAND

RUBICON**HET EINDE VAN DE ROMEINSE REPUBLIEK**

(Atheneum-Polak & Van Genneep, 2006), 423 blz., prijs €19,90

'In heel Rome hing als een kadaverlucht de geur van zijn mislukking. Jakhalzen in de senaat jankten en gromden van opwinding. Nu Pompejus hulpeloos op het droge lag te spartelen, begonnen ze zich af te vragen of ze niet nog een beest konden laten stranden. Caesars vijanden wisten dat er geen betere gelegenheid zou komen om korte metten met hem te maken. Drie jaar hadden ze gewacht – en nu besloot een van hen eindelijk toe te slaan.' Die ene, dat was natuurlijk Brutus, die besloten had met zijn mede-samenzweerders de Republiek te redden door zijn grootste bedreiging, Caesar dus, in bloed te smoren. En dat ging als volgt: ***'...toen voelde hij plotseling dat zijn toga van zijn schouders werd getrokken. 'Wat!' riep hij geschrokken uit. 'Dit is geweld!' Op hetzelfde moment voelde hij een vlijmscherpe pijn in zijn hals. Hij draaide zich om en zag een zwaard dat rood was van zijn eigen bloed.'***

De Engelse literatuurwetenschapper Tom Holland (1970) is bekend geworden door zijn bewerkingen van Herodotus, Homerus en Thucydides voor de BBC. In zijn bestseller *Rubicon* beschrijft hij de ondergang van de Romeinse Republiek zoals hierboven valt te lezen op een wel heel bijzondere manier. Je krijgt voortdurend het idee dat hij er als een soort buitenlandse correspondent, die wordt teruggestuurd in de tijd, zelf bij is geweest. Nu is de laatste eeuw van de Republiek met zijn burgeroorlogen, slavenopstanden, samenzweringen

en machtsstrijd ook wel een periode waar zelfs de slechtste scenarioschrijver uit Hollywood niet veel aan kan verprutsen, maar toch. Het geregeld gebruik van de directe rede, het toepassen van anachronismen als Blitzkrieg, Wereldoorlog en Nieuwe Orde, alsmede een vaardige pen zorgen ervoor dat je het boek maar met moeite kan wegleggen. Helemaal vreemd is dat niet want Holland begon zijn loopbaan als auteur van *gothic novels* als *The Vampire* uit 1995 en *Slave of my thirst* (1997). Schrijfrant en onderwerpkeuze deden me sterk

denken aan *Macht en Liefde* van Colleen McCollough (bekend van *De Doornvogels*), dat omstreeks 1990 verscheen en dat, ondanks zijn wat goedkope titel, een geweldige historische roman over dezelfde periode bleek te zijn.

Verslaafd

Holland haast zich in het voorwoord te benadrukken dat hij niets toevoegt aan de bestaande kennis; hij baseert zich voornamelijk op de klassieke schrijvers. Bovendien laat hij niet na te vermelden dat de oude geschiedenis, ook waar het

'Dit is geschiedschrijving op zijn best.
Ik was erdoor gegrepen, of zelfs door
geobsedeerd.' Ian McEwan

A

TOM HOLLAND
RUBICON
HET EINDE VAN DE
ROMEINSE REPUBLIEK

bronnenmateriaal overvloedig lijkt, omgeven is met discrepanties en onzekerheden. Neem bijvoorbeeld de beroemde gebeurtenis waaraan het boek zijn titel ontleent. Dat Caesar het riviertje de Rubicon overstak is waarschijnlijk maar beslist niet zeker, zelfs het *bestaan* van het stroompje is dat niet en voor de precieze datum geldt hetzelfde. Maar als overtuigd aanhanger van de narratieve geschiedenis lijkt Holland daarvan niet wakker te liggen. En mijn zegen heeft hij, want je moet wel een erg grote hekel aan de klassieke oudheid hebben om dit boek niet te kunnen waarderen. Trouwens: dat de Galliërs zich hebben laten veroveren na eerst massaal te zijn gedrogeerd, was wel degelijk een *eye-opener* voor mij. Het blijkt namelijk dat de Italiaanse wijnboeren voor hun product al snel een nieuwe 'groeimarkt' hadden ontdekt. Gallia Transalpina dus. Volgens Holland raakten de geduchte strijders er massaal aan verslaafd, vooral ook omdat zij het goedje, anders dan de Romeinen, onversneden dronken. Zij waren zelfs bereid er bij naburige

stammen krijgsgevangenen voor te maken om die vervolgens te verkopen aan diezelfde wijnboeren, zodat er een merkwaardige economische kringloop ontstond. In dat licht zijn Caesars heldhaftige verhalen uit diens *De Bello Gallico* wat minder indrukwekkend. Het is in dit verband overigens wel opvallend dat *Rubicon* tot op heden niet in Frankrijk is uitgegeven.

Goudmijn

En nu we het toch over Gaius Julius hebben: het is diens poging om de Republiek te vermoorden waarop dit boek, met overigens wel een zeer lange aanloop, uitdraait. De laatste honderd jaar voor het begin van de christelijke jaartelling kwam de macht in Rome te liggen bij een steeds kleiner wordend groepje families. Tegelijkertijd breidde het Rijk zich uit tot een ongekeende omvang, dat in feite met het bestaande bestuursapparaat niet meer beheersbaar bleek te zijn, maar wel een goudmijn was voor *gentes* als de Clodii, Julii en andere machts- en vooral geldbeluste clans. Daaruit kwamen dan weer enkelingen bovendrijven die zich niet meer gebonden voelden aan de republikeinse waarden en zich met hun nieuwverworven kapitaal privé-legertjes konden veroorloven, waarmee ze uiteindelijk een greep naar de macht konden doen. Of, zoals een van die nouveau riches, de steenrijke Crassus, het eens uitdrukte: 'Je geldt in Rome pas als rijk wanneer je je een eigen leger kunt veroorloven.' Had je dat geld niet of onvoldoende, dan waren er nog wel andere wegen om aan een betrouwbaar leger te komen, zoals de militaire carrière van Caesar liet zien. Slechts weinigen waren nog bereid voor de Republiek te strijden, laat staan te sterven. Loyaliteit aan een individuele politicus bleek belangrijker te zijn dan loyaliteit aan de (ongeschreven) grondwet. De enige uitzondering was Cicero, voor wie Holland blijkaar een

enorme bewondering heeft. Misschien verklaart dit wel waarom diens gruwelijke einde op zo'n plastische wijze wordt beschreven. De orator vond zijn naam uiteindelijk terug op de proscriptielijsten van het laatste driemanschap (Antonius, Lepidus en Octavianus), probeerde te ontsnappen naar Athene maar keerde terug op zijn schreden, om een voor zo'n groot man tamelijk roemloos einde te vinden: zonder pardon werd hem de keel afgesneden. Vervolgens liet Antonius zijn hoofd, handen en tong vastnagelen op de rostra, de redenaarstribune op het Forum.

Rust

Holland is van mening dat de Romeinen uiteindelijk wel tevreden waren met Augustus als *princeps*. Beter een dictator dan al die burgeroorlogen. En de jonge caesar speelde het slim: hij suggereerde dat de republiek was hersteld en dat hij alleen maar haar eerste dienaar was. Onwillekeurig roep het remniscenties op aan de ondergang van Weimar: dat de Rijksdag in 1933 akkoord ging met de Machtigingswet valt toch ook wel te verklaren met het grote verlangen naar rust onder het Duitse volk. De auteur zelf is er minder content mee. Je proeft uit zijn woorden dat hij een steeds grotere aversie krijgt jegens Caesar en de ondergang van de Republiek met haar vrijheden ten zeerste betreurt. In een interview liet hij dan ook weten dat hij zijn boek aanvankelijke *Citizens* had willen noemen maar dat zijn grote inspirator Simon Schama hem uiteindelijk voor was. Prof. J.H. Thiel, een van de weinige Nederlandse classici die zich aan een biografie van de dictator hebben gewaagd, schreef als voettoot in diens *Caesar* dat wanneer hij in het jaar 44 zou hebben geleefd, hij zich waarschijnlijk bij de moordenaars had aangesloten. Ik denk dat Holland, had hij daartoe de kans gekregen, zijn voorbeeld was gevolgd.

BOEKEN

Hans Pols

ZOJUIST VERSCHEENEN

Het grootste bouwwerk op aarde, het enige dat zichtbaar zou zijn vanaf de maan, dient als metafoor voor de openheid en de geslotenheid van drieduizend jaar Chinese geschiedenis. Julia Lovell, **Achter de Chinese Muur. Geschiedenis van China's isolement 1000 v. C. – 2000 n. C.** Het Spectrum/Manteau, € 29,95.

Een indrukwekkend overzichtswerk van een van de imposantste culturen die de mensheid ooit heeft voortgebracht: die van de Grieken en van de Romeinen. Robin Lane Fox schreef **De klassieke wereld. Een epische geschiedenis van de Grieken en de Romeinen.** Bert Bakker, € 39,95.

Het geluidsarchief van het Imperial War Museum in Londen bevat talloze interviews met soldaten, matrozen, piloten en burgers die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. Een team van historici ontdekte veel materiaal waar sinds de oprichting van het archief nooit meer naar was geluisterd. Een unieke verzameling persoonlijk verhalen. Max Arthur, **Vergeten stemmen van de Tweede Wereldoorlog.** Mynx, € 22,50.

De Kleine geschiedenis van Nederland brengt in tien toegankelijk geschreven delen een overzicht van de vaderlandse geschiedenis, opgebouwd rond de canon van het Nederlandse geschiedenisonderwijs. Arie Wilschut schreef deel negen, **De tijd van de wereldoorlogen.** Waanders Uitgevers, € 17,95.

De behoefte aan helden is van alle tijden. Maar wat maakt een man - en het gaat bij helden vrijwel altijd om mannen - tot een held? Lucy Hughes-Hallet beschreef het leven van een aantal, deels klassieke, helden: Achilles, Odysseus, Alcibiades, Cato, El Cid, Francis Drake, Wallenstein en Garibaldi.

Helden. Verlossers, verraders, supermensen: een geschiedenis van heldenverering. De Arbeiderspers, € 34,95.

De geschiedenis van Gelderland in de twintigste eeuw in honderd korte hoofdstukken waarin getracht wordt het unieke concrete van plaatselijke geschiedenis in de context te zetten van de brede historische ontwikkeling. Rijk geïllustreerd en met een dvd met filmmateriaal. Dolly Verhoeven (red.), **Gelderland 1900-2000.** Waanders Uitgevers, € 39,95.

De geschiedenis van de hoofdstad van Gelderland in 35 hoofdstukken aan de hand van foto's, gravures, schilderijen en stadsplattegronden in beeld gebracht. In de prachtige serie van historische stedenatlassen. Menno Potjer, **Historische atlas van Arnhem. Van Schaarsbergen tot Schuytgraaf.** € 26,50.

In 1498 verscheen in Antwerpen de eerste Brabantse kroniek in gedrukte vorm. De incunabel was verlucht met vele houtsneden en uitgerust met een schematische voorstelling van de Brabantse geschiedenis op een twee meter lang uitvouwblad. Jaap Tichelaar onderzocht de achtergrond van deze kroniek en de samensteller ervan. **Brabants historie ontvouwd. Die alder excellentse cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500.** Verloren, € 29,00.

Tussen 1840 en 1940 emigreerde zo'n kwart miljoen Nederlanders naar Amerika. Hans Krabbendam beschrijft hoe deze relatief kleine groep in het Amerikaanse middenwesten een eigen subcultuur vormde die tot de dag van vandaag herkenbaar is. **Vrijheid in het verschiët. Nederlandse emigratie naar Amerika 1840-1940.** Verloren, € 29,00.

Amsterdam heeft een ambivalente verhouding met zijn burgemeesters: soms verceerd, vaak verguisd. **Een keten van macht. Amster-**

dam en zijn burgemeesters vanaf 1850 van Dirk Wolthekker (red.) gaat over de ontwikkeling van de hoofdstad en het hoofdstedelijke burgemeestersambt gedurende de laatste anderhalve eeuw. Balans, € 17,50.

Patrick van den Hanenburg en Lisa Wade vertellen in **Geef mij maar Amsterdam** de geschiedenis van Amsterdam aan de hand van de liedjes die er werden gezongen. Nijgh & Van Ditmar, € 17,50.

In **Het tijdschriftenboek** biedt de Koninklijke Bibliotheek een overzicht van ruim tweeënhalf eeuw Nederlandse tijdschriften. Meer dan 350 afbeeldingen met begeleidend teksten. Waanders Uitgevers, € 14,95.

Een selectie van 425 foto's uit de periode 1950-1959 geeft een mooi beeld van een tijd die weer volop in de belangstelling staat. Het Noord-Brabants Museum maakte een tentoonstelling over die tijd. Charles de Mooij (red.), **Het Jaren 50 boek.** Waanders Uitgevers, € 14,95. Een dvd biedt meer dan een uur beeldmateriaal, **De jaren 50 dvd.** Waanders Uitgevers, € 17,95.

Een ruime selectie uit de uitzendingen van Andere Tijden van het afgelopen seizoen bewerkt in korte artikeltjes. Onder andere over München 1974, Normaal, Troelstra, de Armeense genocide en Nederlandse emigranten in Australië. Carla Broos (redactie), **Andere Tijden VII.** Veen, € 19,90.

De dekolonisatie van Nederlands-Indië is de wordingsgeschiedenis van Indonesië. Maar dit alles beslaat een langere periode dan de tijd van vier jaar tussen de onafhankelijkheidsverklaring en de soevereiniteitsoverdracht. Het resultaat van een onderzoek van het NIOD onder redactie van Els Bogaerts en Remco Raben. **Van Indië tot Indonesië.** Boom, € 19,50.

OLAF VAN NIMWEGEN. *'DESER LANDEY CRIJCHSVOLCK'. HET STAATSE LEGER EN DE MILITAIRE REVOLUTIES 1588-1688.*
(BERT BAKKER: AMSTERDAM, 2006), 552 BLZ., € 49,95

Dat de oorlog de moeder zou zijn van alle dingen, is onzin. Maar dat elke oorlog de geboorte laat zien van nieuwe tactieken, wapens en organisatievormen is zonneklaar. In de fysieke overlevingsstrijd tussen staten overwint alleen die staat die haar militaire en economische middelen het best kan inzetten. Vanaf de middeleeuwen gingen militaire innovaties hand in hand met maatregelen waarmee de staten hun fiscale mogelijkheden probeerden te vergroten. Grotere en beter uitgeruste en getrainde legers vroegen om meer belastinggeld en dus om meer gecentraliseerde staten en andersom. De opbouw van sterke legers en de opbouw van krachtige staten zijn dus onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Eigenlijk is het dus niet zo verwonderlijk dat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de eerste helft van haar bestaan in het brandpunt van deze militaire ontwikkeling stond. Vanaf het begin van de Opstand moest de Republiek een strijd op leven en dood voeren met de op dat moment machtigste staat van Europa met het sterkste leger van het continent. Maar zodra ze zich, na een oorlog van tachtig min twaalf jaren, van Spanje had ontdaan, dook er een nieuwe macht op die het op haar had voorzien: het Frankrijk van Lodewijk XIV. Dat wilde in het bezit komen van de Zuidelijke Nederlanden en probeerde daarom de macht te breken van de Republiek. Dat de Republiek de eerste honderdvijftig jaar van haar bestaan heeft overleefd en het hoofd kon bieden aan twee zeer sterke tegenstanders heeft ze volgens de schrijver van 'Deser landen Crijchsvolck', Olaf van Nimwegen, vooral te danken aan

twee militaire revoluties: één aan het eind van de zestiende eeuw en één in het derde kwart van de zeventiende eeuw.

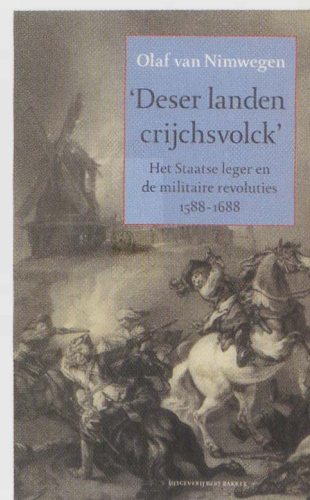
Aan het begin van de Opstand was, zoals bekend, het Spaanse leger superieur aan het Staatse. Rond 1590 leek de militaire situatie voor de jonge Republiek zelfs uitzichtloos. Door de interventie van Spanje in de Franse Hugenotenoorlog (1590-1598) en de noodzakelijke legerhervormingen van Willem Lodewijk en Maurits kreeg de Republiek lucht en kon ze zelfs in het offensief gaan. Maar de verbeteringen in het leger waren slechts van tactische aard. Door de hervormingen - exerceren en drillen - was de vuurkracht (salvovuur) van het Staatse leger enorm toegenomen, maar dit had vooral gevolgen voor defensief optreden. Toen de Spanjaarden zich na 1598 weer volledig op de Nederlanden gingen richten, was het gedaan met het Staatse offensief, zonder dat de Spanjaarden overigens het verloren terrein konden terugveroveren. De oorlog was een uitputtingsoorlog geworden.

Voor een succesvolle aanval was een groter veldleger nodig. Maar met de uitbreiding van het grondgebied van de Republiek moest een steeds groter deel van het leger in vestingen gelegerd worden. Vestingen die de aanvoerlijnen van het veldleger moesten beschermen. Daar kwam bij dat offensieve operaties van het Staatse leger in de Zuidelijke Nederlanden bijna onmogelijk waren door de verdere logistieke beperkingen die een gevolg waren van de val van Antwerpen in 1585. Doorbreking van deze patstelling zou alleen mogelijk zijn geweest als

de Staten Generaal zich daadwerkelijk (door betere betaling en bevoorrading) met de organisatie van het leger hadden bemoeid. Dat is niet gebeurd en daarom sleepte de uitputtingsoorlog zich nog tot 1648 voort.

De organisatorische verbeteringen in het Franse leger in het derde kwart van de zeventiende eeuw maakten die hervormingen in het Staatse leger na 1672 echter wel noodzakelijk. Door het terugdringen van het verschil in de organieke en de werkelijke sterkte van het leger, een betere exercitie en de invoering van het magazijnstelsel voor de levering van brood en foerage aan de troepen ter velde, kon het Franse leger grootschaliger en eerder in het offensief dan zijn tegenstanders, zoals de Republiek in het Rampjaar heeft ondervonden. De oorlog met Frankrijk van 1672-1678 zorgde er uiteindelijk voor dat het Staatse leger opnieuw een van de meest gedisciplineerde en best geoefende legers in Europa was geworden, maar dat was, net als in de Tachtigjarige Oorlog, niet voldoende om de tegenstander van veroveringen af te houden, laat staan militair op de knieën te dwingen. De Republiek kon Frankrijk nu weerstaan, niet verslaan. Daarvoor was meer nodig, maar het ontbrak de Republiek aan de middelen - ze had ook nog maritieme belangen te verdedigen! - en haar bondgenoten aan organisatievermogen. Opnieuw raakte de Republiek in een uitzichtloze uitputtingsoorlog die, met onderbrekingen, tot 1714 zou duren. En daarna was de rol van de Republiek als grote mogendheid uitgespeeld.

Hans Pols

MARTIN GILBERT, *1916. DE DRAMATISCHE VELDSLAG AAN DE SOMME*

(BALANS: AMSTERDAM 2006), 207 blz., € 17,50

Britse historici hebben verreweg het grootste aandeel in de stroom publicaties over de Eerste Wereldoorlog. Martin Gilbert schreef in 1994 *The First World War*. Vorig jaar, op de negentigste verjaardag van de Slag bij de Somme, zoemde hij in op het jaar 1916. Het is een relaas over een van de meest dramatische veldslagen in de Grote Oorlog. Op 1 juli, de eerste dag van het offensief, de 'Big Push' die de Britten diep achter de Duitse linies had moeten brengen, sneuvelden er 19.240 van hen en raakten er ruim 36.000 gewond. Ondanks een langdurig bombardement bleken de Duitse stellingen,

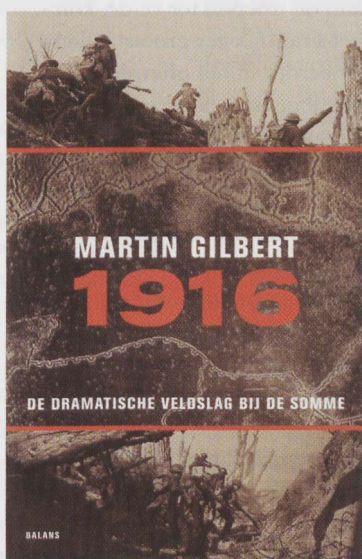
met name de schuilkelders, nog intact. Toen vijf maanden later de wapens zwegen, waren er aan de Somme in totaal meer dan 600.000 soldaten gesneuveld. De Britten hadden slechts enkele kilometers terreinwinst geboekt, ondanks de inzet van het nieuwe wapen, de tank. De Somme figureert in ons collectieve geheugen als hét symbool van de verkwisting van jonge mannenlevens waar de Eerste Wereldoorlog patent op heeft. De Britse opperbevelhebber Haig was na afloop niet ontevreden. Hij hield er de titel graaf en (omgerekend) een bedrag van 5 miljoen euro aan over.

Al werd Haigs doel dan bij lange niet gehaald, Gilbert houdt vol dat de slag toch enige zin had. Duitse troepen moesten weggehaald worden voor Verdun, zodat de Fransen daar konden standhouden. Bovendien kregen de Russen even lucht. De Duitse militaire kracht was zodanig verzwakt dat de legerleiding in februari 1917 besloot tot de onbeperkte duikbotenoorlog; hiermee haalde zij zich de oorlogsverklaring van de Verenigde Staten op de hals, en zoals we weten zou de Amerikaanse deelname aan de strijd in 1918 van doorslaggevende betekenis zijn. Wel jammer dat Gilbert vrijwel uitsluitend

focust op zijn land- en gemeenbestgenoten. De Franse bijdrage is slechts een *sideshow* en Duitsers zijn sowieso 'de vijand'.

Gilbert beschikt over een pen die vaardig genoeg is om de navrantste feiten rond de slag te beschrijven. Hoe bij een fluitsignaal de jongens met dertig kilo bagage de ladders opklimmen om dan te worden neergemaaid 'als gras in de wei'. Hoe er geen genade geldt voor gewonde vijanden: 'de enige goede Mof is een dode Mof.' Hoe menig soldaat gek wordt van het trommelvuur en *shell shock* als nieuwe soldatenziekte wordt ontdekt. Hoe de ambulancetreinen binnen de kortste keren vol zitten; hoe alle motorvoertuigen in de modder blijven steken. En permanent heerst er de ondraaglijke stank van halfvergane lijken en hangen flarden gas boven de granaatrechters. De angstige dagboekfragmenten van soldaten die telkens korte tijd later blijken te sneuvelen, zijn ontroerend om te lezen. Een van de overlevenden is J.R.R. Tolkien, de latere auteur van *The Lord of the Rings*: de Dode Moerassen in dit boek (kleverige modder, afschuwelijke stank, dode gezichten onder het wateroppervlak) zijn geïnspireerd op de Somme in oktober 1916.

Jan van Oudheusden

MINEKE VAN ESSEN, *KWEKELING TUSSEN AKTE EN IDEEAAL DE OPLEIDING TOT ONDERWIJZER(ES) VANAF 1800*

(SUN: AMSTERDAM 2006), 440 blz., € 24,50

Dit boek vertelt de geschiedenis van de opleiding tot onderwijzer. Historisch pedagoog Mineke van Essen laat met beschrijvingen van ideeën, praktijken en portretten van gezaghebbende representanten en kwekelingen zien, hoe het opleidingsonderwijs na 1800 zocht naar de 'steen der wijzen':

een juiste verhouding tussen intellectuele vorming en culturele geletterdheid. Bevredigend is het nooit geweest. Soms zag men de functie van onderwijzer als doorgangshuis naar een 'hogere', lees: beter betaald, beroep. Onderwijzers uit de eerste helft van de vorige eeuw lijken een nijver

volkje. Naast hun dagtaak studeerden ze voor hogere aktes, en daarnaast waren ze vaak actief in de plaatselijke politiek, de journalistiek of de drankbestrijding. Op heel jonge leeftijd stonden deze 'professionals' *avant la lettre* al voor een volle klas kinderen. Voor veel meisjesstudenten vormde de op-

leiding een ongevaarlijke manier om nuttige zaken te leren die in het latere huisvrouwenleven van pas zouden komen.

Tegen 1900 was het kwekelingenstelsel ingevoerd. De kwekeling hielp de hele dag mee op de lagere school; in de avonduren werd hij opgeleid voor het examen. Nergens was de kwaliteit om over naar huis te schrijven. Jan Ligthart vond de opleiding 'verloren tijd en mislukte energie'. Groten in hun vak waren onder meer P.J. Prinsen, directeur van de Rijkskweekschool te Haarlem (een verlichtingspedagoog en ontwikkelaar van lesmethodes), en B. Brugsma, directeur van de Nutskweekschool te Groningen die pleitte voor een goed pedagogisch element. Op zijn grafsteen staat: 'Hulde aan de man die zijn leven wijdde aan de lagere school.' De meisjesopleidingen kenden hun eigen heldinnen: I. Kooistra, de directrice van de Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn en J.J. Weyland,

directrice van de Christelijke Normaalschool te Zetten.

Van Essen beschrijft hoe in de negentiende eeuw de opleiding langzaam vorm kreeg en de eerste confessionele initiatieven opkwamen. Ze beschrijft idealen als de 'wetenschappelijke' toerusting van onderwijsgeveenden. Katholieke congregaties werden zeer actief op onderwijsgebied. Rond 1900 kregen maatschappelijke en politieke veranderingen invloed op de opleiding. Kwekelingen roerden zich in geschriften als het *Haarlemse Baknieuws* van Theo Thijssen, met debatten over de professionaliteit van de onderwijzer. De echte kweekschoolfeer bestond maar kort, zo tussen 1920 en 1950. Van Essen geeft ten slotte een inkijkje in haar eigen kwekelingenleven. In haar epiloog vraagt zij zich af, wat er op de huidige megahogescholen nog over is van de goede oude tijd. Maar vol heimwee terugkijken op de oude opleiding is meer *invention of tradition* dan realistisch.

De constante factor lijkt kritiek op het bestaande, zoals de actuele discussie rond competentiegericht leren.

De idealen van opleiders en studenten komen in dit boek goed aan bod, net als overeenkomsten en verschillen tussen jongens- en meisjesstudenten, en die tussen verzuilde instellingen. Nu cens is het een beeld van intense tuttigheid - kledingvoorschriften voor meisjesstudenten! - en dan weer dat van het dagelijkse reilen en zeilen, zeker op internaten tot in de finesses gereguleerd. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw ging men krampachtig om met seksualiteit. Het 'lopen' met een persoon van het andere geslacht kon al leiden tot verwijdering.

Voor wie het opleidingsonderwijs ter harte gaat, is *Kwekeling tussen akte en ideaal* een prachtig lees- en ontdekboek. Er zit ook een dvd bij met historische opnamen.

Joop Berding

JAAP JAN BROUWER, *HET OOSTFRONT: HOE HET DUIZENDJARIGE RIJK ZIJN EINDE OP DE STEPPEN VOND* (VEEN MAGAZINES: DIEMEN 2006), 446 blz., € 29,95.

Met *Het Oostfront* van Jaap Jan Brouwer is een nieuwe publicatie over de Duits-Russische strijd in de Tweede Wereldoorlog verschenen. En cerlijk gezegd zijn er minder lezenswaardige boeken over deze periode. Toen het Duitse leger in juni 1941 de Sovjetunie binnenviel, hoopte Hitler op een snelle overwinning. Waren immers niet alle campagnes van zijn strijdkrachten vlot en succesvol verlopen? Wie zou in staat zijn de onoverwinnelijke Germaanse troepen tegen te houden? Toch zeker niet het Rode Leger van inferieure van *Untermenschen*? Natuurlijk moest de vijand nog verslagen worden, maar na de eindstrijd tussen het nationaal-socialisme en het

communisme zou een glorieus tijdstip aanbreeken waarin Duitsers het veroverde gebied konden exploiteren. Om dit te kunnen bereiken wilde Hitler voorkomen dat hij dezelfde fouten zou maken als Napoleon. Het Russische leger moest dus niet teruggedreven, maar vernietigd worden. Tangbewegingen moesten de omsingeling van honderdduizenden soldaten verzekeren, zodat de Duisters weer snel konden doorstoten naar volgende doelen. Helaas verkeek ook Hitler zich op de oneindigheid van de Russische steppen, de hardheid van de winter en de veerkracht van het Russische leger. Brouwer beschrijft op een luchtige toon zeer helder het verloop

van de strijd tussen de nazi's en het Rode Leger. Dat doet hij op een gedegen wijze, met aandacht voor de grote lijn en de kleinste details. Zijn boek begint met een uitgebreide schets van het Duitse en Russische leger in de jaren twintig en dertig. Hij maakt duidelijk dat het Duitse leger superieur was in training, met veel nadruk op initiatief bij de commandanten en een goede relatie tussen officieren, onderofficieren en hun soldaten. Het beeld van een slaafs *Befehl ist Befehl* gold volgens Brouwer misschien wel voor de stafchefs, maar niet in het veld. Brouwer verhuult bij deze beschrijving zijn bewondering voor het Duitse leger niet, een bewondering die overigens

overduidelijk de Wehrmacht en niet het nationaal-socialistische gedachtegoed betreft. Vervolgens beschrijft hij in vijf hoofdstukken de strijdjaren 1941 tot en met 1945. Daarbij besteedt hij niet alleen aandacht aan de veldslagen, maar aan alle aspecten van de strijd: de voorbereidingen, de confrontatie met de vijand, de aanpassingen in tactiek en de verdediging van het achterland. Dit alles gebeurt duidelijk vanuit het Duitse standpunt. De Russische manoeuvres worden wel beschreven, maar staan steeds in het teken van de weerslag die ze hebben op de Duitsers. In het eerste van deze

vijf hoofdstukken ligt vanzelfsprekend de nadruk op het oprukken van de Duitsers, in de andere vier op de overgang van langzaam terugtrekken naar een wilde vlucht van de Duitsers. Een epiloog over de conferentie van Potsdam en de daarop volgende emigratie c.q. deportatie van Duitsers uit Tsjechoë en Polen rondt het boek af. Het geheel wordt verlevendigd met goed gekozen foto's die soms onverwachte beelden weergeven, met kaartjes en ingekaderde detailverhalen met ervaringen van frontsoldaten, anekdotes over de productie van verschillende tanks en achtergronden over commandanten. Bij het lezen van dit boek

valt wel op dat Brouwer erg in de technische details geïnteresseerd is: de namen van verschillende legergroepen en vooral van verschillende types tanks worden veelvuldig gebruikt. Het is voor de lezer soms lastig om dat bij te houden.

Wie zoekt naar een zeer gedetailleerde beschrijving van alle veldslagen doet er misschien goed aan naar een ander boek uit te zien. Wie echter een goede kruising tussen verloop en analyse van de strijd zoekt, heeft een lezenswaardig boek te pakken. Zeker een aanrader!

Hugo J. Vos

ESTER BAKKER (RED.), *EEN REIS KAN ALLES VERANDEREN. HISTORISCHE REISVERHALEN VAN NEDERLANDSE VROUWEN* (PROMETHEUS: AMSTERDAM, 2006), 232 blz., € 12,50

Een bloemlezing met dagboekfragmenten van Nederlandse vrouwen die op reis gingen. Esther Bakker schrijft over de manier waarop vrouwen reisden en de verandering in attitude ten opzichte van het reizen. De inleiding is chronologisch opgebouwd, vanaf de zeventiende eeuw tot nu; de dagboekfragmenten zijn dat verrassend genoeg niet. Die beslaan maar een beperkte tijd; namelijk vooral de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Wat de reden is van de keuze van auteurs en verhalen wordt niet duidelijk. Maar liefst de helft van de dagboekfragmenten speelt zich af in Nederlands-Indië, de andere vier in Oost-Europa, Oostenrijk, China en de Verenigde Staten. Kortom, onduidelijke uitgangspunten. Op het zandkleurige omslag staat een foto van een dame op een dromedaris uit het einde van de negentiende eeuw met op de achtergrond een piramide. Het is Anne Weber-van Bosse, op weg is naar Nederlands-Indië. Ter hoogte van het Suez-

kanaal heeft ze misschien een uitstapje naar een piramide gemaakt. Daarover echter niets in de inleiding, het blijft gissen. Wel wordt uitgebreid verslag gedaan van moeder en dochter Tinne die in de negentiende eeuw uitgebreid 'bepakt en bezakt' door Noord-Afrika trokken. Alexandrine Tinne (dochter) heeft enige naam als ontdekkingsreiziger verworven maar heeft kennelijk niet genoeg materiaal nagelaten om als apart verhaal in de bundel te worden opgenomen. Bakker vermeldt overigens niet de bronnen die ze voor haar inleiding heeft gebruikt. De gekozen dagboekfragmenten zelf zijn zeer verschillend van toon en niveau. Van de Indië-verhalen springt het dagboekfragment van Anna Weber-van Bosse eruit. Zij doet samen met haar man onderzoek en gaat met de HM Siboga op expeditie om vooral algen te verzamelen. De contacten die ze met verschillende stammen legt zijn boeiend om te lezen. Anna heeft een belangrijke algenverzameling aangelegd

en ontwikkelt zich later tot een autoriteit op dit gebied. Sommige verhalen zijn boeiend omdat de schrijfster een onverwachte bron blijkt te zijn die bijvoorbeeld vertelt hoe prinses Anna Paulowna en prins Willem Frederik (later koning Willem II) rond 1825 naar St. Petersburg reisden. Er wordt melding gemaakt over de grote hoeveelheden joden die in Oost-Europa leven, over hoe vlotbruggen over een rivier werken. Daarnaast wordt er geklaagd over vlooiën in bed, het eten en het eindeloos hobbelen in een koets door donkere wouden. Uit het dagboekfragment van Carry van Bruggen blijkt niets over het opkomend antisemitisme in Oostenrijk waarover ze volgens de inleiding schrijft. Carry is wel ontzet dat ze, omdat ze ergens laat aankomt, in een loods op een Matratzenlager moet slapen in plaats van in een genoeglijke Gasthof. Misschien stond het stuk over het ontluikende antisemitisme

in een ander deel van Carry's dagboek. Aletta Jacobs schrijft onderhoudend over haar bezoek aan China, met name Macao en Kanton. Samen met haar vriendin mrs. Catt gaat ze in Kanton op onderzoek om te verifiëren of er inderdaad vrouwen in het Kantonese Parlement zitten. Dat blijkt zo te zijn en Aletta voert er boeiende gesprekken mee.

Mina Kruseman probeert in de Verenigde Staten een carrière als zangeres op te bouwen en doet daarvan via een briefwisseling verslag aan haar vader.

Het is in de tijd dat Europa het belangrijkste en meest toonaangevende continent ter wereld is en Mina ergert zich aan de normloosheid van de Amerikanen.

De bundel is te snel uitgebracht; de uitgever en de inleider hadden nog eens kritisch naar de structuur moeten kijken en het materiaal nog eens rustig moeten doorlezen. Dat had een aantal slordigheden gescheeld en een veel evenwichtiger indruk gegeven.

Joke Noordstrand

HANS VAN LITH, *IK DENK ALTIJD AAN JOU. PRENTBRIEFKAARTEN TUSSEN FRONT EN THUISFRONT 1914-1918* (APRILIS, ZALTBOMMEL 2006), 216 BLZ., PRIJS € 19,95.

Wat een dienst heeft Hans van Lith, oud-bedrijfsjournalist, het geschiedenisonderwijs bewezen. Hij bezit een rijke collectie prentbriefkaarten uit de Eerste Wereldoorlog, die hij kocht in kleine winkeltjes in Frankrijk en België. Die heeft hij voor een groot publiek ontsloten in de vorm van een fraai kijkboek.

Prentbriefkaarten vormden tekens van leven te midden van het massale sterven tussen 1914 en 1918. Zij bieden ons nu een gevarieerd beeld van de Grote Oorlog, zoals die door het thuisfront werd meebeleefd. Prentbriefkaarten verschenen destijds in grote oplagen. De jongens konden ze per veldpost gratis naar huis versturen, of naar hun lief. De vraag was enorm, en slimme fotozaken speelden daar handig op in. Uitgevers waren er als de kippen bij om een graantje mee te pikken. Miljoenen jongemannen verstuurden regelmatig kaarten. Reken maar uit hoeveel tientallen, zo niet honderden miljoenen kaarten er dus verstuurd moeten zijn. Dat was overigens in vrede tijd al zo. In het jaar 1907 werden er alleen in Frankrijk 300

miljoen kaarten gedrukt.

In de oncomfortabele situatie waarin de soldaten in de loopgraven doorgaans verkeerden, was een kaartje gauw volgekrabbeld, in tegenstelling tot een brief.

Vaak gaven ze hartenkreten hoe de jongens verlangen naar post van thuis. De prentbriefkaarten laten natuurlijk maar een beperkt deel van de werkelijkheid van de oorlog zien. Geen lijken, behalve soms van gedode vijanden. Geen verminkingen, slechts lichte kwetsuren. Wel veel kaarten van vernielde steden. Foto's van de situatie in en om de loopgraven waren vaak in scène gezet. Er zitten heel wat tranentrekkende prentbriefkaarten tussen. De Duitse kaarten zijn daarbij meestal nog sentimenteler dan de Franse of Britse. In de fotostudio's zijn zorgvuldige composities vervaardigd van stervende soldaten in een smachtende houding. Verder zijn er geallieerde spotkaarten waarop bijvoorbeeld Kaiser Wilhelm II met zijn everzwijnsnor een dankbaar doelwit vormt. Er zijn Belgische kaarten van Duitsers die gewonde gevangenen met de

bajonet doorsteken. Of gekleurde foto's van peuters die in uniformpjes zijn gestoken met teksten als: 'Wir müssen siegen!' Als de oorlog voorbij is, komen er kaarten van de overwinningssparades, de dodenakkers en de monumenten in omloop.

Hans van Lith heeft een strenge selectie toegepast. In zijn boek staan een paar honderd foto's afgedrukt, zoveel mogelijk thematisch en chronologisch geordend. Ze zijn stuk voor stuk voorzien van zeer deskundig commentaar. Van Lith weet alles van uniformonderdelen en wapensystemen. Die informatie kan de geschiedenisdocent handig gebruiken wil hij de oorlog voor zijn leerlingen concreet en inzichtelijk maken. De interesse voor de Eerste Wereldoorlog is toch al flink gegroeid, gezien de talloze recente publicaties. Binnenkort krijgt die een nieuwe impuls, aangezien de oorlog het onderwerp vormt voor het eindexamen geschiedenis in 2008/2009. Aanschaffen dus voor de schoolbibliotheek!

Jan van Oudheusden

KLEIOKRANT

DE CANON

OVERZICHT VAN DE CANON MET BEELDMATERIAAL

De educatieafdeling van Beeld en Geluid heeft een webtentoonstelling samengesteld, waar achter de vele vensters van de canon bewegend beeld bekeken kan worden. De vijftig vensters van de canon zijn op deze website verdeeld over veertien hoofdlijnen.

www.educatie.beeldengeluid.nl, klik op 'specials'.

DE CANON VOLGENS FOKKE EN SUKKE

In het vorige nummer van Kleio hebt u kunnen zien dat de auteurs van Fokke en Sukke zich hebben gewaagd aan de nieuwe geschiedenis-canon. Via deze site kunt u ze allemaal bekijken en gratis gebruiken in de les.

www.catullus.nl

FOKKE & SUKKE BIDDEN WODAN OM HULP

TSUNAMI VAN
CHRISTENEN!

STUDIEDAG COMMISSIE PA-BO

Op vrijdag 13 april wordt er in het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid een studiedag gehouden over de canon en de verbeelding. Het programma start om 10:00 uur en duurt tot 15:30. Sprekers zijn Frits van Oostrom, Tom Brink van Teleblik en John Leek van Beeld en Geluid. De studiedag is gericht op pabo-docenten geschiedenis, leraren

basisonderwijs, medewerkers van mediatheken van pabo's en andere belangstellenden. De kosten bedragen € 70,00 voor VGN-leden en € 80,00 voor niet-VGN-leden. U kunt zich opgeven door de kosten te storten op giro 5229052 t.n.v. G. Olthof o.v.v. Studiedag Cie. PA-BO VGN en de naam van de deelnemer(s). Er is helaas maar plaats voor maximaal 50 deelnemers. Zonder tege- genbericht bent u geplaatst.

EXAMENNIEUWS

NIEUW EXAMENONDERWERP VOOR VMBO

Voor het nieuwe examenonderwerp 'Historisch overzicht vanaf 1900' dat bij het CSE van 2008 voor het eerst zal worden afgenomen is al één methode beschikbaar, namelijk *Indigo* van uitgeverij Wolters-Noordhoff en *Sfinx* van ThiemeMeulenhoff. Ook Malmberg heeft al een nieuw Memo-katern gemaakt, maar dit ligt nog als proefexemplaar bij de uitgever. Zie voor meer informatie ook Kleio nummer 7 van oktober 2006 of:

www.indigo.wolters.nl
vo.malmbergmethodes.nl

GEBRUIK WOORDENBOEK BIJ CSE

Met ingang van 2007 geldt voor alle theorievakken tijdens het Centraal Schriftelijk Eindexamen dat leerlingen een verklarend Nederlands woordenboek mogen gebruiken.

Maar ook een verklarend woordenboek naar een andere taal is toegestaan. Het is echter niet toegestaan dat leerlingen gebruik maken van een (vaak algemene) uitleg uit het woordenboek dat verwijst naar een vakspecifiek begrip

dat in het examen gevraagd wordt.

www.eindexamen.nl

BROCHURE NIEUW GESCHIEDENIS-EXAMEN TWEEDE FASE

Op de site van de Stichting Leerplanontwikkeling staat een 71 pagina's tellende brochure over het nieuwe geschiedenis-examen in de Tweede Fase. Hierin staat een korte beschrijving van de pilot en aanpak van een aantal scholen, de inrichting en de inhoud van het schoolexamen. Een (gratis) papieren versie van de brochure kunt u aanvragen bij: SLO, t.a.v. Simone Heijnen, Postbus 2041, 7500 CA te Enschede.

Telefoonnummer: (053) 4840 207. De brochure kunt u vinden op: www.slo.nl/themas/00110/Geschiedenis/Publ._Het_nieuwe_geschiedenisexamen_in_de_tweede_fase.pdf

Inmiddels komen de eerste uitgevers met een speciale methode voor het nieuwe examen op de markt. Wolters Noordhoff, Malmberg, Nijgh/Ver-sluis en ThiemeMeulenhoff presenteerden hun nieuwe boeken tijdens de NOT. Meer informatie hierover vindt u op de websites van de uitgevers.

FRIEDA - VERSLAG VAN EEN GELIJMD LEVEN

Dit boekje is uitgegeven door Herinneringscentrum Westerbork en geschreven door Ad van Liempt. Het gaat over het leven van Frieda Menco-Brommet. Vrijdag 26 januari was ze nog te gast bij Pauw & Witteman om haar verhaal te vertellen. Ze is een van de laatste overlevenden van de Holocaust. Ad van Liempt beschrijft hoe ze als meisje met haar ouders op het laatste

transport op 3 september 1944 vanuit Westerbork naar Polen werd gezet. Haar ouders heden zowel in Westerbork als in Auschwitz contact gehad met de familie Frank.

GETUIGEN VAN WESTERBORK

AD VAN LIEMPT
Frieda - verslag van een gelijmd leven

NEDERLAND EN INDONESIË: 400 JAAR VERBEELDING

Onlangs verscheen een tweetal dvd's op de markt met ruim achthonderd beelden en documenten over de relatie tussen Nederland en Indonesië. De samenstellers zijn Albert van de Wal en Edward Schenk, die in 1998 een vergelijkbare productie afleverden over

Nederland rond 1900. De nu gepubliceerde bronnen zijn afkomstig uit diverse archieven, bibliotheken en musea in Nederland. De bedoeling is dat leerlingen er zelfstandig mee aan de slag kunnen gaan. Om niet te verdrinken is op onderstaande website een zoekpagina die doorverwijst naar zeven thema's: bevolking, geografie, natuur,

economic, politiek, cultuur en 'accenten'. Er staan tips op voor juist bronnengebruik en diverse presentatievormen. Installatie van dat zoekprogramma vereist wel enige computervaardigheid, zeker als document het op de schoolcomputers geïnstalleerd moet worden. De dvd's kosten € 99,- (inclusief btw en verzendkosten). Ze zijn te

bestellen via www.nederlandinbeweging.nl.

NATIONAAL COMITÉ 4 EN 5 MEI

Het Comité 4 en 5 mei komt met een nieuw thema: Vrijheid, grondrechten en veiligheid. Geen vrijheid zonder veiligheid. Een van de belangrijkste onderwer-

pen ieder jaar opnieuw is hoe jongeren te betrekken bij het herdenken en vieren van 4 en 5 mei. Met name de meer laagopgeleide (allochtone) jongeren. Op de website kunt u artikelen vinden van P. Romijn van het NIOD, J.

Kohnstamm van het CBP, B. Welten van de Regiopolitie Amsterdam-Amstelland, S. Harchaoui van het Forum en H. Boutellier van het Verwey-Jonker Instituut. Ook vindt u er lesmateriaal. www.4en5mei.nl

GESCHIEDENISLES VAN HET JAAR

Het Zwolse Agnietencollege is de winnaar geworden van de Les van het Jaar 2007, de prijsvraag voor de beste en leukste geschiedenisles voor de onderbouw van het vmbo.

'Een middeleeuwse stad' werd uitgeroepen tot de beste geschiedenisles van 2007. De tweede prijs werd gewonnen door ISW Oost uit Naaldwijk voor hun les 'Historisch Drieluik; Onderzoek naar de geschiedenis van mijn familie'.

De derde prijs ging naar BC Broekhin uit Roermond voor de les 'Carnaval van vroeger tot nu.' Alledrie de lessen zullen gedidactiseerd worden door de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) en digitaal beschikbaar worden gesteld.

WEBSITES

WWW.GESCHIEDENIS.VPRO.NL/WEBGIDS
Steeds meer sites over geschiedenis en educatief materiaal doen hun intrede op het wereldwijde web. De ene nog interessanter dan de andere. Soms zie je door de bomen het bos niet meer. Om het wat eenvoudiger te maken voor u als geschiedenisdocent hebben de vpro en de nps in samenwerking met het Instituut voor Beeld en Geluid en omroep.nl een nieuwe site gelanceerd met daarop een overzicht van de vele tientallen websites over geschiedenis.

WWW.VGI-ONLINE.NL

Deze vereniging heeft als doel het bevorderen en verspreiden van kennis m.b.t. het gebruik van informatica voor historisch onderzoek en onderwijs. Ieder jaar organiseert de VGI de ICT innovatieprijs. Deze prijs wordt toegekend aan de meest vernieuwende ICT-toepassing op het terrein van de geschiedenis. Het afgelopen jaar werd deze prijs toegewezen aan Teleblik.

WWW.TELEBLIK.NL

Teleblik is een initiatief van drie instituten: het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Teleac en Kennisnet. Op deze site staan duizenden

uren radio- en televisiemateriaal, zowel historische fragmenten als fragmenten over historische onderwerpen. Scholen en individuele leerlingen in de leeftijd van 8 tot 14 jaar kunnen zich bij Teleblik inschrijven en gebruik maken van al het materiaal. Leerlingen kunnen op deze site zelf een montage maken voor uiteenlopende educatieve doeleinden met de zogenaamde virtuele snijmachine. Bovendien kunnen leerlingen een online-map aanmaken. Een nadeel is dat je alleen met een account kunt inloggen en de beeldfragmenten kunt bekijken.

WWW.CMO.NL

Op deze site staat informatie bedoeld voor leerlingen tussen de 10 en 15 jaar. De site biedt hulpmiddelen en informatie voor leerlingen om een werkstuk te kunnen maken. Voorbeelden van onderwerpen zijn: leven in een krottenwijk, de Europese Unie, thec, ontwikkelingssamenwerking en als laatste voorbeeld de Verenigde Naties. Deze zogenaamde scriptiepakketten bestaan uit maximaal 25 pagina's teksten, tekeningen, foto's en strips. Kijk voor de kosten en de bestelmogelijkheden op de site.

MUSEUMNIEUWS

HET NATIONAAL BEVRIJDINGS-MUSEUM 1944-1945 GROES-BEEK

Geen kinderspel

Michael Floersheim was 4 jaar toen hij met zijn familie in kamp Westerbork gevangen werd gezet. Hij mocht één ding meenemen: zijn beer. Vanuit Westerbork ging hij naar het concentratiekamp Bergen-Belsen. De beer was daar zijn enige vriend.

Van 26 februari t/m 28 mei zal het bevrijdingsmuseum nabij Arnhem een expositie houden met als hoofdthema 'speelgoed'. In deze ontroerende expositie staat het veelal zelfgemaakte speelgoed van Joodse kinderen tijdens de Holocaust centraal. Het speelgoed is afkomstig van kinderen die ondergedoken waren of in concentratiekampen zaten. De tentoonstelling toont hoe belangrijk speelgoed is voor kinderen in oorlogstijd, toen en nu.

Dit museum beschikt in ruime mate over educatief materiaal dat via de website bekeken kan worden. Alle scholen kunnen bij bezoek aan dit museum gebruik maken van een subsidie-regeling die bestaat uit een vergoeding van de kosten voor het huren van een autobus naar en van het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945. De vergoeding bedraagt max. € 227,- per gehuurde autobus. Per school of schoolengemeenschap zullen ten hoogste de kosten van twee autobussen worden vergoed, waarbij wordt uitgegaan van een minimale deelname van 40 leerlingen per bus. Subsidieaanvragen in te

dienen voorafgaand aan het museumbezoek en eventuele verzoeken om nadere inlichtingen dienen te worden gericht aan:

Stichting Februari 1941 p/a Herinneringscentrum Kamp Westerbork,
t.a.v. Michiel Smit,
Oosthalen 8,
9414 TG Hooghalen,
tel. 0593-592600
www.bevrijdingsmuseum.nl

NATIONAAL MONUMENT KAMP VUGHT

De Vredesfabriek

Mensen kunnen vrede maken. Dat is het uitgangspunt van de interactieve tentoonstelling *De Vredesfabriek*. Met gereedschap als een tolerantimeter, machtsorteerder, conflictverkenner, zondebokmolen en oorlogsdempers krijgen jongeren inzicht in hun eigen gedrag, tolerantiegrens en vooroordelen. *De Vredesfabriek* was voor het eerst in Nationaal Monument Kamp Vught te zien in het voorjaar van 2004. De expositie was sindsdien te gast in verschillende gemeenten.

De tentoonstelling richt zich op jongeren van 11-14 jaar: groep 8 basisonderwijs, brugklassers en vmbo-ers. Met een routekaart in de hand komen zij er gaandeweg achter dat de expositie eigenlijk over henzelf gaat. Over hun eigen waarden, houding en gedrag. In enkele machines worden oorlogservaringen van mensen en gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog verbonden met deze inzichten. Zo leren jongeren verbanden leggen tussen heden en verleden, ontdekken ze hoe ze zich kunnen verzetten tegen onrecht en hoe ze zich kunnen inzetten voor vrede. De metafoor van een fabriek laat zien dat vrede iets is waaraan gewerkt moet worden. De expositie is zeer geschikt voor een bezoek met de klas!

De precieze expositie-periode wordt later bekend, maar ligt tussen 3 april en 10 juni 2007. Voor docenten en educatieve medewerkers is een didactische handleiding beschikbaar met aanvullend verwerkingsmateriaal. Bij de handleiding hoort een

cd. Hierop staan liedjes over vrijheid, herdenken, vriend en vijand, respect, trots, identiteit en tolerantie. Elk nummer is er in twee versies: gezongen en instrumentaal.
www.nmkampvught.nl

HISTORISCH MUSEUM EN SPEELGOEDMUSEUM DEVENTER

Indië en Deventer; de twee werelden van Duymaer van Twist

In Deventer wordt een dubbeltentoonstelling gehouden over de oud gouverneur-generaal van Nederlands-Indië Albertus Jacob Duymaer van Twist. Deze invloedrijke politicus was van 1851-1856 gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. De beroemde schrijver Multatuli hekelde hem, maar maakte hem tegelijkertijd door zijn *Max Havelaar* onsterfelijk. Het Historisch Museum Deventer geeft een kleurrijk beeld van zijn leven en werk als gouverneur-generaal in Indië, terwijl het Speelgoedmuseum op speelse wijze het leven toont van het echtpaar na hun terugkeer naar Deventer in Huis Nieuw Rande.

De tentoonstelling loopt nog t/m 20 mei 2007. Op 13 april en 19 mei worden er eveneens twee lezingen gehouden. Op 13 april in het

historisch museum om 12:00 uur, op 19 mei om 15:00 uur in de oude Mariakerk. De laatste lezing wordt gehouden door mevrouw dr. J. de Jong van het Instituut voor Geschiedenis van de universiteit van Groningen.

Voor meer informatie:

www.deventer.nl/Toerisme/MuseaListing/

MARITIEM MUSEUM

ROTTERDAM

Het Berlin drama – scheepsramp op de Hoek

De ramp met de veerboot Berlin is bijna vergeten. Het schip dat onderweg was van Harwich naar Hoek van Holland met 143 opvarenden liep tegen de pier en brak in tweeën. Maar vijftien mensen overleefden de ramp. Het Maritiem Museum heeft aan de hand van nabestaanden en artikelen het verhaal gereconstrueerd. De bezoeker zal het gevoel gegeven worden aan boord te gaan van de Berlin zoals zich dat honderd jaar geleden heeft afgespeeld. De expositie loopt van 24 maart 2007 tot 4 maart 2008.

RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN LEIDEN

Asterix en de Romeinen

Van 8 februari t/m 28 oktober is er een tentoonstelling over Asterix en de Romeinen.

Deze tentoonstelling laat zien

hoe het er in de wereld van Asterix en Obelix echt heeft uitgezien, speciaal met spellen, spannende reconstructies en authentieke voorwerpen. Zo wordt de wereld van Asterix, speciaal voor kinderen, tot leven worden gebracht. Er kunnen echter geen klassen groter dan 15 personen de tentoonstelling volgen.

www.rmo.nl

MUSEUM CATHARIJNENCONVENT UTRECHT

In Godsnaam. 1000 kloosters

Al meer dan duizend jaar bestaan er kloosters waarin mensen zich afzonderen van het openbare leven om zich volledig te richten op God. In een oud middeleeuws klooster midden in Utrecht wil men een beeld laten zien van het dagelijks leven in zo'n klooster en wat mensen vandaag de dag bezielt om huis en haard op te geven voor een kloosterbestaan.

Van 8 februari t/m 2 september 2007 wordt hier de tentoonstelling 'In Godsnaam! 1000 jaar kloosters' gehouden.

Aanleiding is een project over de herbestemming van religieus erfgoed in Europa waaraan klooster en abdijen meedoen in België, Frankrijk, Engeland en Ierland. Er zijn ook allerlei activiteiten voor kinderen.

www.catharijneconvent.nl

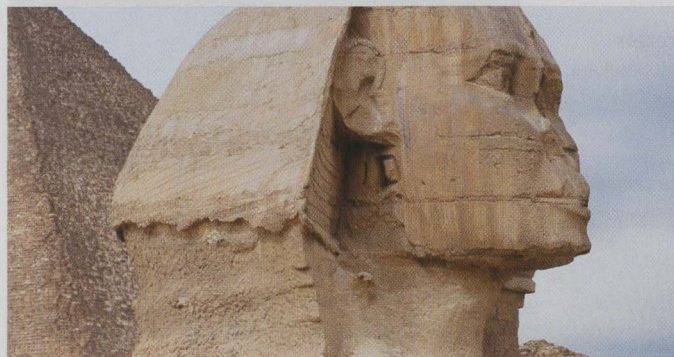

STUDIEREIS NAAR EGYPTE

Naar aanleiding van de aankondiging in Kleio 8 aanvullende informatie over de studiereis naar Egypte die georganiseerd wordt door Nico Stam. De reizen in oktober en november gaan niet door. De reis in december gaat wel door en zal plaatsvinden van 21 december t/m 6 januari 2008. Tijdens deze 17-daagse reis reist u van noord naar zuid (het meest logisch vanuit historisch perspectief!) per vliegtuig, trein, boot (diverse keren, waaronder een luxe Nijlcruise van Luxor naar Aswan) en bus (airco) en be-

zoekt u onder andere: Caïro, Wadi el-Natrun, Alexandrië, El Alamein, Luxor (West Thebe en Karnak met o.a. een ballonvaart [facultatief]), Esna, Edfu, Kom Ombo, Aswan en Abu Simbel (per vliegtuig, facultatief). Op basis van volpension, excursies e.d. bedraagt de reissom vanaf: € 1995,-.

Een reisprogramma is opvraagbaar bij Nico Stam, Paul Rodenkostraat 1, 5103 PC, Dongen of bel/fax naar: 0162-320856. Mail: nicostam2000@hotmail.com

Kennis maken

Het succesvolle fonds Examentraining (Examenbundel, Samengevat en Finale) van ThiemeMeulenhoff kent sinds vele jaren meer dan 80 titels op het gebied van Examentraining. De Examenbundels vormen daarbinnen het belangrijkste segment. Ten behoeve van onze Examenbundels geschiedenis havo en vwo zijn wij op korte termijn op zoek naar een:

Auteur geschiedenis havo en vwo m_v

U bent docent geschiedenis in het havo en vwo. U bent creatief en resultaatgericht. U heeft een visie op de wijze waarop leerlingen in het havo en vwo zich zouden moeten voorbereiden op hun examen geschiedenis en volgt de ontwikkelingen in het geschiedenisonderwijs.

Als auteur levert u, in een klein teamverband (drie auteurs), jaarlijks een bijdrage aan de ontwikkeling van de examenbundels geschiedenis havo en vwo. Dit doet u naast uw baan in het onderwijs. U vindt het leuk uw ervaring als docent in te zetten bij het maken van concreet trainingsmateriaal voor de Centrale Examens havo en vwo geschiedenis. U verricht werkzaamheden voor zowel de Examenbundel zelf als voor onze website www.examenbundel.nl.

Het grootste deel van de werkzaamheden bestaat uit het ontwikkelen van oefenopgaven met uitwerkingen over het nieuwe onderwerp in het volgende schooljaar. U werkt onder begeleiding van de redacteur. U schrijft kopij,

bespreekt deze met uw medeauteurs en (eind)redacteur, stelt uw kopij bij en zorgt ervoor dat de definitieve versie volgens een afgesproken planning beschikbaar is.

Wij bieden u de mogelijkheid een wezenlijke bijdrage te leveren aan het examenresultaat van leerlingen. U kunt rekenen op professionele ondersteuning. U wordt gehonoreerd op royaltybasis en ontvangt daarnaast een goede onkostenvergoeding. Het schrijven van een proefopdracht maakt deel uit van de selectieprocedure.

Geïnteresseerd? Stuur dan uw brief met curriculum vitae voor 21 april naar: ThiemeMeulenhoff, algemeen voortgezet onderwijs, t.a.v. T. Eitjes, Postbus 7, 7200 AA Zutphen. E-mail: t.eitjes@thiememeulenhoff.nl

Meer weten? Voor meer informatie kunt u ook telefonisch contact opnemen met Tom Eitjes, uitgever examentraining, telefoon: (0575) 594 894 of 06 - 53 67 87 60.

thiemeMeulenhoff

De Examenbundel Geschiedenis hv 2006/2007 is uitgebreid. Elk van de twee examenonderwerpen – *Van kind tot burger: volksopvoeding in Nederland (1780-1901)* en *De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië* – bevat nu een heldere samenvatting. Hierdoor is de bundel een nog krachtiger hulpmiddel bij de voorbereiding op het examen.

Examenbundel Geschiedenis: uitgebreid en samengevat

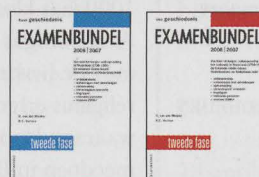
Elke samenvatting telt zo'n 20 pagina's, is puntsgewijs opgezet, bevat alle verplichte examenbegrippen, en kent verschillende kaarten, foto's, illustraties en overzichten. Samen met de overige rubrieken krijgt de leerling een volledig overzicht van de verplichte examenstof.

De oriëntatietoets in de Examenbundel maakt de leerling snel en precies duidelijk, aan welke onderdelen hij (extra) aandacht moet besteden. Dat betekent tijdswinst voor leerling én docent.

Met de samenvattingen biedt de Examenbundel Geschiedenis u een complete voorbereiding. Van lesstof herhalen, oefenen op een specifiek onderwerp en het trainen van integrale examens.

thiemeMeulenhoff

NIEUW!!

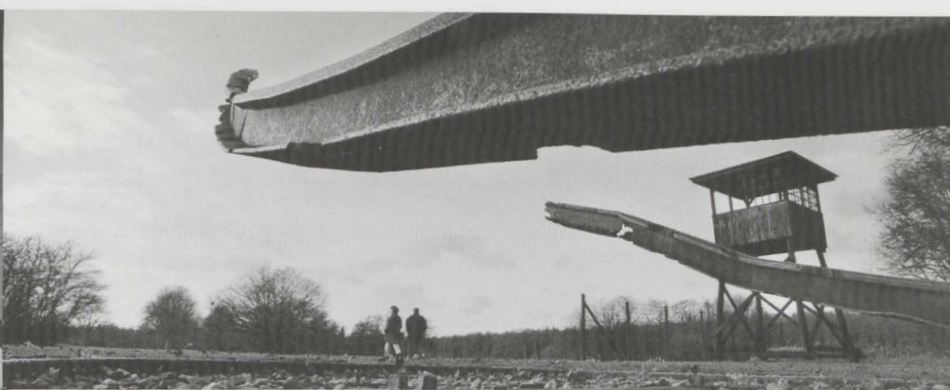

Inhoud Examenbundel Geschiedenis:

- Oriëntatietoets
- Oefenvragen
- Uitwerkingen
- Samenvatting
- Chronologisch overzicht
- Begrippen
- Relevante personen
- Recente Examenopgaven

Geïnteresseerd in een complete, tijdsbesparende voorbereiding?

U kunt de bundel bestellen via onze website www.thiememeulenhoff.nl of de Docentenlijn (0575) 59 48 80.

KAMP WESTERBORK

Een bijzondere plek met geschiedenis

KAMP WESTERBORK
is het verhaal van de moord
op 102.000 keer één mens:
een moeder, een vader,
een opa, een broer,
een zoon, een vriendin,
een buurman, een klasgenoot.

Het is ook het verhaal
van 5.000 overlevenden.

Bezoek het Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Voor (school)groepen heeft het Herinneringscentrum Kamp Westerbork een unieke educatieve aanpak ontwikkeld, waarin persoonlijke verhalen, de geschiedenis van de eigen omgeving en het verhaal van kamp Westerbork verweven zijn.

Er zijn speciale arrangementen voor een bezoek aan het museum en de historische plek van kamp Westerbork. Een bijdrage in de buskosten kan worden aangevraagd bij de Stichting Februari 1941.

Voor meer informatie: www.kampwesterbork.nl

Herinneringscentrum
Kamp Westerbork
Oosthalen 8, 9414 TG Hooghalen
(0593) 59 26 00
info@kampwesterbork.nl
www.kampwesterbork.nl

Landelijk Steunpunt
Gastspreekers WO II-Heden
(0593) 59 26 00
info@kampwesterbork.nl
www.steunpuntgastspreekers.nl

Geef de geschiedenis een gezicht

Leerlingen kunnen door onderzoek te doen naar een persoon uit de eigen woonplaats meewerken aan het virtuele herinneringsboek.
> www.westerborkportretten.nl

Landelijk Steunpunt

Gastspreekers WO II-Heden

Bezoek de nieuwe website voor persoonlijke verhalen van ooggetuigen van de oorlog en informatie over het aanvragen van een gastles.

> www.steunpuntgastspreekers.nl

HERINNERINGSCENTRUM
KAMP WESTERBORK

museum
kampsterrein
monument

GESCHIEDENIS WERKPLAATS

Nieuw

**Vraag nu een
beoordelingsexemplaar aan:
www.geschiedeniswerkplaats.wolters.nl**

- Voor het nieuwe geschiedenis examenprogramma Tweede Fase in 2007
- Geschiedeniswerkplaats als complete Tweede Fase methode

Wolters-Noordhoff
a Wolters Kluwer business